

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA KADERLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Mehtap OKTAY**

**Danışman
Doç. Dr. Zeynep Nermin AKSAKAL**

TEMMUZ 2024, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Kur’ân’da Kaderle İlgili Kavramlar” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Mehtap OKTAY

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Program Adı : Tezli Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Kur'ân'da Kaderle İlgili Kavramlar

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 66 sayfalık kısmına ilişkin 04/07/2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı %19'dur.

Filtrelemeye **alıntılar ve kaynakça dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 04/07/2024

Danışman

Doç. Dr. Zeynep Nermin AKSAKAL

Öğrenci

Mehtap OKTAY

KILAVUZA UYGUNLUK

“Kur’ân’da Kaderle İlgili Kavramlar” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Mehtap OKTAY

Danışman

Doç. Dr. Zeynep Nermin AKSAKAL

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Zeynep Nermin AKSAKAL danışmanlığında **Mehtap OKTAY** tarafından hazırlanan “**Kur’ân’da Kaderle İlgili Kavramlar**” adlı çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Dalı’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

04/07/2024

JÜRİ:

Danışman	: Doç. Dr. Zeynep Nermin AKSAKAL	İmza
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mansur YAYLA	İmza
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Hacer AYAZ	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.../..... tarih ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Kader konusu Müslüman topluluklarda asırlardır süren ve Allah’a iman ile bağlantılı olan tartışmalı bir konudur. Kaderle ilgili tartışmaların tarihi, siyasi, mezhebi çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan en önemlisi, kader inancının temeli olan Kur’ân’daki ilgili ayetlere yüzeysel bakıldığında karşılaşılan, Allah ile insanın iradesi ve kâinattaki kader arasındaki kompleks bağlantıdır.

Kader konusu, Kur’ân’da kader kavramı ve türevleri kullanılarak geçtiği gibi, çeşitli yönleriyle kadere işaret eden kavramların kullanılmasıyla da birçok ayette geçmektedir. Bu çalışmada İslâm’dan önceki câhiliye dönemine ve bazı ekollere ait kader görüşlerinden bahsedilmiş ve ardından kaderin Kur’ân’daki anlamlarından bahsedilmiştir. Ayetler çerçevesinde Allah’ın kulun kaderine ve kulun kendi kaderine etki alanı incelenmiştir. Bu bağlamda Allah’ın tabiata koymuş olduğu kâinattaki kaderi ifade eden ölçülülük, sünnetullah ve Levh-i Mahfûz konuları açıklanmıştır. Çalışmada Allah’ın kulun kaderine etkisini ve kulun kendi kaderine etkisini ifaden eden kaderle ilgili diğer kavramlar da ele alınmıştır. Sonuç olarak ayetlerden kula verilen bir irade özgürlüğünün olmasıyla birlikte kulun Allah’ın iradesine uymak zorunda kaldığı cebri bir alanın söz konusu olduğu anlaşılmıştır.

Bu çalışma sürecinde gerek tez konusunun tespitinde gerek tezin hazırlanma sürecinde değerli yardım ve önerilerini esirgemeyen, öğrencisini eğitimlik anlamında fevkalâde sahiplenilen, anlayış gösteren ve cesaretlendiren saygıdeğer hocam Doç. Dr. Zeynep Nermin AKSAKAL’a, bu çalışmanın daha iyi bir düzeye gelmesi hususunda yapıcı eleştirileriyle önemli katkılarda bulunan Dr. Öğretim Üyesi Mansur YAYLA ve Dr. Öğretim Üyesi Hacer AYAZ hocalarıma teşekkürlerimi arz ediyorum. Bugüne kadar maddî ve manevî destekleriyle yanımda olan başta kıymetli anneme sonrasında eşime ve diğer aile fertlerime de şükran borçluyum.

Mehtap OKTAY, Erzincan, 2024

KUR'ÂN'DA KADERLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Mehtap OKTAY

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2024

Danışman: Doç. Dr. Zeynep Nermin AKSAKAL

ÖZET

Yüzyıllardır tartışıl原因 kader konusu Müslümanların inanç sisteminde önemli bir konuma sahiptir. Özellikle insanın kaderinde kendi iradesinin ve ilahi takdirin etkisi konusunun doğru anlaşılması önemlidir. Kur'ân'da kaderle ilgili kavramların bu bakımdan tahlil edilmesi buna yardımcı olacaktır. Bu amaçla yapılan bu çalışmada Kur'ân'da kaderle ilgili kavramlar, geçtiği ayetler çerçevesinde çeşitli tefsir kaynaklarından istifade edilerek ele alınmıştır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Kur'ân'da tabiattaki kaderle ilgili kavramların geçtiği ayetlere değinilmiş ve bu bağlamda Allah'ın kulun kaderine etkisi ve kulun kendi kaderine etkisine işaret eden ayetler açıklanmaya çalışılmıştır. Kâinattaki kader Allah'ın aleme koyduğu düzen ve ölçüyü ifade etmektedir. İnsanın kaderine Allah'ın etki ettiği alanlar bulunmakla birlikte kendi etkisi de söz konusudur. İkinci bölümde ise iki ana başlık halinde ilk başlıkta Allah'ın kula takdir ettiği pay anlamındaki kavramlar, diğer başlıkta ise Allah'ın takdir ettiği bahtsızlık anlamındaki kavramlar ayrı ayrı başlıklar halinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Kaderle ilgili ayetlerde geçen kavramların tefsirlerine bakıldığında genel anlamda kula iradesini kullanması için tanınan bir alanın varlığı ortaya çıkmaktadır. Kadere işaret eden ayetlerde kula atfedilen bir irade özgürlüğünün tanındığı bir alan daima mevcut olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Kader, Kaderle İlgili Kavramlar.

CONCEPTS OF DESTINY IN THE QURAN

Mehtap OKTAY

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, July 2024

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Zeynep Nermin AKSAKAL

ABSTRACT

The issue of fate, which has been discussed for centuries, has an important position in the belief system of Muslims. It is especially important to understand correctly the effect of one's own will and divine providence on one's destiny. Analyzing the concepts related to fate in the Quran in this regard will help this. In this study conducted for this purpose, concepts related to fate in the Quran are discussed within the framework of the verses in which it is mentioned, by making use of various exegetical sources. The study consists of two parts. In the first part, the verses in the Quran in which concepts related to fate in nature are mentioned are mentioned, and in this context, the verses that point to the effect of Allah on the destiny of the servant and the effect of the servant on his own destiny are tried to be explained. Destiny in the universe expresses the order and measure that God has placed in the world. Although there are areas where God affects human destiny, He also has His own influence. In the second part, two main headings are tried to be explained under separate headings: in the first heading, the concepts meaning the share that Allah has ordained for the servant, and in the other heading, the concepts meaning the misfortune that Allah has ordained.

When we look at the interpretations of the concepts mentioned in the verses about destiny, it becomes clear that there is a space provided for the servant to use his will in general terms. In the verses referring to destiny, there has always been an area where the freedom of will be attributed to the servant is recognized.

Keywords: Quran, Tafsir, Destiny, Concepts Related to Destiny

İÇİNDEKİLER

KUR'ÂN'DA KADERLE İLGİLİ KAVRAMLAR

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA KADER KAVRAMI VE KADERLE İLGİLİ KONULAR

1.1. Kur'ân'da Kader Kavramı	14
1.2. Kur'ân'da Kaderle İlgili Konular	17
1.2.1. Kur'ân'da Kâinat-Kader İlişkisi	17
1.2.1.1. Levh-i Mahfûz-Kader İlişkisi	18
1.2.1.2. Ölçülülük	19
1.2.1.3. Sünnetullah	20
1.2.2. Kur'ân'da İnsanın Kaderi	22
1.2.2.1. Allah'ın İnsan Kaderindeki Etkisi	23
1.2.2.1.1. Allah'ın İradesi ve Meşiet-i	24
1.2.2.1.2. Allah'ın İlmi ve Takdiri	26
1.2.2.1.3. Allah'ın Yaratması	28

1.2.2.2. İnsanın Kendi Kaderindeki Etkisi.....	30
1.2.2.2.1. İnsanın İradesi ve Meşietİ.....	31
1.2.2.2.2. İnsanın Kesbi	34
1.2.2.2.3. Tedbir, Tevekkül ve Dua	34

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA KADERİN KAVRAMSAL ALANI

2.1. Allah'ın İnsana Takdir Ettiği Pay Anlamındaki Kavramlar.....	37
2.1.1. Rızık (رزق).....	37
2.1.2. Naşīb (نصيب).....	42
2.1.3. Tâir (طائر).....	46
2.1.4. Kısm/Kısmet (قسم - قسمة).....	47
2.1.5. Hız (حظ).....	48
2.1.6. Halâk (خلق).....	51
2.1.7. Kifl (كفل).....	53
2.2. Allah'ın İnsana Takdir Ettiği Bahtsızlık Anlamındaki Kavramlar.....	55
2.2.1. Helâk (هلاك).....	55
2.2.2. Hüs'r/Hüs'rân (خسر - خسران).....	59
2.2.3. Sû'/Seyyie (سوء - سيئة).....	61
2.2.4. Durr/Darr (ضر).....	64
2.2.5. Fakr (فقر).....	68
2.2.6. Belâ' ve İmtihân (بلاء - إمتحان).....	71
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	79
ÖZGEÇMİŞ	83

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

A.S. : Aleyhisselâm

BKNZ.: Bakınız

ÇEV. : Çeviren

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

ED. : Editör

HZ. : Hazreti

MD. : Madde

Ö. : Ölüm Tarihi

R.A. : Radiyallahu Anh

S.A.V. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

SAD. : Sadeleştiren

SDÜ : Süleyman Demirel Üniversitesi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

THK. : Tahkik Eden

VB. : Ve Benzeri

VD. : Ve Diğerleri

VS. : Vesaire

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Kapsamı, Amacı, Yöntem ve Kaynakları

Kader konusu eski zamanlardan bu yana Müslüman toplumlar içerisinde çok farklı algılayış şemalarına bürünerek günümüze kadar süregelmiştir. Bu farklı algılayış şemalarından özellikle iki farklı uç anlayış ortaya çıkmıştır. Bu anlayışlardan ilki Cebriyeci görüş olup kulun iradesini devre dışı bırakmış ve kulun yaptıklarından mesul olmadığını savunmuştur. Diğer Kaderiye görüşü olup bu da kulların bütün yaptıklarında irade özgürlüğüne sahip olduğunu ve mesuliyet taşıdığını savunmuştur. Bu iki görüşün kadere ve kader ile ilgili mevzulara Kur'an'da anlatılanlara bütüncül bakmadan yükledikleri bu manalar, Müslümanları Kur'an'da emredilen ve asıl olan inanç sisteminden uzaklaştırdığı gibi ahlaki, kültürel ve diğer alanlarda da yozlaşmaya götürmüştür.

Çalışmada Kur'an'da kader ile ilgili kavramlar tespit ve tahlil edilerek kader sözcüğünün kavramsal alanı belirlenmeye çalışılmış, bu kavramların Kur'an çerçevesindeki tanımlarından ve geçtikleri ayetlerin metin içi ve metin dışı bağlamından hareketle kaderle ilişkileri araştırılmıştır.

Kadere iman, Allah imanla ilgili olan itikâdî bir meseledir. Bu bağlamda kader anlayışını Kur'an'da emredildiği şekliyle anlayıp kadere iman edebilmek için inanç ve düşünce sisteminde, kader ile bağlantılı olarak bildirilen Kur'an'daki diğer kavramları doğru bir anlamsal çerçevede sistematize etmek gerekir. Bu çalışmada da Kur'an'da kaderle ilgili bazı kavramlar ele alınarak bu kavramların oluşturduğu kader anlayışı genel çerçevede ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Kur'an'da kader ile ilgili pek çok kavram geçmektedir. Bu çalışmada bu kavramlardan kaderden yana nasipli, kısmetli yani pay sahibi olmayı ve nasipsiz, kısmetsiz yani bahtsız olmayı ifade edenler olumlu ve olumsuz olacak şekilde iki gruba ayrılarak bunların kulun ve Allah'ın iradesi ile bağlantısına değinilmiştir. Çalışma kaderle ilgili kavramları ele aldığı bu kapsam ve çerçevesi bakımından özgün bir çalışma olup, bu yönüyle konuyla ilgili diğer lisansüstü çalışmalardan ayrılmaktadır. Kader ve kader ile ilgili bazı kavramları bu çalışmadan farklı açılardan inceleyen çalışmalar vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Ebü'l-A'lâ el-MEVDÛDÎ, “Cebir ve Kader Problemi”, ed. Faik Akcaoğlu, İstanbul: Hilal Yayınları, 2015.

Maşallah TURAN, “Kur’ân’a Göre Özgürlükler ve Kader”, Konya: Hüner Yayınevi, 2016.

İbrahim Cumhuri SÜMER, “Özgür İrade ve Kader”, Ankara: Elpis Yayınları, 2019.

Mehmet Yaşar SOYALAN, “kadr”, Elmalılı Tefsirinde Kur’ânî Deyimler ve Terimler, İstanbul: Ağaç Yayınları, 2003.

İbrahim SARMIŞ, Kur’ân’da Kader Takdirin Anlamı ve Sünnetullah, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.

Muhammet YAZICI, “Kader Sorunu mu? Kadere İman mı?”, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.

Hüdaverdi ADAM, “İbn-i Arabi Kazâ ve Kader”, İstanbul: Alem Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Hamit KANĞI, “Kur’ân-ı Kerim’e göre İnsan Hayatında Ölçü”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

Ahmet Hamdi AKSEKİ, “Kadere İmân”, İslâm Dini; İtikât, İbâdet ve Ahlâk, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1969.

Hüseyin PEKER vd., *Din Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2010.

Hasan Tevfik MARULCU, “İrade ve Meşiet”, Ehl-i Sünnet Kelamında İrade ve Meşiet, ed. Hülya Altunya (Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 32. Sayı, Isparta: SDÜ Baskı Merkezi, 2014.

İlhami GÜLER vd., Konularına göre Kur’ân, Ankara: Fecr Yayınevi, 2015.

İsmail DİNÇER, Kader Nedir? Okumuşlar Yayıncılık, 2022.

Muhsin DEMİRCİ, Kur’ân’ın Ana Konuları, İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2016.

Ali ÜNAL, “İrade ve Meşiet”, Genel Kevnî ve Teşrî Kavramlar; Kur’ân’da Temel Kavramlar, İstanbul: Beyan Yayınları, 1986.

Davut KÜSKÜ, “Kur’ân’ın Kader Konusuna Bakışı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006).

Abdullah NAMLI, “Kur’ân’ın Işığında Kader Konusuna Bakış”, *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, 1/1, Aralık 2018.

Mehmet YILDIRIM, “Kelam İlminde Rızık ve Ecel” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016).

Halil İbrahim ÇOŞAR, “Kader Anlayışının Kur’ân Bağlamında Sosyo-psikolojik Tahlili”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010).

Çalışmanın yürütülebilmesi için öncelikle Kur’ân’daki ayetlerden çalışma kapsamındaki kader ile ilgili kavramlar tespit edilmiştir. Bu kavramların Kur’ân’daki kullanım alanı dahilinde kavramların genel tanımları ele alınmış ve kader ile ilişkisine ayetler ışığında değinilmiştir

Çalışmanın amacı, Kur’ân’daki kader konusunun muhtevasını, çalışmada ele alınacak kavramlar çerçevesinde anlamaya yönelik bir çalışma ortaya çıkarmaktır. Böylece Müslüman toplumlarda kaderle ilgili cebri inanışların ilahi tanımdan uzaklaşarak itikâdî bakımdan yozlaşmasına karşılık Kur’ân’daki kaderle ilgili bazı kavramların kullanım alanı çerçevesinde kulun kaderinde Allah’ın ve kendisinin iradesinin etkili olduğu alanlar ortaya konacaktır.

Araştırma Kur’ân ayetleri ve meali, Kur’ân kavramları sözlüğü, temel tefsir kaynakları merkeze alınarak yürütülmüştür. Kullanılacak olan kaynaklarda konuyla ilgili kısımlar tarandıktan sonra gerekli tanımlar verilmiştir. Kur’ân’da kader ile ilgili olan kavramların kaderle ilişkisi bağlamında ise kaderin Kur’ân’da taşıdığı mana ve bu mananın verilen kavramlarla ilişkisi bahsi, ilgili ayetler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Kader, bütün itikâdî ve ameli meselelerin temelinde yatan bir konuyu ihtiva ettiği için İslam inanç sisteminde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kader konusunun Kur’ân’da emredildiği şekilde doğru anlaşılmasının önüne geçen engeller yine Kur’ân’a

bakarak aşılabilecektir. Bu çalışmada da kader inancı, Kur'ân'daki kader olgusu etrafında ele alınmış ve Kur'ân'da insanın kaderiyle ilgili çalışma kapsamındaki kavramlar tespit edildikten sonra bunlarla kastedilen manayı tespit edebilmek için bu konudaki Kur'ân lügatlerinden ve diğer lügatlerle kaynaklardan istifade edilmiştir. İnsanın kaderi ve kader ile ilgili olarak ele alınan kavramların ilişkisi de tefsir kaynaklarından ilgili ayetlerin yorumları değerlendirilmek suretiyle açıklanmıştır.

Çalışmada elde edilen verilerin analizinde tespit, tasnif ve tahlil yöntemleri kullanılmıştır.

II. Kaderin Kavramsal Analizi ve Kader İnancının Tarihsel Arka Planı

Kader konusu, bütün dönemlerde çeşitli din ve ırka sahip topluluklardaki düşünürlerce fikir bildirilen konulardan birisi olmuştur. Mütefekkirlerce uzun süre düşünülmüş olmakla birlikte münakaşa ve ihtilaflara sebep olmuş ve bu sebeple mana çerçevesi muhtelif kalarak kesinleşememiş, anlamı kapalı, anlamsal çerçevesi geniş ve iç içe geçmiş itikâdî ve felsefî konular sırasında yer almıştır.¹

Kader konusu günümüzde dahi Avrupa'da uzun münakaşalara sebep olmakla birlikte psikoloji dalının en mühim içeriklerini oluşturmaktadır. Ayrıca kadere nispet edilen tanımlarda insanların kaderi yorumlarken kendi bakış açılarını, kader tanımlarına yansıttıkları görülmektedir. Kader ve cebir konularına dair araştırmacılar ve bilim adamları birbirlerinden farklı birçok görüş ortaya koymuşlardır. Bu görüşlere göre bu meseleye yaklaşım şekilleri, metafizik açıdan, fizik ve doğa açısından, ahlaki açıdan ve dini açıdan olmak üzere dörde bölünmüştür. Metafizik açıdan cebir ve kader; insan ve Allah ile ilgili olan iki yönüyle ele alınmıştır. İnsanla ilgili yönü şöyle izah edilmiştir: Varlığın bir iş yapma veya yapmama durumunda tercih veya kuvveden fiile geçme durumu ortaya çıkar. İşte bu iki durumdan birinin ortaya çıkma sebebi müreccihe veya müsebbibe bağlı olmak zorundadır. Cebriyeciler bu müreccihe ve müsebbibeyi insanın iradesi dışındaki etkenler olarak yorumlar. Çünkü onların savundukları görüşe göre kader, alinyazısı anlamında kullanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre kader; “Yaratıcı'nın

¹ Nizamettin Saltan, *Usûl-i Fıkıh Derslerinde İrâde Kazâ ve Kader* (İstanbul: Moralite Yayınları, 2012), 135.

kâinattaki olmuş ve olacak her şeyi, bütün vasıflarıyla, bütün halleriyle daha onu yaratmadan önce, Levh-i Mahfûz denilen kader levhasında yazmış olmasıdır. Kul ise, bu defterde ne yazılıysa onu yapar, başına o yazılı olanlar gelir. Kötü işler işlemiş kullar kaderlerinin kurbanıdırlar. Başa gelen her kötü şey kaderde yazılı olduğu için gelmiştir. İyi durumlar da yine kaderde yazılı olduğu için gerçekleşir.”² Bu yaklaşımdaki bir tanıma göre de kader; “Bütün olayları önceden ve değişmeyecek şekilde düzenleyen gizli kuvvettir.”³

Kader konusunda Cebriyecilerin aksine düşünen Kaderciler, insanın başına gelenlerin, onun kendi iradesine bağlı olduğunu savunmaktadırlar. Kaderin Allah ile ilgili yönüyle izah edilmesine gelince Cebriyeye göre O’nun Âlîm ve Mürîd olması, olacak olanların önceden Yaratıcı tarafından bilinip irade edilmesi gerektiğini ortaya çıkarır. Onlar, Yaratıcı bir şeyi irade etmişse zaten o şeyin gerçekleşmesi zorunludur görüşündedirler. Kadercilere göre ise Allah hayır ve şerrin sahibi ise, kulların bütün işledikleri fiillerin sorumlulukları iyi veya kötü olsa da o fiillerin kesbi kula, yaratılması Allah’a ait demektir. Bunun aksini düşünmek yani kulun iradesini Allah’ın iradesine mecbur kılmak, insanı madde konumuna düşürür. Mevdûdî’nin de bu konuda; insan fiil ve hareketlerinde iradesiz ve mecbur olmuş olsaydı yapmış olduklarının sorumluluğu ve onlara biçilen değer, ahlaki kavramların ve toplumun refahını sağlayan övgü-kınama, ödül-ceza gibi kavramların dayanağı olamayacaktı şeklinde yorum yaptığı görülmektedir.⁴

Kadere fizik ve doğa açısından yaklaşan görüşte Cebriyeciler kendilerine daha geniş bir alan bulabilmişlerdir. Fizikçiler bir fiilin meydana gelmesi için gerekli tüm şartlar ve sebepler bir araya gelmişse o fiilin ortaya çıkması mecburidir, sebepler ve şartlar oluşmamışsa da o şeyin oluşmaması mecburidir, görüşündedirler. Bu yönüyle her iki durumdaki zorunluluk Cebriyeyi destekleyici nitelikte sayılmıştır. Ancak 18. yüzyılda araştırmalar ve keşifler ile birlikte fizik alanında meydana gelen ciddi gelişmeler neticesinde maddeye ve varlığa yüklenen anlam daha salt ve kimyasal

² İbrahim Cumhur Sümer, *Özgür İrade ve Kader* (Ankara: Elpis Yayınları, 2019), 19.

³ Maşallah Turan, *Kur’ân’a Göre Özgürlükler ve Kader* (Konya: Hüner Yayınevi, 2016) 137.

⁴ Ebü’l-A‘lâ el-Mevdûdî, *Cebir ve Kader Problemi*, çev. N. Ahmet Asrar (İstanbul: Hilal Yayınları, 2015), 23-24.

karışımların birbirleriyle etkileşimlerinin sonucu olarak görülmeye başlanmıştır. Bu da fizik bilimini kadercilik anlayışından uzaklaştırıp cebri görüşün içerisine hapsetmiştir. Örneğin biyoloji ve fizyoloji alanındaki araştırmalar insanın beyninin sinir sistemi, yapısı ve biçimi gibi durumlarının hal ve hareketlerine etki ettiğini göstermiştir. Bu demek olur ki insanın bu özellikleri sıkıntılıysa, onu ruhsal sıkıntılara ve kötü eğilimlere, düzgün ise iyi ve güzel bir ruh haline ve eğilimlere yönlendirir. Ancak buradan insanın, kendi yaratılış özelliklerini belirleyemediği gibi kendi beyin çekirdeği ve sinir sistemi yapısında herhangi bir etkisi olamayacağından, davranışlarını iyi veya kötü olarak seçme iradesinin olmadığı anlamı çıkar. Bu da fizik ve fizikle ilgili diğer ilimlere Cebriyeci bir bakış açısını kazandırmıştır.

Kadere ahlaki açıdan bakıldığında insanın davranışlarına karşılık ödül ve cezanın hangi temellere dayalı olarak değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulur. İnsanın davranışları karakteri ve içgüdüleri ile şekillendiği için bu görüşün kapısı yine psikoloji, metafizik ve fizik ile ilgili birtakım sorunlara açılmaktadır. Cebriyeciler insanın karakter oluşumunu doğal etkenler ve dış etkenler etrafında ele almışlardır. İnsan karakteri doğal etken olarak anne karnından dünyaya hangi varlık mayasıyla gelmişse onunla ve dış etkenlerin vereceği şekil ile oluşur. İnsan bu etkenleri değiştiremeyeceğinden onlara uygun karaktere mecbur kalmış varsayılmaktadır. Kaderciler ise Cebriyecilerin ileri sunduğu insan karakterini belirleyen iki etkenle birlikte üçüncü bir etkenin de insana verilen seçme kuvveti olduğunu söylerler. Ayrıca insanın karakterini iyi veya kötü yapan asıl etkenin bu seçim yetkisinin sonuçları olduğunu savunurlar.⁵

Son olarak kadere dini açıdan yaklaşan Kaderciler, insanın sorumlu olduğu fiillerinin yönlendiricisinin bizzat kendilerinin olduğunu ve Allah'ın kullarına onların istemediği hiçbir şeye mecbur bırakarak yaptırmadığını savunmuştur. Cebriyecilerin görüşüne göre ise canlı cansız tüm varlıklarda ve varlıklara verilmiş özelliklerde

⁵ el-Mevdûdî, *Cebir ve Kader Problemi*, 38-39.

Allah'tan başka kimsenin yetkisi yoktur. Allah ne dilerse o olmaktadır. Evrendeki olup biten her şeyin faili Allah'tır.⁶

A. Kaderin Sözlük Anlamı

Kader kelimesi, Arapça'da “قدر, k-d-r” fiilinin mastarı olup sözlükte; “ölçü, güç yetirme, kaza ve hüküm, kudret, ölçerek ve takdir ederek tayin etme, rızkı daraltma”⁷ anlamlarına gelmektedir. Kader kelimesi bazı ayetlerde “على” bazı ayetlerde ise “ب” harfi cerleri ile kullanılmış ve bu harfi cerler kader kelimesine sırasıyla, gücü yetmek ve kadere göre yaratmak anlamlarını vermiştir.

Kader kavramının Kur'an'da geçen farklı kalıpları ve anlamları vardır. Bunlardan takdîr kelimesi; “bir şeyin yapılışında gücü yetmek, bir şeyin plan, ölçü, şekil nitelik ve miktarı gibi hususları belirlemek, bir şeyin kıymetinin bilinmesi, rızkının daralması, Allah'ın her şeyin bilgisini ezelden bilip belirlemesi”⁸ gibi manalara gelmektedir. Mekdûr; “takdîr olunan şeylerin hâlden hâle girerek meydana gelmesi” anlamındadır. Mekdûr kelimesi kudret ile aynı anlamda kullanıldığında ise bunun içinde bulunulan refah ve zenginlik hâlini ifade ettiği bildirilmiştir. “قَدَرٌ” fiilinin meçhulü olan “قُدِّرَ” lafzı da bir şeyin takdir olunması veya o şeyin başka bir şeyin miktar, vakit veya zamanını belirleyerek onda ortaya çıkardığı miktar özelliğine denir. Bunlardan başka “kıdr” ‘içerisinde yemek pişirilen kap,’ “kadîr” ‘tencere ya da çömlekte pişirilen şey,’ “kudâr” ‘hayvanı boğazlayıp kadr eden kimse’ manalarına gelmektedir.⁹

B. Kaderin Terim Anlamı

Kader ıstılahta; “Allah'ın nesneleri ve olayları özellikle sorumluluk doğuran beşerî fiilleri, ezelde planlayıp zamanı gelince yaratması,”¹⁰ “Daha önce olmuş olan ve ileriki zamanda da olacak olan her şeyin vaktini ve mekanını, nitelik ve özelliklerini, en

⁶ el-Mevdûdî, *Cebir ve Kader Problemi*, 47, 56.

⁷ İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem, “kdr” md., içinde *Lisânü'l-Arab* (Mısır: el Matbaatu'l-Âmira, 1883), 5-6: 382-383.

⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24:58; Sümer, *Özgür İrade ve Kader*, 19; Turan, *Kur'an'a Göre Özgürlükler ve Kader*, 136.

⁹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, “kdr” md., içinde *Müfredât- Kur'an Kavramları Sözlüğü* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007, 2012), 1184; İsmail Parlatır, “Kader”, içinde *Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), 382.

¹⁰ Yavuz, “Kader”, 24:58.

ince detaylarını Allahû Teâlâ'nın ezelden itibaren bilmesi” anlamlarına gelmektedir.”¹¹ Kur’ân’da ise kaderle ilgili ayetlere baktığımızda kaderin genel anlamda “kader inancı, belirlenen kader, insanın özgür kılınması” şeklinde üç manayı ifade ettiğini görmekteyiz ki¹² bunlar ileride ele alınacaktır.

C. Câhiliyede Kader Kavramı

Câhiliyeyi konu alan kaynaklara bakıldığında kader kavramının, o dönemde yazılan şiirlerde Kur’ân’da geçen kader kavramının anlam alanındaki benzer bir şekilde kullanıldığı belirtilmiştir. Nitekim o dönemin ünlü şairlerinden birisi olan Amr b. Kûlsûm (ö. 584 veya 600) kadere bakış açısını şu sözleriyle ifade etmiştir:

“وَإِنَّا سَوْفَ نُذَرِّكُنَا الْمَنَایَا مُقَدَّرَةً لَّنَا وَمُقَدَّرِينَ”¹³

Yani, “Ölüm arkamızdan yetişmektedir. O bize ve biz ona mukadderiz.”¹⁴ Buna benzer şekilde derin dini duygulara sahip olan Lebîd b. Rebîa (ö. 40 veya 41/660 veya 661) isimli başka bir şairin aşağıdaki beyitlerindeki ifadelerde ise kader, Kur’ân’daki dini anlama uygun olarak kullanılmıştır:

“فَهَوَّ مَا أَلْقَى وَ إِنْ كُنْتُ مُثْبِتًا يَقِينِي بِأَنْ لَا حَيَّ يَجُوءُ مِنَ الْعَطَبِ”¹⁵

Yani “Hafif kıldı, azalttı bana onun elem-i firkatini, bilir olmam ölümden kaçış olmadığı hakikatini.”¹⁶

“فَلَا أَنَا يَأْتِينِي طَرِيفٌ بِفَرْحَةٍ وَلَا أَنَا مِمَّا أَحَدَتْ الدَّهْرُ جَارِعٌ”¹⁷

¹¹ Turan, *Kur’ân’a Göre Özgürlükler ve Kader*, 137.

¹² Abdullah Namlı, “Kur’ân’ın Işığında Kader Konusuna Bakış”, *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, 1/1 (2018):69-83.

¹³ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerh-u Muallakâtı’s-Seb’a* (Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî: 1423/2002), 118-119.

¹⁴ Sadık Yalsızuçanlar, *Muallahât-ı Seb’a* (İstanbul: Timaş Yayınevi, 1998), 168; Süleyman Tülücü, “Mu’allaka Şairlerinden Amr. b. Kulsûm”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2001), 95.

¹⁵ Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa, *Dîvân-ı Lebîd İbn-i Rabîa el-Âmirî* (Dâru’l-Mâ’rife, 1425/2004), 19.

¹⁶ Abdurrahman Özdemir, *Eski Arap Şiirinin İsimlerinden Biri Lebîd b. Rabîa el-Âmirî ve Dîvanı* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2007), 142; Recep Çinkılıç, “Lebîd b. Rabîa ve Dîvanındaki Dinî Şiir Örnekleri”, *Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arapça Mütercim ve Tercümanlık Araştırma Dergisi*, 21/53 (2021):221, 224.

¹⁷ Lebîd İbn-i Rabîa, *Dîvân-ı Lebîd*, 56.

Yani “Ne elde ettiğim mal ile servet beni göklere uçurur, ne de kaderin cilvesine üzülmekten göz pınarım kurur.”¹⁸

Kader konusunda İslam öncesi Arap toplumunda var olan inançlardan birisi “dehr” inancıdır. Araplar insanı Allah’ın yarattığını kabul etseler de onlar, yaratma sona erince, Allah’ın insanla münasebetinin kesildiğini düşünüyorlardı. Onların inancına göre insanın yaratan ile münasebeti yaratıldıktan sonra biter. Bundan sonra insan, daha güçlü bir diktatör patronun pençesinde, bir ömür içinde sürüklenir. Bu süreci yani zamanı, câhiliye Araplarının “dehr” diye isimlendirmekte oldukları ve ölümü de zamanın en acı ve en büyük darbesi olarak nitelendirdikleri bilinmektedir.¹⁹ Bu konuyla ilgili Kur’ân-ı Kerim’de şöyle bildirilmektedir: “Bir de şöyle demektedirler: “Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.”²⁰

Kaynaklarda geçtiğine göre bu inanç, Arap toplumunun Allah-insan arasındaki Rab-kul münasebetine ve Allah’ın iyilik, şefkat, af ve ihsan sahibi sıfatlarıyla gazap, şiddet ve adalet sıfatları arasındaki ahlaki münasebete aykırı bir anlayış ortaya çıkarmıştır. Rab-kul ilişkisinde kulun taşıması gereken mütevaziliğin ve itaatkârlığın yerini gurur, kibir ve kendi başına buyruluk gibi özellikler doldurmuştur. Bu bağlamda ahiret inancının insana sağladığı faydanın bilincine varınca câhiliyedeki yanlış zaman inancının doğurduğu yanlış sonuçlar daha göze çarpar hale gelmektedir. Câhiliyedeki bu dehr inancıyla insan hayatı, evrenin var oluş ve yok oluş yasalarıyla yönetilen bir felaketler silsilesi halini almıştır.²¹

Kaynaklarda belirtildiğine göre kader inancı Câhiliye dönemi Arap toplumunda mevcut olan bir inançtır. Onların inancında kader, insanlar arası hiyerarşide bir insanın diğerine karşı üstünlüğünü sağlayan bir sebep olarak kabul ediliyordu. Câhiliye zamanındaki dehr inancı, Allah’ın külli iradesine meydan okumak adına alternatif olarak üretilmiş bir inanç sistemidir. Aynı zamanda insanların ferdi ve toplumsal hayatında vahyin etki alanını yok etmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Ancak câhiliye

¹⁸ Özdemir, *Lebîd b. Rabîa el-Âmirî ve Divanı*, 173.

¹⁹ Muhammet Yazıcı, *Kader Sorunu mu? Kadere İman mı?* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 22-32; Amr İbn-i Kamî, *Dîvânü Amr b. Kamî*, thk. Halil İbrahim Atiye (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 39.

²⁰ el-Câşiye 45/24.

²¹ Yazıcı, *Kader Sorunu mu? Kadere İman mı?* 23.

insanı mutlak kaderciliğe bürünerek dehrin etkisi ile her bildiğini yapıp eden bir insan haline de girmemiştir. Dehrin etkisi altında olan hususlar daha çok ölüm ve doğum gibi meseleler olarak görülmüştür.²² Arapların bir kısmı kaderi insanın alın yazısı olarak görüp bunu da doğumundan ölümüne kadar olan süreçte onunla ilgili her şeyin belirlenmiş olduğu ve bunun değişmeyeceği şeklinde yorumluyorlardı. Diğer tarafta bu düşünceye sahip olmayan bir topluluk da yer alıyordu.²³

Kaynaklara göre kader hakkındaki alın yazısı inanışlarında; insanın hiçbir müdahalesi söz konusu olmadan meydana gelen olaylarda önceden belirlenmişlik fikri vardı. Bu fikir Araplarda sonsuz bir teslimiyet duygusu geliştirdiğinden çöl hayatının getirmiş olduğu sorumluklara, çöl şartlarının zorlayıcı unsurlarına ve hayatlarında karşılaşacakları tüm olumsuzluklara karşı bir rahatlama ve kaçış yolu açmıştır. Çünkü sorumluluk dehr kavramına atfedilmiştir. Nitekim insanoğlu başına gelen olayları kendi iradesinden bilmeyip özgür olmadığını düşündüğünde üzerine yüklenen sorumluluk onu rahatsız etmez. O sebeple hadiselerin karşısında insanın etkisinin olmadığına inanmak daha kolay gelmiştir.²⁴

Arap toplumunda câhiliye ve sonraki dönemlerde, zamana atfedilen birçok kavram kullanılmıştır. Arapların kullandıkları bu kavramlar kadere bakış açılarını yansıtmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân'da geçen, dehr (دهر) kavramı²⁵ ile câhiliyedeki dehr kavramı arasında mana yönünden benzerlik görüldüğünün Arap şairlerinin şiirlerinden anlaşıldığı belirtilmiştir.²⁶ O zamanki Arap topluluğunun zihninde yer eden düşüncede kader, belirlenmiş bir kudretin ortaya çıkma şekli veya o kudretin tezahürüdür. Kullara takdir edilen şeylerin iyi veya kötü oluşunda müsebbib olarak bu kavram şahıslştırılmıştır. Câhiliye dönemi inancına göre, insan yaratıldıktan sonra Yaraticısı ile bağını koparmış ve artık egemenliği daha baskın olan farklı bir kuvvetin hakimiyetine girmiştir. İşte bu hakimiyet sahibi kuvvet “dehr”dir. Dehr kavramı,

²² Davut Küskü, “Kur'ân'ın Kader Konusuna Bakışı” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 2-5.

²³ Hanifi Şahin, “İlk Dönem Tartışmalarında Siyasetin Rolü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (2011): 49-50.

²⁴ Küskü, *Kur'ân'ın Kader Konusuna Bakışı*, 2-5.

²⁵ el-İnsân 76/1.

²⁶ Çinkılıç, “Lebîd b. Rabîa ve Divanındaki Dinî Şiir Örnekleri”, 224-229.

câhiliye insanının inancında bütün olayların bağlı olduğu sebep ve fail yerine koyulmaktadır. Bu kavram insanın doğumundan ölümüne kadar hayatının her detayına yön veren, her şeyin yok oluşuna sebep olan, yaşamı süresince insanı felaket ve sefalet sürükleyen bir kavram olarak telakki edilmiştir.²⁷

Câhiliyenin dehri insanı olaylar karşısında sessiz, savunmasız, aciz, mazlum, pasif konumuna düşürürken Kur'ân-ı Kerim'e göre Allah tüm tabiat işleyişinin ve olayların içerisinde faal olarak haklıyı haksızı bilmekte, zulmedenin cezasını mazlunun mükafatını verici ilahi bir güç olarak bu alemde rasyonel ve mistik delillerle var olmaktadır. Yaratılmış alemin içerisinde ilahi bir adalet eli her zaman bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'deki bu inanç sistemi başka bir otoriteyi kabul etmez.²⁸

²⁷ Şahin, *İlk Dönem Tartışmalarında Siyasetin Rolü*, 49-50.

²⁸ Küskü, *Kur'ân'ın Kader Konusuna Bakışı*, 2-5.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA KADER KAVRAMI VE KADERLE İLGİLİ KONULAR

İslâm düşüncesindeki kader anlayışında kaderci (cebriye) ve bunun karşısında olan hürriyetçi (kaderiye) görüşle bu ikisinin arasında yer alan bazı görüşleri, kaderin kavramsal analizi ve kader inancının tarihsel arka planı başlığında ele almıştık. Bu bölümde de Kur'ân'da kader kavramı ve kader ile ilgili konular ayetler çerçevesinde ele alınacaktır.

Kader konusu Kur'ân'ın indiği câhiliye toplumunda olduğu gibi diğer din mensuplarının, mütefekkir ve filozofların da zihinlerini sürekli meşgul etmiş, her çağda insanın fiillerinde hür olduğunu da rüzgârın hareket ettirdiği kuş tüyü misali hür olmadığını da iddia edenler olmuştur. Kader sorununun dinden değil insanın kendine has özelliklerinden kaynaklı olduğu, insanların bu meseleye köklü bir çözüm bulamayacağı ve insan var oldukça kader sorununun gündemde kalmaya devam edeceği anlaşılmaktadır. Tarih boyunca kader konusunda hep var olagelen iki anlayış olmuştur. Bunlardan biri insanın iradesini Tanrı'ya bağlayan tanrısal kader anlayışı diğeri ise insanın iradesini tabiatın doğal işleyişine cebren boyun eğdiren bir kader anlayışıdır.²⁹

İslam düşüncesinde, kaderle ilgili anlayışların ortaya çıkışı sosyal-siyasal sebeplere dayanmakla birlikte kadercilik fikrini savunan kimseler Allah'ın kudretini ve mutlak iradesini bildiren nassları esas almışlardır. Diğer taraftan Allah'ın hikmetine ve adaletine değil insanın iradesine ve ihtiyarına işaret eden nassları ise dikkate almamışlardır. Cebri kader anlayışının ortaya çıkışında, insanların içerisinde

²⁹ Küskü, *Kur'ân'ın Kader Konusuna Bakışı*, 2-5.

bulundukları durumu değiştirememeleri, karşılaştıkları sosyal problemleri aşmak için kendilerinde güç bulamamaları, yaptıklarının vebalini, ahlaksızlıklarının suçunu kadere yüklemeye ve rahatlamaya çalışmak istemeleri gibi nedenler onları kadere alınyazısı manasını yüklemeye sevk etmiştir.

İslâm düşüncesinde kaderin insan iradesi ve hayatındaki hakimiyeti yaklaşımından farklı yaklaşımlar olmuştur. Bunlardan Mu'tezile ekolünün yaklaşımı, bu hakimiyetin tamamen karşısında durmuştur. Kaynaklarda bu ekolü savunan kişi ve toplumlara bakıldığında bunların kendi problemlerini çözen ve kendilerinden emin kimseler oldukları belirtilmiştir. Geçmiş tarihe bakıldığında da Müslümanların güçlü oldukları zaman dilimi ile bu ekolün yaygınlık kazandığı zaman diliminin birlikte seyrettiği görülmektedir. Ehl-i sünnet'e ait olan bir diğer görüş ise yukarıda bahsedilen iki görüşün ortasında bir yolu savunmuştur. Ehl-i sünnet'e göre insan seçim yapmakla iradesini kullanmak yönünde özgür iken yani seçiminde kul etken iken fiillerin yaratılmasında Allah etkindir. Ehl-i sünnet ekolündeki bu düşünceye sahip olanlar içerisinde Cebriyye ve Mu'tezile'ye yakın tarafta olanlar da vardır. Ehl-i sünnet akidesi cebri kader ve seçilebilen kader anlayışları arasında her ne kadar orta yolu bulmaya çalışmış olsa da ortaya koyduğu akidenin Müslümanlarca inanca ve fiile dönüştürülmesi pek kolay olmamıştır. Ehl-i sünnet dışındaki ekollerin yaklaşımları İslâm'a has olmayıp diğer dinlerde ve düşünürlerin görüşlerinde de bunlara benzer görüşler ortaya çıkmıştır.³⁰

İnsanların yaşadıkları toplumun sosyal yapısı kadere bakış açılarını yakından etkilemiştir. Diğer taraftan her bireyin bulunduğu sosyal çevrenin yanında bedenlen taşıdığı biyolojik faktörler de kadere bakış açısını şekillendirmektedir. Örneğin, gençlik döneminde sağlıklı ve imkân ölçüleri geniş bir birey daha hürriyetçi bir bakış açısına sahip olurken yaşlılık zamanında bu iki özelliği yitirdiği vakit daha Cebriyeci ve teslimiyetçi bir anlayışa yönelim gösterir. Kur'ân da tam bu noktada devreye girerek

³⁰ Mehmet Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 22.

insanların kendi benlik ve nefsanî yönlerini öne çıkaran bu bakış açılarını orta yolda tutmayı amaçlamıştır.³¹

Kur'ân'da kadere iman etmek, Allah'a veya peygamberlere iman etmek gibi bir iman esası olarak yer almamaktadır. Ancak kaderin varlığına dair işaret ve delil nitelikli ayetler mevcuttur. Kaderin hususi bir şekilde Kur'ân'da yer almamış olması ona iman etmenin gerekliliğine mâni değildir. Zira müminlerin Kur'ân'da geçen her ayete ayrı ayrı iman etmeleri zaten şart olarak kabul edilmiştir. Bahsedildiği üzere kaderi konu edinen birçok ayet de Kur'ân'da yer aldığı için ve bu konuda hadis literatüründeki diğer bilgilerden dolayı İslâm düşüncesinde kadere iman gerekli sayılmıştır.³² Kader konusunun Kur'ân'da prensip şeklinde var olmaması, başka nedenlere de ihtimal vermekle birlikte Allah'ın ilim sıfatına ait bir alan içerisinde olmasındandır. Bu sebeple kadere iman konusu Allah'ın varlığına iman konusuna dayanan ve bu bakımdan Allah'a imanı tamamlayan bir inançtır.³³ Yani kader konusu Allah'ın sonsuz kudretini, ilmini, mutlak iradesini ve mutlak adaletini ilgilendirmektedir.

1.1. Kur'ân'da Kader Kavramı

Varlık aleminde yaratılan her şey Allah'ın sonsuz kudretinin birer eseridir. Her şeyi mükemmel bir nizam ve ölçü ile yaratan Allah, bu yaratılışın ve mümkün olan diğer yaratılış seçeneklerinin tümünü kuşatan özgür bir irade ve sonsuz bir ilme sahiptir. Mutlak bir iradeye, sonsuz bir ilme ve kudrete sahip olan Yaratıcı'nın zaruri olarak noksansız bir hikmet ve adalete de sahip olması gerekmektedir. Buna göre kader konusu, Allah'ın her şeye güç yetiren kudretini, her şeyi kapsayan ilmini, tamamen özgür olan iradesini, üstün hikmetini ve mükemmel adaletini ilgilendirir.³⁴

Kader kelimesi Arapça'da "güç yetirdi, muktedir oldu" anlamındaki "قَدَرَ" fiilinin mastarıdır. Bir diğer mastarı da "قُدْرَةً" şeklindedir. Kader fiili insana vassfedildiğinde "Kendisi sayesinde insanın herhangi bir şeyle ilgili bir fiili yapmaya güç

³¹ Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 22.

³² Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 22.

³³ Turan, *Kur'ân'a göre Özgürlükler ve Kader*, 137-138; Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 22-23.

³⁴ Turan, *Kur'ân'a göre Özgürlükler ve Kader*, 137-138.

yetireceği, muktedir olacağı heyetin bir adı olur.”³⁵ Örneğin kelimenin bu manada gelen müzari fiil formunun geçtiği şu ayette sadakalarını gösteriş için başa kakarak veren kimselerin kazandıklarından bir şey elde edemeyecekleri şu şekilde ifade edilmiştir: “لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا - Onlar kazandıklarından bir şey elde edemezler. (Buna güç yetiremezler.)”³⁶ Bu ayette kudret, insan için bir vasıf olarak olumsuzluk edatıyla birlikte bir işe güç yetirememek anlamında geçmiştir.³⁷ Seyyid Kutub tefsirinde, ayette geçen, kazanılanlardan bir şey elde etmeye güç yetirememek konusunu şöyle açıklamıştır: Mümin olmadıkları halde başa kakmak ve insanların onurlarını kırmak maksadıyla sadaka veren kimseler, yaptıkları bu amelin neticesi olarak ahirette ne kendileri adına ne de başkası adına kimsenin yardımına güç yetiremeyecekler, dünyadayken verdikleri sadakaların karşılığını alamayacaklar ve sadaka olarak verdiklerinin ecrinin boşa çıkmasına engel olamayacaklardır.³⁸

Kader fiili Allah’ a ait bir vasıf olduğunda ise “Yüce Allah’tan acizliğin olumsuzlanmasını, nefyi ifade eder.”³⁹ Örneğin, “وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ - Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder.”⁴⁰ ayetinde geçen Allah’ın takdiri, dilediğini murat ettiği miktar ile ne fazlası ne de eksigi olacak şekilde yapması demektir. Dolayısıyla kulun kudreti, gösterebileceği herhangi bir aciziyet sebebiyle elinden gidebilecekken bu durum Allah’ın kudreti için söz konusu değildir. Allah (c.c.) bu sebeple “كَادِرٌ - kadir” olarak nitelenir.⁴¹

Kader kelimesinin Kur’ân’daki bir anlamı da “ölçü, ölçü ile yapmak”tır. Örneğin “فَدَجَّلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا - Allah her şeye belirli bir ölçü koymuştur.”⁴² ayetinde evrenin bir ölçüye göre sağlam kanunlarla yaratıldığı ve içindeki her şeyin birbiriyle

³⁵ el-İsfahânî, “kdr” md., “1181.

³⁶ el-Bakara 2/264.

³⁷ el-İsfahânî, “kdr” md., 1181-1186.

³⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, çev. Salih Uçan vd., (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 1:490.

³⁹ el-İsfahânî, “kdr” md., 1181.

⁴⁰ el-Muzzemmil 73/20.

⁴¹ el-İsfahânî, “kdr” md., 1181-1186; bkz. Hale Garip, “Kur’ân’da Kudret Kavramı ve Allah’ın Kudreti” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 18-21.

⁴² et-Talâk 65/3.

muazzam bir uyum ve bağlantı içinde olduğu bildirilmektedir.⁴³ Buradan hareketle örneğin hurma ve buğday tohumlarına kodlanan biyoloji ve kimya gereği o tohumlardan yalnızca hurma ve buğday yetişeceği belirtilmiştir.⁴⁴ Bu doğrultuda, “Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.”⁴⁵ ve “Hiçbir kimse Allah’ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye yazılmıştır.”⁴⁶ ayetlerinde de ölçülmüş, belirlenmiş olan kaderden bahsedilmektedir.

Kur’ân’da belirlenmiş olarak nitelenen kaderin Allah’ın insana yaşayacaklarını önceden yazmış olması anlamına gelmesi, insanın yaşayacaklarına kendi iradesi dışında karar verilmiş, ona bir rol biçilmiş olduğu anlamına gelmez. Kur’ân’da belirlenmiş olarak geçen kader, evrendeki her şeyin Allah’ın ilmi, iradesi, kudreti ve tekvin sıfatıyla varlık alemine koyduğu nizam ve düzenin, sünnetullah denen genel yasalara bağlı olması anlamına gelir. Konuyla ilgili ayetlerde gece ve gündüzün, güneş ve ayın belli bir düzen çerçevesinde kendi yörüngelerinde akıp gittiklerinden söz edilir.⁴⁷ Allah’ın güneşi ve ayı, gece ve gündüzü bu şekilde bir ölçü ile takdir etmesinden ve takdir kelimesinin buradaki kullanımlarından anlaşılacağı üzere bu kelimeyi önceden belirlenmiş alın yazısı olarak değil de evrenin ve evrendekilerin belirli bir düzene, yasaya, ölçüye göre hareket ettiği ve seçim yaptığının ifadesi olarak anlamak gerektiği belirtilmiştir.⁴⁸

Kulların doğumunda anne ve babaya ihtiyaç duyması, cinsiyeti, doğduğu yer, çevresi, coğrafyası, din ile tanışincaya kadar ki sürede başına gelen olaylar sünnetullah dediğimiz yasalar çerçevesinde meydana gelmektedir. Bu durumları Allah’ın yazgısı, ezeli takdiri, cebri kader gibi ifadelerle açıklamaya çalışmak Allah’a karşı haksızlık, O’nu adaletsizlik yapmakla suçlamaya eşdeğer olur. İrade iki yönlü olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah’ın iradesi yani külli irade “sünnetullah” denilen yasalar ile ortaya çıkarken, kula ait olan irade ise bu yasalar çerçevesinde insanın kullanabileceği cüz’i bir

⁴³ Bknz. el-Mu’minün 23/18; el-Kamer 54/49.

⁴⁴ Ali Arslan Aydın, *İslâm’da İman ve Esasları* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969), 95.

⁴⁵ el-Kamer 54/49.

⁴⁶ Âl-i ‘İmrân 3/145.

⁴⁷ Yâsîn 36/37-40.

⁴⁸ İbrahim Sarmış, *Kur’ân’da Kader- Takdirin Anlamı ve Sünnetullah*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 43-57.

irade olarak ortaya çıkar. İnsan bu irade ile yöneldiği fiiller neticesinde de hak ettiği mükâfat veya ceza ile karşılık bulacaktır. Kaza ve kader denilen kavramlar da bu iki iradenin etrafında nizam ve ölçü dahilinde meydana gelmektedir. Örneğin, Tevbe Sûresi 51. ayette “De ki: “Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, o bizim Mevlamızdır.” buyrulmaktadır. Ayetten anlaşılan kulların yaşadıklarında bir zorlayıcılığın olmadığı, bunların eşyanın yaratılış özellikleri ve tabiata koyulan yasalar gereği gerçekleşmesidir.⁴⁹

Kur’ân’da kader ile ilgili geçen ve bu kökten türemiş bütün kelimeleri, Allah’ın evrene koyduğu yasalar, ölçüler ve nizamlar çerçevesinde bunlara bağlı olarak ortaya çıkan fiiller ve işler olarak anlamak gerekir. Ancak Müslümanların bir kısmında var olan kader anlayışında, Allah’ın kulların yaşayacaklarına önceden karar vermiş olduğu ve kaderin kulların yaşamak zorunda oldukları bir alın yazısı olduğu gibi yaklaşımlar İslam akaidinin köküne koyulmuş dinamit niteliği taşımaktadır. Zira bu anlayış kulları tembelliğe, isyana, İslam’ı karalamaya, Allah’ı adaletsiz kılmaya götürmektedir.⁵⁰

Mevdûdî’nin görüşüne göre kader konusu hakkında iman ve akıl arasında bir denge kurmak zordur. Ancak bunu kendi haline bırakmak da mümkün değildir. Mevdûdî’ye göre kaza ve kader konusu imandan bir cüz (kısım) değildir. Yalnızca yıllarca süregelen tartışmaya açık olan yönleri çok olan bir konudur. Tartışmacı grupların bazıları Kur’ân’da kader konusunda tutarlı olmayan ayetlerin varlığını iddia ettikleri için Mevdûdî de bu konuyu ele alarak açıklama gereği duymuştur.⁵¹

1.2. Kur’ân’da Kaderle İlgili Konular

1.2.1. Kur’ân’da Kâinat-Kader İlişkisi

Kur’ân’daki kâinat ve kader ilişkisine değinen ayetlere bakıldığında kaderin kâinatla ilişkisinin Levh-i Mahfûz, ölçülülük ve sünnetullah kavramlarıyla ifade edildiği görülmektedir. Bu üç kavramla genel olarak Allah’ın yarattıkları hakkındaki ezeli bilgisi ve kâinata konulmuş nizam, kurallar ve ölçüler kastedilmiştir. Bu başlık altında,

⁴⁹ Sarmış, *Kur’ân’da Kader*, 43-57.

⁵⁰ Sarmış, *Kur’ân’da Kader*, 43-57.

⁵¹ el-Mevdûdî, *Cebir ve Kader Problemi*, 17.

Kur'ân'da kâinat-kader konusuyla ilgili bu kavramlar ayrı ayrı başlıklar halinde kavramların geçtiği ayetlerden bazıları ele alınarak açıklanmaya çalışacaktır.

1.2.1.1. Levh-i Mahfûz-Kader İlişkisi

Levh-i Mahfûz Kur'ân-ı Kerîm'de direkt bu lafzıyla geçmekle⁵² beraber bazı ayetlerde de Levh-i Mahfuz'a işaret eden onun yerine kullanılmış kitâb, kitâb mübîn, kitâb meknûn, kitâb mestûr, ümm'ül-kitâb gibi yakın manadaki lafızlarla ifade edilmiştir. Levh-i mahfûz, üzerine yazı yazılan, silinmekten ve değişikliğe uğramaktan korunmuş düzgün satır demektir.⁵³

Levh-i Mahfûz'da yazılanlar cebri ve tavsifi olarak ikiye ayrılmıştır. Levh-i Mahfûz ile ilgili bazı ayetlerden anlaşıldığı üzere Allah yarattıklarından bazılarına özgür irade hakkı tanımadığı için kader konusunda cebri bir alan vardır. Başlı başına bu cebri alana dahil olan varlıkların cansız varlıklar, bitkiler ve hayvanlar olduğu bildirilmiştir. Bunlarla birlikte bu cebri alan içerisinde insanların iradelerini kullanamadıkları, ihtiyari irade alanının dışında kalan, önceden tespit ve tayin edilmiş bir düzen ve kanun ile işleyen kader konularının girdiği de bildirilmektedir. Hayvanlar ve bitkiler bahsedilen bu alan içerisinde kendilerine kodlanan güdü ve fiillerin dışına çıkamadıkları için mesul oldukları bir işlerinin olmadığı ancak insan akıl ve irade sahibi olduğu için seçim hakkına sahip olduğu konulardan sorumlu tutulan bir varlık olduğu söylenmektedir. Lakin insan için de her konuda ve alanda özgür bir iradede söz etmenin doğru olmadığı, onun da diğer varlıklarda olduğu gibi yaşamakta zorunlu olduğu fiillerin varlığından söz edilmektedir. Buna vücuttaki organların kendi görevince çalışması, acıkmak, susamak, büyümek, yaşlanmak ve benzeri fiiller örnek verilebilir. Bunlara ilave olarak, doğumdan önceki sürece müdahil olamamakla birlikte doğumdan sonrasında var olan varlık sürecini yani bebeklik, gençlik ve yaşlılık gibi bir yaşam döngüsünü değiştirmeye çalışmanın ne derece etkili olacağına dair net bir cevap verilememektedir. Bütün bunlar Allah'ın zaman üstü ezeli ilminde belirlediği ve vakti gelince buna uygun yarattığı durumlardır. Bazı durumlarda da insanın cebri kaderi

⁵² el-Burûc 85/22.

⁵³ Yusuf Şevki Yavuz, "Levh-i Mahfûz", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27:151.

değiştirmesi mümkün olmasa da tedbir alabilme imkânı var olabilmektedir. Örneğin, doğuştan engelli bir bireyin engel durumunu hafifletecek tedavi veya tedbirleri alması imkânı dahilinde olduğu için bu kapsama girmektedir.⁵⁴

Levh-i Mahfûz'daki diğer bir alan ise tavsifi alandır. Bu alanda ise insanın özgür iradesi ile ilgili olan konular yer almaktadır. Bu alan ile ilgili konular Allah'ın zaman üstü ezeli ilminde veya Levh-i Mahfûz'da zorunluluk bildiren kanunlar şeklinde yazılmamış olup kulun irade ettiği şeyin vasıflarının yazılması ve bilinmesi olarak kabul edilmiştir. Abdullah Namlı kaderle ilgili tezinde bu yazılma ve bilinme halinin kul için bir zorunluluk doğurmadığını ancak bununla birlikte burada şu vb. soruların akla gelebileceğini belirtmiştir: “Allah'ın, kulunun seçeceği fiili önceden bilip yazması kulun fiiline engel olur veya zorunluluk doğurur mu? Kulların fiilleri irade etmesinde Allah'ın ilmi etki eder mi?...” Namlı, bu sorulara Ehl-i sünnet düşüncesi çerçevesinde şu mealdeki cevapların verilebileceğini belirtmiştir: Müslüman olmayı isteyen kişinin Müslüman olacağını Allah, ezeli ilmi ile bilmektedir. Müslüman olmayı tercih edeceği zaman geldiğinde O, kula gerekli istitâatı ve kesbi verecektir. Kulun Müslüman olacağı, Allah'ın ezeli ilminde bilinmekte olduğundan buna “malum” denilir. Dolayısıyla Allah'ın ilmi maluma tabi olmuş sayılmaktadır. Allah'ın kulun yapacağı fiilde bilgisinin olması demek kulun hangi fiili seçeceğini, irade edeceğini, hangi vasıftaki fiili tercih edeceğini bilmesi demektir ve bu da bu alandaki ilahi ilmin tavsifi olduğunu göstermektedir.⁵⁵ İlim bu yönüyle diğer cebri-zorunlu ilimden ayrılmaktadır.

1.2.1.2. Ölçülülük

Kur'ân-ı Kerîm'de ölçüyü ifade etmek için “kadr”, “vezn”, “kıst” ve “adl” kelimeleri kullanılmıştır. Bununla birlikte ölçsüzlükten kaçınmanın emredilmesi kapsamında ölçülü olmanın aksi olarak “haddi aşmayın”, “zulmetmeyin” ve “israfta bulunmayın” gibi nehyedici ifadeler de vardır.⁵⁶

⁵⁴ Namlı, “Kur'ân'ın Işığında Kader Konusuna Bakış”, 130-136.

⁵⁵ Namlı, “Kur'ân'ın Işığında Kader Konusuna Bakış”, 130-136.

⁵⁶ Hamit Kangı, “Kur'ân-ı Kerim'e göre İnsan Hayatında Ölçü” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 1-21.

Allahû Teâlâ'nın bu alemdeki tüm eşya ve mahlukâta koymuş olduğu nizam ve ölçüye delalet eden birçok ayet mevcuttur. “Gözünü çevir, tekrar bak, kâinatta bir boşluk, bir eksiklik görebilecek misin?”⁵⁷, “Gökten uygun ölçüde su indirir, onu arzda tutarız.”⁵⁸ “Ölçü ve tartıyı tam tutun.”⁵⁹ gibi ayetlerde ölçü; bu alemdeki varlıkların bulundukları hali ve varlıkların arasındaki iletişimi devam ettirmede kullanacakları fiiliyat halini ifade eder. Ölçülülük kavramı durağan ve hareket eden her şeyi kapsayıcı bir özelliğe sahiptir. Kâinatta meydana gelen her şeyin denge ve nizam içerisinde olması, Allahû Teâlâ'nın eşyanın varlığını, hikmet ve iradesiyle bizzat tertip etmesi ve alâkalarını tahdit etmesi demektir. Çünkü Allah ölçüyü koyan, eşyanın arasını düzene koyan, her şeyin miktarını, yerini ve zamanını tayin ve tespit edendir.⁶⁰

Yaratılmış olan bu alemde tüm mevcudatın birbirini tamamlayıcı ve parça bütün ilişkisi taşıyan özellikleri, Yaratıcı'nın bu aleme koymuş olduğu nizam ve ölçünün delilleri sayılmaktadır.

1.2.1.3. Sünnetullah

Kur'ân'da Allah'ın evrene koyduğu yasalardan ve bu yasaların işleyişinden bahseden ayetler mevcuttur. Tarih içerisinde süreklilikle seyreden bu yasalılık hali; “Allah'ın tarih içerisindeki davranış tarzı anlamına gelen “sünnetullah” ifadesiyle anlatılır.”⁶¹ “Bazen de yüce Allah'ın hikmet yolunu ve taat yolunu ifade etmek için kullanılır.”⁶² “Sözlükte “bir şeyi açıklığa kavuşturmak, iyi veya kötü yeni bir yöntem ortaya koymak” anlamındaki senn kökünden türeyen sünnet ile lafza-i celâlden oluşan sünnetullah terkihi “Allah'ın koyduğu kanun, nizam” demektir.”⁶³ Örneğin “Biz bir kenti yok etmek istediğimiz zaman o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz...”⁶⁴ ayetinde helâk edilme cezasının evrendeki ahlakiliği yani evrene koyulan ahlak nizamını bozmak neticesinde kullara verildiği bildirilmektedir. Nitekim

⁵⁷ el-Mulk 67/4.

⁵⁸ el-Mu'minûn 23/18.

⁵⁹ Hüd 11/85.

⁶⁰ Hüdaverdi Adam, *İbn Arabî- Kazâ ve Kader* (İstanbul: Alem Yayıncılık, İstanbul, 2009), 198.

⁶¹ İlhami Güler vd., *Konularına Göre Kur'ân* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2015) 4, 646.

⁶² el-İsfahânî, “snn” md., 756.

⁶³ İlyas Çelebi, “Sünnetullah”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38:159.

⁶⁴ el-İsrâ' 17/1; bkznz. eş-Şu'arâ' 26/208-209; el-İsrâ' 17/58; Tâhâ 20/128.

ahlaki bozulma genellikle toplumun üst kesiminde başlayıp genelini etkileyen bir hale gelmektedir. Dolayısıyla bu bozulma ahlaki ilkelere bağlı kalmama sonucunda meydana gelir ve sünnetullah çerçevesinde, ahlak nizamını bozmanın cezası gerçekleşir.⁶⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de kader ve kaderle ilişkisi olan ifadelerin geçtiği kelimelere, toplumda var olan alinyazısı veya Yaratıcı’nın kullarına zoraki bir rol biçmesi gibi bir mana verilmemelidir. Çünkü kaderle ilgili ifadelerdeki mana, Allah’ın irade, ilim, kudret, tekvin sıfatlarının yansıması olarak düzeni, nizamı ve evrende kurulmuş olan planlı işleyişi, genel geçer dediğimiz yasaları yani sünnetullahı kastetmektedir.⁶⁶

Sünnetullah kavramıyla ilgili olan ayetlerde evrenin işleyişinde kurulu olan düzene, gece ve gündüz, güneş ve ay, dünya ve gezegenlerin oluşumuna ve hareketlerine değinilmiştir. Bunlardan, güneşin kendi yörüngesinin seyrinde akıp gitmesi ve ayın kendisi için belirlenmiş menzillerinde hareket etmesinden bahsedilen Yâsîn Sûresi 39. ayette, “وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ” buyrulmuştur. Ayette “kaddernâ (takdir ettik)” şeklinde geçen fiil, ayetteki işlerin bir yasa ve ölçüye göre gerçekleştiği anlamını ifade eder. Bu ayetteki hususla birlikte diğer tabiat olayları, bir bebeğin oluşumu, anne karnında geçirdiği biyolojik süreç, cinsiyeti, sağlık-hastalık ve rızık durumu, eskiden bu yana gelen toplulukların varlık süresi de sünnetullah dediğimiz yasalar kapsamındadır. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen kaderle ilgili ayetlerin hepsinde verilmek istenen asıl mesaj budur. Allah insanların özgür iradelerine bağlı olan ve sorumluluk taşıdıkları konuları ne tabiat olaylarıyla ne de koyduğu sosyal kanunlarla belirler. Bu yasalar yani sünnetullah, insan davranışlarını önceden belirleme gibi bir cebir ve zorlama anlamını asla taşımaz.⁶⁷

Yaratıcı’nın külli iradesi evrenin işleyişini ve evrende kurulu düzeni ele alır. Kul ise kendisine verilen cüz’i iradeyle Allah’ın evrende kurduğu düzen çerçevesi içerisinde kararlar vermekte, hayatını kendi iradesi doğrultusunda yönlendirebilmektedir. Dolayısıyla cüz’i iradesini kullanabileceği her konudan mesul olmaktadır. İradesinin neticesi olarak mükâfat veya ceza ile karşılık bulur. Külli irade ile cüz’i iradenin

⁶⁵ Güler, *Konularına göre Kur’ân*, 647.

⁶⁶ Sarmış, *Kur’ân’da Kader*, 52.

⁶⁷ Sarmış, *Kur’ân’da Kader*, 56-57.

birbirini tamamlayış şeklinde dahi bir ölçü ve nizam hakimdir. Kader dediğimiz şey de var olan bu düzen ve nizamdır. Onun için evrenin-tabiatın yaratılmasında, düzenlenmesinde ve işleyişinde özne yüce Allah iken, hayatı yaşamada özne insanın kendisidir.⁶⁸

Kur'ân'da geçen; “De ki: Allah’ın bize yazdığından başkası başımıza gelmez.”⁶⁹, “Şüphesiz biz her şeyi bir ölçü ile yaratmışızdır.”⁷⁰, “Yeryüzünde ve sizin başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce bir kitapta bulunmasın.”⁷¹ ayetlerinde kaderle ilgili olan hususlar; Allah’ın bilgisi, ölçüsü ve herkes için işleyen yasasını ifade etmektedir. Bu konuda Müslüman toplumların kafasında yer edinmiş olan kullar için ezelden karar verilmiş alinyazısı algısı değişmeli ve kulların yaşamak durumunda olduğu ölüm, doğum, hastalık, doğa olayları vd. konular Allah’ın koyduğu ölçü ve nizam kanunları etrafında yani varlıkların tabiatlarına koyulan özelliklerin gereği gibi işlemesi şeklinde anlaşılmalıdır.⁷²

1.2.2. Kur'ân'da İnsanın Kaderi

Kur'ân-ı Kerim’de kader ile ilgili ayetlere bütüncül ve genel çerçevede bakmayıp ayetler ayrı ayrı ele alındığında ortaya üç çeşit kader anlayışı çıkmaktadır. Birincisi, bir kısım ayetten anlaşıldığı üzere insana verilen irade ve niyet karşısında ödül ve cezaya tabi tutulmasından dolayı irade ve niyetinde ilahi bir tasarrufun söz konusu olamayacağıdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim’deki öğretilerin temelinde insanın yaptığı amellerden sorguya çekileceği, buna karşılık hidayet ve dalalet, sevap ve günah, zenginlik ve düşkünlük, musibet ve rahatlık gibi dünya ve ahiret terazisinde hesaba koyulacağı buna delil olur.⁷³ Bu görüşe şu ayetler örnek gösterilebilir: “Gerçekten de

⁶⁸ Sarmış, *Kur'an'da Kader*, 56-57.

⁶⁹ et-Tevbe 9/51.

⁷⁰ el-Kamer 54/49.

⁷¹ el-Hadîd 57/22.

⁷² Sarmış, *Kur'an'da Kader*, 44-56.

⁷³ el-Mevdûdî, *Cebir ve Kader Problemi*, 9-10.

biz ona yol gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör.”⁷⁴, “İsteyen iman etsin dileyen iman etmesin.”⁷⁵

Kader ve insanın iradesiyle ilgili diğer bir kısım ayetten çıkarılan ikinci anlayışa gelince, kader konusunda insanın seçim hakkının elinden alınmış, Allah’ın iradesine mecbur bırakılmış olduğudur. Örneğin, “Allah istemedikçe öğüt alamazsınız”,⁷⁶ “Allah istemedikçe bir şey isteyemezsiniz.”⁷⁷ şeklindeki ayetlere bu anlamlar yüklenmiştir. Kur’ân’ın bazı ayetlerinde ise üçüncü bir anlayışa sebep olarak insanın iradesini Allah’ın iradesine tabi tutması şartının varlığından söz edilir. Buna da örnek olarak “İsteyen ondan öğüt alır.”⁷⁸ ve “Allah dilemeksizin onlar öğüt alamazlar...”⁷⁹ ayeti gösterilebilir.⁸⁰ Nitekim bu ayetlerde her şeyin “Allah’ın dilemesine, izin ve imkân vermesine bağlı”⁸¹ olduğu bildirilmektedir.

1.2.2.1. Allah’ın İnsan Kaderindeki Etkisi

Allah’ın kulun kaderine etkisini bildiren bazı ayetler Kur’ân-ı Kerim’de yer almaktadır. Örneğin, “Eğer onlara bir iyilik dokunursa: “Bu, Allah katındandır, derler. Eğer onlara bir fenalık dokunursa: “Bu senin yüzündendir.” derler. De ki: Hepsi Allah’tandır.”⁸² buyrulmuştur.⁸³ Ayette, Yahudilerin kendilerini seçkin kullar olarak nitelendirmelerinden dolayı iyi giden işleri Allah’tan bildikleri, ters giden durumlarda ise bunu Hazreti Peygamber’in (s.a.v.) uğursuzluğuna dayandırdıkları bildirilmektedir. Ancak insanların başına gelenlerin tümünün hayrı ve şerri ile Allah’tan olduğuna dair bilgiler dini kaynaklarda geçmektedir. Bununla kastedilen kulun akıl, irade ve gücünü iyiliğe kullanması için yaratılmış olmasıdır. Kulun ona verilen akıl, irade ve güç ile kazandıkları Allah’tan kula verilmiş bir kesptir. Kulun şerre meyledip aklını, iradesini ve gücünü bu yönde kullanması Allah’ın kuluna verdiği bir ruhsat niteliğini taşır. Çünkü

⁷⁴ el-İnsân 76/3.

⁷⁵ el-Kehf 18/29.

⁷⁶ el-Muddessir 74/56.

⁷⁷ el-İnsân 76/30.

⁷⁸ el-Muddessir 74/55.

⁷⁹ el-Muddessir 74/55, 56.

⁸⁰ el-Mevdûdî, *Cebir ve Kader Problemi*, 11.

⁸¹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5:501.

⁸² en-Nisâ’ 4/78.

⁸³ el-Mevdûdî, *Cebir ve Kader Problemi*, 15.

şerre götüren güç, akıl ve iradenin sahibi yine Allah'tır. Hayır veya şer irade edildiğinde onu ortaya çıkaracak olan hareket gücünü yaratacak ve kula kullanması için o gücü verecek olan Allah'tır. Buradaki şerre, kulun kendisi sebep olmuştur. Yani elde ettikleri şer kulların kendi nefislerindendir. “İmkân verdi diye kötülük Allah'a yüklenemez, O'ndandır denemez.”⁸⁴

Burada Allah'ın insan kaderine etkisi, üç alt başlıkta ele alınacaktır.

1.2.2.1.1. Allah'ın İradesi ve Meşiet

İslam tarihinin en çok tartışılan konularından birisi de kader ve kaza problemindeki Allah'ın ve kulun iradesi konularıdır. Bu konular üzerinden yapılan tartışmalar birçok mezhebin birbirinden farklı görüşler ile varlığını sürdürmesine sebep olmuştur. Kader ve kazayla ilgili meseleye ait iki yönlü bir durum söz konusudur. Biri Allah ile ilgili, diğeri varlıklarla ilgili olan kısmıdır. Konunun ilahi kısmı ile ilgili bilgi edinme seviyemiz çok sınırlıdır. Bu husustaki “كُنْ فَيَكُونُ” - Ol, der ve oluverir.”⁸⁵ Ayet parçacığında bildirilen ifadede aslında her şeyin bulunduğumuz alemde yeri ve zamanı geldiğinde Allah'ın ol demesini beklediği ve olacak olan şeyin Allah'ın ilmine dahil olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶

İrade kelimesi, insan için kullanıldığında nefsinin, aklının veya kalbinin isteği üzerine ortaya çıkan ihtiyaç ve arzunun, fiile dökülmeden öncesinde insanın yapmak ve yapmamak arasında tereddüt etmesi; sonuçta isteğe ulaşılmış olsun veya olmasın önemli olmadan istenilen bir işe koyulma ve niyet etme anlamı taşımaktadır. İrade kelimesi Allah'a izafe edildiğinde İslâm inanç sistemine göre “evrende meydana gelen olaylarda Allah'ın iradesini mutlak otorite olarak görmek gerekir. “Ol” dediği olur, “olma” dediği olmaz.”⁸⁷ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre Allah'ın bütün sıfatları gibi iradesi de kadimdir ve ezelden tayin ve irade olunan zamanlarda meydana

⁸⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 2:98.

⁸⁵ el-Bakara 2/117.

⁸⁶ Ali Ünal, “İrade ve Meşiet”, içinde *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1986), 177; bkz. İsmail Dinçer, *Kader Nedir?* (İstanbul: Okumuşlar Yayıncılık, 2022), 141-151.

⁸⁷ Temel Yeşilyurt, “Gazali'ye göre Allah'ın İradesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1998): 200.

gelecek olaylara taalluk eder.⁸⁸ Bu sebeple Allahu Teâlâ'ya karar vermek gibi beşerî bir fiile ait olan düşünme aşaması yakıştırılmaz. Allah'ın hükmü ve dilemesi yaklaşık olarak aynı anlamları ifade etmektedir. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerim'de bildirildiği üzere Allah kulları için ne zulmü ne de zorluğu irade eder.⁸⁹

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın iradesinin dışında bir de meşiet kavramı geçmektedir. Meşiet “شاء – şâ'e” fiilinden türemiş olup “dilemek” anlamına gelmektedir. Kelimenin isim mastarı “شيئ – şey”dir. Dolayısıyla meşiet, şeyin varlığını gerekli kılar ve meşietin sonucu olarak şeyin ortaya çıkması zorunluluk gerektirir. Allah'ın meşietini kulun sınırlı meşietini de kapsadığı için kulun bir işe niyetlendiğinde veya irade ettiğinde “O işi yapacağım.” demek yerine “İnşallah yapacağım.” şeklinde demesinin gerekliliğini Kur'ân bize bildirmektedir.⁹⁰ Nitekim Kur'ân'da “Allah dilemedikçe dileyemezsiniz.”⁹¹ buyrulur. “Ancak Allah irade etmedikçe irade edemezsiniz.” şeklinde bir bildiri yoktur. İrade ve meşiet kavramları Allah'ın evrendeki ilminin ortaya çıkmasına veya isim ve sıfatlarının “şey”ler olarak evrende tecellisine sebep olan kavramlardır. Allah mutlak irade sahibidir. Mutlak irade sahibinin mutlak bir kudrete de sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla Allah bir şeyi iradesi ile meşiet ettiğinde dilediği şeyin dilediği gibi olması ve dilediğini dilediği gibi yapabilmesi gerekmektedir. Bu durum, mutlak kudretinin zorunlu oluşunu ortaya çıkarır. Bununla birlikte kudreti hareket ettirip yönlendiren bir de kuvvet vardır. Dolayısıyla Allah aynı zamanda mutlak kuvvet sahibidir. Örneğin, bir ağacın belli yöne doğru dallarının rüzgâr kuvveti ile eğilmesi kuvvetledir. Ama tek yöne eğilen dalların rüzgârın yön değiştirmesi ile farklı diğer yönlerde de hareket etmesi kudreti gerektirmektedir. Kuvvet tek seçenek ve yönlüken kudret kuvveti de kapsayacak şekilde her seçenek ve yöne sahiptir. Buradan yola çıkarak denilebilir ki Allah iradesini kudreti ile yönlendirir ve bunun adına da kader denir.⁹² Bununla birlikte insan iradesini iyiye de kötüye de kullansa,

⁸⁸ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 505), 1:110.

⁸⁹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:98.

⁹⁰ el-Kehf 18/23-24.

⁹¹ et-Tekvîr 81/29.

⁹² Ünal, “İrade ve Meşiet”, 174-175.

Allah'ın meşietî kapsamında kullanabilmektedir.⁹³ Kul işleyeceği fiillerde bir faydanın menfaatini, zararın defini isteyip umduğunda veya böyle olacağına inandığında kalbinde o fiili yapmaya sevk eden bir arzu ve temayül belirir. Sonrasında o temayül gösterdiği fiilin varlığını yokluğuna tercih ettiren bir irade ortaya çıkmaktadır. Nitekim iradeyi işlevsel kılan şey de ilim veya zanna duyulan inançtır.⁹⁴ Yukarıda da zikredilmiş olan “Allah dilemedikçe dileyemezsiniz.” ayetinden kulun meşietî ile Allah'ın meşietinin sürekli çakıştığı, kul iyiyi de kötüyü de irade etse Allah'ın meşiet çerçevesinde bu iradesini kullanabileceği anlaşılmaktadır. Allah insanı seçimleri konusunda zorlamaz. İyiliği irade etmesini ister ancak insan bu noktada serbesttir. Allah'ın Kur'ân'ı göndermesi ve elçileri tebliğci kılması insanın iradesinin kendi iradesiyle örtüşmesini istemesindendir. İnsan kendi iradesiyle bunlara kulak asar ya da tabi olur ve uygular. İnsan kendisine verilen özgür irade ile istediği eylemi veya irade ettiği şey ile Allah'ın kendisi ile ilgili meşietini yerine getirir.⁹⁵ “Eğer günahlar Allah'ın iradesiyle olsaydı, bunları yapmakla o kullar, Allah'a itaat etmiş olurlardı. Çünkü taât, istenen işi yapmaktır.”⁹⁶

1.2.2.1.2. Allah'ın İlmi ve Takdiri

Kadere iman etmenin gerekliliği, Kur'ân'da doğrudan bir hüküm ve emir bildirir şekilde yer almamaktadır. Zira kader konusu Allah'ın ilim ve ilgili diğer sıfatlarına imanın içinde barınan bir alt başlıktır. Bu sebeple Allah'a imandan sonra kadere iman etmek hem konusu itibari ile hem de inanç açısından önemli bir yere sahiptir. Nitekim kadere iman, nihayetinde Allah'a imana bağlı ve onu destekleyen bir konuma ve ehemmiyete sahiptir. Kader konusu Allah'a, O'nun ilim sıfatına ve takdir yetkisine sahip imanı tamamlayıcı bir inanç konumundadır.⁹⁷

Kur'ân-ı Kerim'de bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “Gaybın anahtarları O'nun yanındadır; onları O'ndan başka kimse bilmez. Denizde ve karada ne varsa bilir. Bir

⁹³ Ünal, İrade ve Meşiet”, 174.

⁹⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr- Mefâtîhu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım vd., (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 3:346.

⁹⁵ Ünal, “İrade ve Meşiet”, 174.

⁹⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 2:543.

⁹⁷ Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 80.

yaprak düşmesin ki, O bunu bilmemiş olsun ve yerin derin karanlıklarında bir tane yaş ve kuru hiçbir şey olmasın ki, apaçık bir kitapta bulunmamış olsun.”⁹⁸ Bu ayette geçen gayb ifadesinin ne demek olduğu hakkında müfessirler farklı görüşler bildirmişlerdir. Müfessirler gaybın Allah, kaza ve kader, Kur’ân’daki gaybi konular, Hz. Muhammed’in cennet-cehennem, kabir azabı gibi ahiret ahvali ve benzeri konularda haber verdiği bilinmeyen konular, rahimlerde ne olduğu, yarın olacak şeyler, yağmurun yağma zamanı, kulların nerde ve nasıl ölecekleri ve kıyamet konuları olduğunu bildirmişlerdir.⁹⁹ Ayette bildirilen apaçık kitap ifadesine Levh-i Mahfûz da denilmektedir. Bütün her şeyin bilgisi bu kitapta yazılmakla birlikte bu yazılanların bilgisine de yalnızca Allah vakıftır ve bu bilginin anahtarı da yalnızca Allah’ın elindedir. Bazı ayetlerde de kitabın Kur’ân ve evrende açıklandığı buyrulmuştur.¹⁰⁰ Buradan da Allah’ın izin verdiği ölçüde insanın kitabın bilgisine erişebileceği anlamı çıkmaktadır. Nitekim insanlık geçmişten günümüze kadar birçok şey keşfetmiştir.¹⁰¹ Konuyla bağlantılı başka bir ayette de “Yerde ve kendi nefislerinizden başınıza bir şey gelmesin ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta bulunmamış olsun.”¹⁰² buyrulmaktadır. Ayetten alemdeki bütün hareketliliğin Allah’ın bilgisine dahil olduğu anlaşılmaktadır. Hiçbir şey plansız, amaçsız ve fonksiyonsuz yaratılmadığı gibi¹⁰³ tüm mahlukatın ve hareketliliğin ortaya çıkışında Allah’ın ilminin tezahür ve açılımı vardır. Mahlukat ve hareketlilik meydana geldikten sonra insanlar tarafından bilinebilir. Bundan öncesinde bilinemez. Çünkü bu konular gaybi ve gizlidirler. Ancak varlıktaki olayların ve hareketliliğin meydana gelmesi veya gelmemesi olasıdır. Bu yönüyle bu alem için mümkinât denilmiştir. Allah’ın bir şeyin olmasını dilemesi ya da dilememesi

⁹⁸ el-En‘âm 6/59.

⁹⁹ Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-aḥkâmi’l-Kur‘ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 1997/2006), 7:33; bkz. Kadir Toy, “Kur’ân’da Gayb Kavramı” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 98.

¹⁰⁰ Fuṣṣilet 41/53.

¹⁰¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur‘ân*, çev. Salih Uçan vd., (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 9:45-46.

¹⁰² el-Ḥadîd 57/22.

¹⁰³ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur‘ân*, 9:553.

onun iradesine bağlıdır. Allah mutlak ve tüm evren için geçerli bir iradeye sahiptir. Bu kapsayıcı irade ile insan iradesi de çevrelenmiştir.¹⁰⁴

1.2.2.1.3. Allah'ın Yaratması

“قضاء - Qaḍā” kelimesi, sözlükte bir şeyin halledilmesi manasına gelmektedir. İsfahâni kazayı iki yönlü ele almıştır. Biri ilahi kazadır. Bu kaza; “sözü, eylemi ilan etme” veya “emir, buyruk” gibi anlamları ifade eder.¹⁰⁵ Diğerisi ise beşerî kazadır. Bu ise şöyle açıklanmıştır: Eskiden anlaşmazlıklar karşısında kadının huzuruna onun şeriata uygun olacak nitelikte çözüm bulması ve en sahih kararı vermesi için çıkılırdı. Bu bağlamda beşerî kazada da bunu ifade eden bir yorum bulunmaktadır. Yani bu kaza, kadının hüküm vermesi ve Allah'ın hükümlerinin uygulanması şeklinde ifade edilebilir.¹⁰⁶

“Allah'ın emri takdir edilmiş bir kaderdir.”¹⁰⁷ ayetinden de anlaşılacağı üzere kaza denilen kavramın meydana gelmesi için kaderin takdir edilmiş ve yerine getirilmiş olması gerekmektedir. Bu bağlamda Allah'ın iki tür iradesinin varlığından söz edilir. Bunlar “tekvîni” ve “teşrii” iradedir. Tekvîni irade, Allah'ın yaratması, yani uyulması zorunlu olandır. Tekvîni irade karşısında kul özgür bırakılmamıştır. Cinsiyet, doğum, ölüm, anne baba vb. konular buna örnek gösterilebilir.¹⁰⁸ Teşrii iradede ise Allah'ın kulu özgür bırakması, bildirilen emir ve düzene uyup uymamasının kulun kendi isteğine bırakılmış olması söz konusudur. Bu bağlamda kader üç boyutlu ele alınır. Zarûri kader, ihtiyârî kader ve ikisi arasında bir yere sahip olan yani kulun hem seçim yapma hakkına sahip olduğu hem de mecbur kaldığı kaderdir. Bu kaderin konusunu musibet ve iyilikler oluşturmaktadır.¹⁰⁹ Allah mutlak iradesinden bir irade de kullarında tecelli ettirmiş ve kulların sınırlı kapasitesi ölçüsünde kullanabilecekleri bir irade fonksiyonunu onlara da yüklemiştir. Bir başka deyişle Allah kullarını, kendi diledikleriyle Allah'ın meşietine sebep olabilecekleri ve dolayısıyla kendi dileklerinin meşietini farkında olmadan

¹⁰⁴ Ünal, “İrade ve Meşiet”, 173.

¹⁰⁵ Bknz. el-Mu'min 40/20; Fussilet 41/12.

¹⁰⁶ el-Kaşas 28/29; en-Nisâ' 4/65.

¹⁰⁷ el-Ahzâb 33/38.

¹⁰⁸ Bknz. Âl-i 'İmrân 3/5-9; el-Kaşas 28/67-70; Yâsîn 36/82.

¹⁰⁹ el-Enbiyâ' 21/35; el-Kehf 18/29.

kullanabilecekleri bir fonksiyon ile yaratmıştır.¹¹⁰ Örneğin el-Kehf Sûresi 29. ayette insana verilen akıl ve irade yetenekleri sebebiyle insanın iyinin arayışına kendini sevk etmesi ve kötünden sakınması emredilmişken el-Enbiyâ' Sûresi 35. ayette ölümü herkesin yaşayacağı ve kula verilen ömrün iyiyle kötü arasındaki seçimlerle bir imtihan olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla kul iyilik veya kötülük arasında irade yeteneğini kullanırken yönelim gösterdiği taraftaki meşietlerin ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiş olmaktadır.

Meşiet dediğimiz kavram Allah'ın olumlu bir şey dilemesi ve onun meydana gelmesine denmektedir. İradede ise bir şeyin oluşunu dilemek veya dilememek söz konusudur. Kaza denilen kavram da meşiet ile ortaya çıkmaktadır. Meşietin varlık aleminde oluşumuna hükmedilmesine kaza denirken varlık aleminde şey olmasına hükmedilen varlığın ölçüsünü, süresini, vaktini ve miktarını belirleyen kavrama ise kader denmektedir. Varlık aleminde yaratılan her şeyde Allah'ın kazası, iradesi, meşiet ve kaderi vardır. Bu kavramların hepsinin Allah'a ait olmasından dolayı evrenin baştan aşağı yaratılışında var olan her olgunun oluşumunda Allah'ın isimlerinin tecellileri bulunmaktadır.¹¹¹

Mâturîdî kelamcılarının bazılarının irade ile meşietini birbirinden ayırt eden görüşlerinin bulunduğu; bunlardan bazılarının iradeyi genel, meşietini özel; iradeyi meşietin zahiri, meşietini de iradenin batını kabul ettikleri ve bazılarının da irade ile meşietin birbirlerinin aynısı olduğunu söyledikleri bildirilmektedir.¹¹²

Kader ve kaza mutlak ölçüde Allah'ın elindedir. Allah insana kaderden bir pay vermiştir. İnsan bu pay ölçüsü kadar iradesini kullanıp kadere etki etmekte ve iradesini kullanabildiği ölçüde sorumluluk taşımaktadır. Allah yarın veya bir dakika sonra ne olacağını bilirken (meşiet) kul bilemez. Kul Allah'ın yarın için koyduğu meşietten habersizken yarın yaratılacak olan meşietin doğrultusunda karar verir, plan yapar ve eylem gösterir. Böylece kaderin zaman çizgisinden geçerken kendisiyle ilgili kısmında

¹¹⁰ Ünal, "İrade ve Meşiet", 177.

¹¹¹ Ünal, "İrade ve Meşiet", 177; Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini; İtikât, İbâdet ve Ahlâk* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1969), 96.

¹¹² Hikmet Yağlı Mavil, "Kelam İlminde İlahî İrade Tartışmaları", *Diyanet İlmî Dergi*, 57/1 (2021): 305.

iradesini, onu kullanabildiği kadarıyla eyleme geçirir. Eğer bu eylemi Allah'ın iradesine aykırı düşerse ve Allah'ın iradesinin sınırları dışında kalırsa insan günah eylemini işlemiş olur. Eylemi Allah'ın iradesi ile eşleşirse sevap kazanmış ve iyilerden olmuş olur. Günah da olsa sevap da olsa iki eylem de Allah'ın meşiet-i ile kapsamıştır. Allah insanın ne yapacağını mutlak ilmiyle bildiği için meşiet olunan şeyler de mutlak şekilde meydana gelmektedir. İlim ve meşiet kavramları bu sebeple yakından alakalıdır.¹¹³

1.2.2.2. İnsanın Kendi Kaderindeki Etkisi

Kur'ân-ı Kerim'de Rabbimiz insanın iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edebilecek bir yaratılış ile yaratıldığını bildirmektedir.¹¹⁴ Bu ikisini birbirinden ayırt etme gücü ve potansiyelini Allah insana yeme içme gibi doğal bir süreç olarak yüklemiştir.¹¹⁵ Bununla birlikte insana ömrü boyunca vesvese vermesi ve kötüyü süslü göstermesi ile onu doğru yoldan saptırmaya çalışan şeytan, insanı sürekli kandırmaya çalışırken Allahu Teâlâ da peygamberler vasıtasıyla insanlara doğru yolun daha iyi ve üstün olduğunu göstermiştir.¹¹⁶

İnsan doğduğu çevre ve etrafındaki faktörlerin etkisi ve yaratılış özelliklerinde var olan içsel fitri güçleriyle birlikte, karşılaştığı olaylarda var olan seçenekler üzerinden birine meylini gerçekleştirip iradesini kullanır. İnsana irade edeceği şeyi seçmesi için göz ve kulak gibi uzuvlar verilmiştir ki istediği yolda bu uzuvlara verilen kuvvet ile yürüyebilsin. İnsan hangi yolu tercih ederse Allah da o yola giden sebepleri, süreçleri ve sonuçları önüne çıkarır ve o yolu ona kolaylaştırır.¹¹⁷

İnsan doğru yoldan sapmış olsa dahi gınahta inat ve ısrarla devam etmediği sürece vicdanında onu doğruya çağıran ilahi bir sesleniş ve güç hep vardır. Ancak sapkınlıkta ısrarla devam eden kimselerin kalpleri mühürlendiği zaman hidayete giden yollar onlara tamamen kapanır.¹¹⁸ İnsanın mevcut seçenekler arasından seçtiği yoldan birinde seçim hürriyetinin yanında sınırlı bir özgürlük ve kudrete sahip olduğunu da

¹¹³ Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 80-82

¹¹⁴ el-Enfâl 8/29.

¹¹⁵ eş-Şems 91/8; el-Beled 90/10; el-İnsân 76/29; el-Kehf 18/29.

¹¹⁶ Fâtır 35/25.

¹¹⁷ el-Leyl 92/5-10.

¹¹⁸ el-Bakara 2/7.

bilmesi gerekir. Çünkü yaratılan alem ile birlikte insanın yaratılış şeklinde belli bir düzen ve Allah'ın belirlediği sınırlar vardır.¹¹⁹ Bu sebeple insan bu düzen ve sınırlar çerçevesinde iradesini kullanabilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'deki el-Mā'ide Sûresi 66. ayette “Eğer onlar Tevrat ve İncil hükümlerine ve Rableri tarafından kendilerine inzal olunan şeyleri dosdoğru tutsalardı (tatbik etselerdi) üstlerinden ve ayaklarının altından yerlerdi (Her taraftan Allah'ın nimetlerine gark olurlardı).” buyrulmaktadır. Bu ayette kulların dünya ve ahiret hayatında rahat ve şöhret sahibi olacakları bir hayatın iman, salih amel, Müslümanca bir yaşam ve doğaya konulan yasalara tabi olmaya bağlı olduğu görülmektedir. Aksine davranışların ise tersi bir duruma düşerek sefalet, perişanlık ve zillet dolu bir hayatla karşılık alacakları bildirilmektedir.¹²⁰

1.2.2.2.1. İnsanın İradesi ve Meşiet

İnsanın kendi kaderine etkisinin söz konusu olabilmesi için gerekli olan, iradesindeki özgürlükten bahsedip insana ait özgürlük alanlarına değinmemiz kısa da olsa yerinde olacaktır. İslam düşüncesinde insana ait iki farklı özgürlük anlayışı ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi irade özgürlüğü diğeri ise sosyal özgürlüktür. İrade özgürlüğünde insanın Allah'a, kanun ve topluma karşı hürriyetinden bahsedilir. Sosyal irade ise insanın toplumlar ve insanlar karşısındaki maddi-manevi hak ve hürriyetlerini ilgilendirmektedir. Bunlardan konuyla bağlantısı olan, irade özgürlüğüdür. Kulun iradesi “iradî” ve “gayri iradî” olarak ikiye ayrılır. Ehl-i sünnet görüşüne göre insan seçimlerinde iradesiyle ilgili eylemlerde tam olarak özgürdür. Bu özgür alan, onu hayrı ve şerri seçme konusunda kendi iradi seçimine bırakır. Yapacağı seçimde kendi iradesini yönlendirme ve kullanma hürriyetine sahip olduğu için de davranışının sonucunda cezalandırılır veya mükafatlandırılır. Bu, davranışının sonucu olması sebebiyle hak ettiği bir karşılıktır.¹²¹

¹¹⁹ el-Kamer 54/49; et-Talāk 65/3; el-En'ām 6/18; Hasan Tevfik Marulcu, “Ehl-i Sünnet Kelamında İrade ve Meşiet”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 32 (2014): 8-12.

¹²⁰ el-Mevdûdî, *Cebir ve Kader Problemi*, 14.

¹²¹ Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 102-104.

İnsana verilen irade özgürlüğü kulun Allah katındaki değerini kendisinin belirlemesi için kula verilmiş adil bir sistemdir. Kul Allah'ın iradesi ile irade ettiğinde iman etmiş, aksi olacak şekilde iradesini kullandığında ise küfretmiş sayılacaktır. Kul iki yoldan birini irade eder ve Allah yaratır.¹²²

İrade kulun istediği fiili eyleme geçirme veya geçirmeme doğrultusunda verdiği karar gücüdür. Tabiatıta var olan düzen ve kanunların birbirini tamamlayıcı ve birbirinden ayrılmaz parçalar olması gibi özgür irade ve insan da birbirinden ayrılmaz iki unsurdur. Zira irade özgürlüğünde insanın yaptığı işlere yüklediği bir ahlaki değer vardır. Bu ahlaki değer neticesinde kul mükafatlandırılır veya cezalandırılır.¹²³ Buna binaen Allah'ın kuluyla yaptığı sözleşme ahdinde kulun ceza ve mükâfata amellerinin neticesi olarak mecbur kılınmasında, kulun iradesi merkez konumda yer almaktadır. Kulun elinden irade yetkisi alınsaydı bu, kulun dünyaya geliş maksadı olan imtihan gayesine ters düşecekti.¹²⁴ Dolayısıyla Allah Rahmân ve Rahîm isimlerinin bir tecellisi olarak kullarına kendi külli iradesinden bir pay vererek irade kabiliyeti lütfetmiştir. Bundaki gaye ise kullarından çaba gösteren ile göstermeyen ayırt etmeyi murat etmektir. Kulun iradesini ilahi yönde kullanması ve fitratındaki ilahi sermayeyi geliştirerek mutlak kemale ermesi Allah'ın rahmetinden bir lütuftur.¹²⁵

Süratli olmayan bir iradi hareket dört evreden oluşur. Bu evreler sırasıyla amaç belirleme, muhakeme etme, seçenekler arasından tercihte bulunup karar kılma ve son olarak karar kılınan kararı eyleme çevirmedir.¹²⁶

İrade dediğimiz kavram bir inanca, ideale veya düşünceye yönelmede işlevsel olduğu gibi dini ritüellere ve emirlere uyup uymama konusunda kişinin eylem ve hareketlerini şekillendirmesinde de aynı işleve sahiptir. Burada kullanılan irade, dini iradedir. Dini iradenin gücü nispetinde dini kuvvet ve inanç da o kadar güçlüdür. Dini iradeleri kuvvetli kişilerin iradeleri, onları dini emirleri yerine getirmek konusunda daha

¹²² Akseki, *İslâm Dini; İtikât, İbâdet ve Ahlâk*, 97.

¹²³ Akseki, *İslâm Dini; İtikât, İbâdet ve Ahlâk*, 239-240.

¹²⁴ Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 102-104; bkz. el-Mulk 67/2.

¹²⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, 1992), 1: 53.

¹²⁶ Hüseyin Peker vd., *Din Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2010), 150.

hassas ve baskın bir psikolojiye ve davranış sınırları içerisinde kalmaya zorlar. Ancak bu iradeyi etkileyen başka birçok faktör de bulunmaktadır. Bunlar eğitim, aile, çevre, beklentiler, zekâ ve kişilik yapısı gibi faktörlerdir. Bundan dolayı dini yönden destekleyici eğitim, aile ve çevrede yetişmiş bir birey dini yönden iradesini kullanırken etrafından almış olduğu dini davranışlarını destekleyici faktörler sayesinde, dinin emir ve istekleri doğrultusunda iradesini bir anlamda kendi istekleri için yönlendirmiş olur. Ancak bu faktörler tersine işlediğinde bireyin dinin istekleri doğrultusundaki davranışlarını destekleyici unsurlar olmayacağından, bireyin dini istekleri yapması için kullanacağı irade tamamen kendi iradesini kullanmasıyla ortaya koyacağı bir davranış haline gelmiş olacaktır ve dini iradesinin etkinliği daha fazla olacaktır. Bu bağlamda Müslüman anne ve babadan doğan çocuğun Müslümanlığı kabul edip anne ve babadan Müslümanca davranış ve yaşamı görüp benimseyerek yetişmesi Müslümanca yaşamak yönündeki iradesini azaltacaktır. Aksine gayri müslim bir aileden dünyaya gelen bir bireyin kendi araştırma ve sorgulamaları sonucu Müslüman olması ve bu yöndeki davranışlarını şekillendirmesi için kullanacağı irade ise çok daha fazla kararlılığı, azmi, gayreti ve irade gücünü gerekli kılacaktır.¹²⁷ Allah insana irade özgürlüğü vermiştir. İnsan bu iradesi ile iman etmeyi seçebileceği gibi etmemeyi de seçebilme hürriyetine sahiptir.

İrade, insanın bir fiili isteyerek yapması veya yapmamasıdır. İnsanın iradesinin ve meşietinin sorumluluk getirip getirmeyeceğini günlük hayatta ortaya koyan bazı emareler vardır. Örneğin, fiillerin irade ve meşietinin sorumluluk getirmesi için, kişinin aklen doğru karar verebilme yaşına erişmiş olması gerektiği düşünülür. Bu bağlamda, henüz akıl baliğ olmamış küçük bir çocuğun ortaya koyduğu yanlış veya doğru fiillerin, çocuğa sevap veya günah kazandırdığına dair bir çıkarım yapılmaz ya da çocuk “sâlih kul” veya “günahkâr kul” diye bir sınıflandırmaya tabi kılınamaz. Ancak akıl baliğ olmuş reşit bir gencin doğru veya yanlış olarak yaptığı fiiller, ona sâlih kul veya günahkâr kul özelliği kazandırır. Yaptığı fiile de sevap veya günah niteliği verilir. Bu nitelemelerle ilgili kavramların bu şekilde iki yönlü zıt anlamlarının olmasının temelinde ise ahiret inancına dayalı ödül ve ceza, cennet ve cehennem kavramları

¹²⁷ Peker, *Din Psikolojisi*, 151.

yatmaktadır. Ortaya çıkan bu zıt kutuplardan, insanın tek bir kutba mecbur bırakılmadığı bilakis iki seçenek arasında kullanabileceği bir özelliğe uyacak şekilde kendi isteklerini yönetebileceği irade ile yaratılmış olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki irade, ihtiyâri fiillerin neticesi olarak ortaya çıkmakta olup ıztırâri fiiller gibi iradenin kullanılmadığı konuları kapsamamaktadır.¹²⁸

1.2.2.2.2. İnsanın Kesbi

Kulun işleyeceği fiilin Yaratıcısı elbette Allah'tır. Kul fiili irade eder, Allah ise yaratır. Kulun fiili seçmesine “kesb”, Allah'ın o fiile uygun varlığı meydana getirmesine de “halk” denmiştir. Allah kulun irade edeceği fiili ezeli ilmiyle bilmektedir. Ancak bilmesi kulun iradesine müdahale olmamaktadır. Allah'ın ezeli ilminde yine kulun tercihini neden yana kullanacağı bilgisi de vardır ve kulun iradesini kullandığı fiil de netice olarak kulun kaderi sayılmaktadır.¹²⁹ İnsana verilen irade özgürlüğü kulun Allah katındaki değerini kendisinin belirlemesi için kula verilmiş ve Allah'ın adaletinin tecellisi olarak zuhur etmiş adil bir sistemdir. Kul Allah'ın iradesi ile irade ettiğinde iman etmiş, iradesini aksine olacak şekilde kullandığında ise küfretilmiş sayılacaktır. Kul iki yoldan birini irade eder ve Allah yaratır.¹³⁰

1.2.2.2.3. Tedbir, Tevekkül ve Dua

Allah ile kulun münasebeti ve irtibatı çok yönlü ve karmaşıktır. Birincisi ontolojik münasebet olan Yaratıcı-yaratılan münasebetidir. İkincisi, sözlü haberleşme münasebetlerinden olan yukarıdan aşağıya doğru “vahiy”, aşağıdan yukarıya doğru ise “dua”dır. Üçüncüsü sözsüz haberleşme olan Rab-kul münasebetidir. Rab-kul münasebetinde Allah'ın Rab olması, izzet, celal, kudret gibi sıfatlara sahip olarak insan tarafından tanınmasını, insanın kulluk bilinci içinde mütevazî, itaatkâr olmasını ve kuldan istenen diğer özellikler ile donanmasını gerektirir. Dördüncüsü ise ahlaki münasebettir. Bu münasebet çeşidinde ise insanın Allah'ın iyilik, merhamet, şefkat ve

¹²⁸ el-Mevdûdî, *Cebir ve Kader Problemi*, 21.

¹²⁹ Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 102-104.

¹³⁰ Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 102-104.

ih̡san sahibi olmasıyla ilgili sıfatları ile gazap, šiddet ve adalet sıfatlarının varlığının bilincine varması gerekir.¹³¹

Allah ile kulun münasebetlerinden olan dua; “ana hedefi kulun Allah’a halini arz etmesi ve O’na niyazda bulunması demek olup kul ile Allah arasında bir diyalog”¹³² ve “kulun Allah’tan bir šey istemesi, Allah’ı yardıma çağırması ve anması”¹³³ anlamını taşımaktadır. Kur’ân’da dua ile ilgili olarak geçen ayetlerde, kullukla eš değer kabul edilen duanın Allah katında kulun değerini belirlediği,¹³⁴ kulun her fırsatta Allah’a dua etmesiyle yakarıšları neticesinde Allah’ın kulunun yanında olup ona cevap verdiđi¹³⁵ ve dualarını kabul edip sıkıntılarını giderdiđi¹³⁶ bildirilmištir. Bununla birlikte hem fiili kulluğu hem de sözlü kulluk olan duayı yerine getirdikten sonra Allah’ın yardımı sayesinde hiçbir kuvvetin müminleri yenemeyeceği, yardımsız bıraktığında ise kimsenin onları kurtaramayacağı, Allah’ın yardımına muhatap olmanın temelinde ise Allah’a dayanıp güvenmenin yani tevekkül etmenin olduğu bildirilmištir.¹³⁷ Dua ile tevekkül arasındaki bağlantı, mümin kimselerin kulluk ile beraber dua ile Allah’a yakaran kimseler olmaları ve dualarını yaparken de Allah’a karšı kalplerinde güven duygusunu taşımalarıdır. Müminler içinde bulundukları sıkıntıya veya duruma Allah’ın hakkıyla muamele edeceğini ve karšılık vereceğini bilmektedirler.¹³⁸ Bu sebeple içtenlikle Allah’ın takdirine tevekkül ederler.

Dua ve tevekkül kavramlarının yanı sıra tedbir kavramı da kulun kaderine etkisi bağlamında dikkat çekmektedir. Kur’ân’da tedbirle ilgili ayetlerde müminlerin dualarının ve tevekküllerinin yanında zor zamanlarda gerekli önlemleri almaları da

¹³¹ Yazıcı, *Kader Sorunu mu? Kadere İman mı?*, 20-21; Süleyman Ateš, *Kur’ân’da Allah-İnsan ve İslâm Düşüncesinde Islah* (İstanbul: Yeni Ufuklar Nešriyat, 2011), 139-256.

¹³² Osman Cilacı, “Dua”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9:529.

¹³³ Selahattin Parlador, “Dua”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9:535.

¹³⁴ el-Furkân 25/77.

¹³⁵ el-Bakara 2/186; el-Mu’min 40/60.

¹³⁶ Yûnus 10/12, 57; Fuššilet 41/44.

¹³⁷ Âl-i ‘İmrân 3/160.

¹³⁸ e-Talak 65/13.

emredilmiştir.¹³⁹ Nitekim müminler aldıkları tedbirler ile kötülüğe karşı fiili, dua ile de sözlü bir hazırlık yapmış olacaktırlar.

Tedbirin ve duanın neticesini Allah'ın yüce makamına sevk etmeye tevekkül denilmiştir. Bu üç kavramın gerektirdiği tavrı takınmak kişiyi mümin kılmakla birlikte onun kişiliğini, çevresini, kültürünü ve diğer bazı faktörleri de etkileyeceği için kulun kendi kaderinde etkili olmasını sağlayacaktır.

¹³⁹ en-Nisā' 4/102.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA KADERİN KAVRAMSAL ALANI

2.1. Allah'ın İnsana Takdir Ettiği Pay Anlamındaki Kavramlar

Kur'ân'da kader ile ilgili pek çok kavram geçmektedir. Bu bölümde bu kavramlardan kaderden yana bir pay sahibi olmayı ifade eden genel olarak olumlu anlam alanına sahip kavramlar ve kaderden yana bahtsız olmayı ifade eden olumsuz anlam alanına sahip kavramlar iki gruba ayrılmıştır. Bu kapsamda Kur'ân'da insanın kaderiyle ilgili olarak genel itibariyle olumlu anlam içeren kavramlar olarak; rızık, nasib, tâir, kısmet, hâz, hâlâk ve kifl kavramları belirlenmiştir. Kur'ân'da insanın kaderiyle ilgili olarak olumsuz anlam içeren kavramlar olarak ise; hüsrân, sū', durr, faqr kavramları belirlenmiştir. Burada, Kur'ân ve diğer sözlüklerinden bu kavramların tanımları verilecek, ardından bunların geçtiği ayetlerin tefsirleri çerçevesinde kulun ve Allah'ın iradesi ile bağlantıları ele alınacaktır.

2.1.1. Rızık (رزق)

“رزق (r-z-k)” kökünden türeyen “rızık” kelimesi sözlükte, “iẖsan, vergi, lütuf; nasip, pay, hisse; karna ulaşan ve kendisiyle beslenen şey” gibi anlamlara gelir.¹⁴⁰ Terim olarak Yaratıcı'nın yaratılanlara faydalanmaları için verdiği yeme içme ve benzeri gıdaları ifade eder. Râgıp el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) rızıkın Allah'a ve kula nispet edilerek iki şekilde de kullanılabileceğini belirtmiştir. Kul için rızka sebep olan anlamındaki “râzık” ifadesinin kullanılabileceğini ifade ederken

¹⁴⁰ el-İsfahânî, “rzk” md., 613-614.

“Rezzak (her türlü gıdayı yaratan ve veren)” isminin ise yalnızca Allah’ın zatına nispet edilebileceğini bildirmiştir.¹⁴¹

Rızık kavramı Kur’ân’da dünyevi ve uhrevi olarak iki türlü ifade edilir. Dünyevi olanlar ayetlerde mal, mülk, evlat, eş, yağmur, yemek vs. gibi kavramlarla,¹⁴² uhrevi olanlar ise cennet meyvelerine veya şehitlerin rızıklandırılacağına¹⁴³ dair ifadelerle yer alır.¹⁴⁴

Rızık kavramı Kur’ân-ı Kerim’de 124 ayette bulunmaktadır. Kur’ân’da rızıkla ilgili ayetlere genel anlamda bakıldığında bir grup ayette rızık verici makamın Allah olduğundan bahsedildiği görülmektedir. Bununla ilgili şu ayetler örnek olarak verilebilir:

“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızıkı Allah’a ait olmasın.”¹⁴⁵

“Nice canlılar vardır ki, rızıklarını kendileri elde edemezler. Sizin de onların da rızığını Allah verir...”¹⁴⁶

“Allah size verdiği rızık kesiverirse, size rızık verecek kim vardır?”¹⁴⁷

“...Allah’tan başka taptıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez...”¹⁴⁸

Yukarıdaki ayetlerde rızık verme yetkisi yalnızca Allah’a izafe edilmiştir. Zira bütün mahlukatın sahibi Allah ise onu idare edebilecek olan tek ulu makam da yine Allah olmalıdır.¹⁴⁹

Rızık verenin Allah olması, insanların rızık için endişelenmeleri gerektiğini değil bu konuda sadece Allah’tan medet ummaları gerektiğini ifade etmektedir. Kutub, bu

¹⁴¹ Şerafettin Gölcük, “Rızık”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35:73.

¹⁴² Bknz. el-Bakara 2/233; el-Bakara 2/60; ez-Zâriyât 51/22; el-Câsiye 45/5.

¹⁴³ Bknz. el-Bakara 2/25; Âl-i ‘İmrân 3/169.

¹⁴⁴ Halil İbrahim Göçer, “İslâm Kelam Ekollerinin Rızık ve Fiyat Görüşlerinin Değerlendirilmesi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 10-11.

¹⁴⁵ Hüd 11/6.

¹⁴⁶ el-‘Ankebût 29/60.

¹⁴⁷ el-Mulk 67/21.

¹⁴⁸ el-‘Ankebût 29/17.

¹⁴⁹ Göçer, *Rızık ve Fiyat*, 12-13.

husustaki el-‘Ankebût Sûresi 60. ayeti tefsir ederken bu ayette rızıkla ilgili olarak bahsi geçen, hicret edecek olan Müslümanların kalplerinde taşıdıkları rızık endişesinin gereksizliğini, diğer akli olmayan iradesiz canlıların bile nereye giderlerse gitsinler rızıklandırıldıklarını bildirerek açıklar.¹⁵⁰ Müfessir rızıkla ilgili “Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızık Allah’ın üzerine olmasın...”¹⁵¹ ayetini tefsirinde de, kulların Yaraticı’ya hakkıyla kulluk edebilmeleri için Allah’ın rızık verici gücünün iyi bilinmesi gerektiğini söyler. Açıklamalarına göre, kullar yeryüzünde, gökyüzünde ve deniz altında var olan bütün mahlukatın ismini, cismini ve sayısını bilemezken Yaraticı’nın bu kadar canlıya yetecek kadar rızık yaratması ve hiçbir canlının evrene koyulan rızık zincirinin dışında kalmadan nimetlendirilerek yaşamaya devam etmeleri, Yaraticı’nın yüceliğini ve kudretini gösterir. Bu ayetin kaderle ilişkisi ise işaret edildiği üzere Allah’ın dünyaya kurmuş olduğu düzen sayesinde bütün canlıların ihtiyaçlarını elde edebileceğine, canlıların rızıklarını temin etmeleri için bu düzene uygun şekilde çeşitli yeteneklerle yaratıldıklarına ve Allah’ın kulun rızığını temini konusundaki garantisi olduğuna dair hususlardır.¹⁵² Dolayısıyla rızık buradaki anlamı karna ulaşan ve beslenen şeydir.

Rızık niceliği ve niteliği değişmeksizin bütün planı ve takdiri Allah’a aittir. İnsanın rızığını elde ederken çalışıp çabalaması için ihtiyaç duyduğu her şey yine rızık olarak nitelendirilir. Bir çiftçinin ekeceği ürünler ve onların bakımını yaparken gösterdiği çaba ile bir mucidin icadı için gösterdiği akli çabası da rızık sayılır. Yani Yaraticı rızıkımızı elde edebilmek için başka rızıklar yaratmış ve onları birbirine vesile kılmıştır. Bu vesileler evrensel sebepler veya insana özgü beceriler olarak da nitelendirilmiştir. Bu husus; “İnsanların rızıkları Allah’ın iradesi uyarınca ilk sebeplerinde, evrenin planında hava ve toprağın elementlerinde belirlenmiştir.”¹⁵³ şeklinde açıklanmıştır.

¹⁵⁰ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 8:177.

¹⁵¹ Hüd 11/6.

¹⁵² Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 6:38.

¹⁵³ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 9:104.

Ayetlerdeki bir diğer rızık konusu da rızık kavramının elde edilmesi için insanın çabasının gerekliliğidir.¹⁵⁴ Örneğin, “Rabbimiz, lütfundan nasip arayasınız diye sizin için denizde gemiler yürütendir.”¹⁵⁵ ayetinde Allahu Teâlâ’nın kullarının kâr elde edebilmeleri ve ticaret gibi işlerle uğraşarak rızıklarını temin edebilmeleri için gemilerin denizin üzerinde batmadan yürümesini sağladığı bildirilmektedir.¹⁵⁶ Bu ayette Allah’ın suya üstündekini yukarıda tutabilmesi için itme kuvveti verdiği ve bunun merhametinin bir tecellisi olduğu bildirilmektedir. Sudaki bu kanun insanların çalışıp çabalayarak rızıklarını elde etmeleri için koyulmuştur. Allah, insanın rızığını evrendeki birtakım varlıklara yerleştirmiş ancak onu elde edebilmeyi insanın çabasına bağlı kılmıştır.¹⁵⁷ Dolayısıyla burada insanın kendi kaderine etkisi söz konusudur. Kulun elde edeceği rızık, çabasıyla doğru orantılıdır.

Kur’ân’daki başka bir rızık konusu da haramın da helalin de rızık sınıfında yer almasıdır. Allah helal ve temiz olan şeylerin kullanılmasını Kur’ân’da emretmiştir. Elbette ki insan da iradesini helalden yana kullanmaya çabalamalıdır.¹⁵⁸ Ancak bazı durumlarda haram sayılan şeylere de mecburiyet anında ruhsat verilmiştir.¹⁵⁹

Rızıkın daralıp genişlemesi ile dar ve bol oluşundaki hikmetler de anlam bakımından iki sınıf olarak değerlendirilir. Kur’ân-ı Kerim’de insanın dünyaya gönderiliş amacının imtihan olduğu ve bu imtihan vesilelerinden birisinin de rızıkın genişlemesi veya daralması olduğu bildirilir.¹⁶⁰ Allah’ın dilediği kimselerin rızıkını kısıp dilediğinkini genişleteceği bazı ayetlerde bildirilmiştir. Örneğin, “Hâlâ bilmediler mi ki; Allah, rızıkı dilediğine açar ve kısar.”¹⁶¹ ve “Doğrusu zengin eden de varlıklı kılan da

¹⁵⁴ en-Necm 53/39.

¹⁵⁵ el-İsrâ’ 17/66.

¹⁵⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Polen Yayınları, 2022), 7:94.

¹⁵⁷ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri* (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1986), 1:3544.

¹⁵⁸ Ahmet Kalkan, “Rızık”, içinde *Ansiklopedik Kur’ân Kavramları ve Güncel Yansımaları* (İstanbul: Step Ajans Matbaacılık, 2014), 8:27.

¹⁵⁹ Bknz. el-En’âm 6/118-119, 142, 145; en-Nahl 16/115; el-Mâ’ide 5/87; el-Bakara 2/172.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/155.

¹⁶¹ ez-Zümer 39/2; bknz. Sebe’ 34/36, 39; en-Nahl 16/71; er-Rûm 30/37; el-‘Ankebût 29/62, er-Ra’d 13/26; el-Kaşaf 28/82.

O'dur.”¹⁶² buyrulmuştur. Rızkın bol veya dar olmasındaki hikmetler için ise “Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik ve onlardan kimini ötekine derecelerle üstün kıldık ki biri diğerine iş gördürebilsin. Rabbinin rahmeti onların toplayıp yığdıklarından daha hayırlıdır.”¹⁶³ buyrulmuştur. Başka bir ayette, “Allah, kullarına (tümüne birden) rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi. Fakat O, rızkı dilediği ölçüde indirir.”¹⁶⁴ buyrulmaktadır. Sonuncu ayette Hz. Muhammed’e tabi olmayı gururlarına yediremeyen diğer Arap topluluklarından daha varlıklı olan bazı Arap topluluklarının kendilerine verilen rızık sebebiyle üstünlük taslayıp böbürlenmelerine karşılık daha fazla rızıklandırılmış olsaydılar kibirlenmelerinde de haddi aşmış olacakları bildirilmektedir.¹⁶⁵ Bu tefsiri yapan Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî ez-Zümer 39/52. ayetin tefsirinde de verilen nimetlerin ödül veya ikram olmadığını bilakis imtihan aracı olduğunu, iyi insanların yoksulken kötülük yapanların bolluk içerisinde yaşamalarının Allah'ın sevgi ve öfkesine herhangi bir örnek teşkil etmeyeceğini bildirir.¹⁶⁶ Bununla birlikte insanların hiç biri birbiriyle aynı kabiliyet, zeka ve beceriye sahip değildir. Bu sebeple Allah'ın rızkı genişletmesi ve daraltması kulların zekalarına, kabiliyet ve çabalarına bağlı gelişmektedir.¹⁶⁷

Rızkın genişliği konusundaki ayetlerden anlaşılması gereken bir diğer husus da zenginliğin, servetin ve maddi gücün yerilmesi gerektiği değil, bu nimet ve imkanları diğer insanları ezmek, aşağılamak ve haksızlık etmek gibi amaçlar için kullanmamak gerektiğidir.¹⁶⁸

Rızkın taksimi meselesine doğrudan işaret eden ayet, “Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim

¹⁶² en-Necm 53/48.

¹⁶³ ez-Zuhruf 43/32.

¹⁶⁴ eş-Şurâ 42/27.

¹⁶⁵ Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an- Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Nazife Şişman, Yusuf Karaca, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 5:241.

¹⁶⁶ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 5:117.

¹⁶⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 1:3496.

¹⁶⁸ Göçer, *Rızık ve Fiyat*, 17.

ettik...”¹⁶⁹ ayetidir. Ayette taksim edici mercinin Allah olduğu belirtilmektedir. Yukarıda rızkın temini için kulun çalışıp çabalamasının gerektiğini bildiren ayetlerden söz edilmişti. Bu bağlamda rızkı taksim eden Allah olsa da onu elde edebilmek için çaba göstermek gerekecektir. Rızkı Allah taksim eder. Kul ise kendisine taksim edilen o rızka ulaşmak için kendi iradesiyle ya helal yolu ya da haram yolu tercih eder. Yani Allah haram rızık taksim etmez. Rızkı haram yapan kulun rızka ulaşmak için tercih ettiği yoldur. Rızkın imtihan olan tarafı da budur.¹⁷⁰

Ayetlerde rızka konu olan bir diğer mesele de Allah’ın insanı beklemediği yerden rızıklandırmasıdır. Bununla ilgili bir ayette, “...Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır...”¹⁷¹ buyrulmuştur. Ayetteki rızık vaadi, bağlamdan anlaşıldığı üzere usulüne göre olan boşanmaların ardından gerçekleşecektir. Boşanma aşamasına gelmiş eşlerin bu süreci sağlıklı ve doğru şekilde ilerletebilmesi için Yaratıcı’nın evrene koymuş olduğu kurallara binaen boşanmaya dair koyduğu kurallara da uyulması emredilmiş ve eşlerin ellerinden geleni yaptıktan sonra artık Allah’a tevekkül edip sabırla beklemelerinin, ummadıkları yerden rızıklandıklarına vesile olacağı bildirilmiştir. Bunun için elbette ki elden gelen her şey yapıldıktan sonra yapılamayanlar için de Allah’a sığınıp tevekkül edilmesi gerekmektedir.¹⁷²

2.1.2. Naşib (نصيب)

Kur’ân’da kurmak, dikmek anlamına gelen “نصب (n-ş-b)” kökünden gelen farklı kelimeler geçmektedir.¹⁷³ Bunlardan “نَصَب” kelimesi “bir nesneyi bir yere çıkıntılı bir şekilde koymak,” “يُنْصَبُ” kelimesi “bir nesnenin üzerinde dikilen taş,” “نُصْب” kelimesinin çoğulu olan “أَنْصَاب” lafzı “dikili taşlar,” “النَّصْب، النَّصَب” kavramları “yorgunluk, bitkinlik,” bu başlık altında incelenen haliyle “النَّصِيب” kelimesi ise “mansûb olan yani tayin edilmiş, belirlenmiş pay ya da hisse”¹⁷⁴ anlamlarına

¹⁶⁹ ez-Zuhruf 43/32.

¹⁷⁰ Göçer, *Rızık ve Fiyat*, 26-28.

¹⁷¹ et-Talak 65/2-3.

¹⁷² Göçer, *Rızık ve Fiyat*, 26-28.

¹⁷³ el-Mâ’ide 5/3, 90; el-Kehf 18/62; Şad 38/41; el-Gâşiye 88/19; el-İnşirâh 94/7.

¹⁷⁴ el-İsfahâni, “nşb” md., 1451-1452; İbn Manzûr, “nşb” md., 1-2: 254.

gelmektedir. Naşîb kelimesinin ıstılahi manası ise; “ele geçen, kavuşulan ve Allahu Teâlâ’nın ezelde takdir ettiği maddi ve manevi rızık, kısımet” şeklindedir.¹⁷⁵

Nasip kavramının geçtiği ayetlere bakıldığında hem şerden hem de hayırdan yana kullara düşen bir pay olduğu anlamında kullanıldığı görülmektedir. Nasibin hayır olarak elde edilmesiyle ilgili olarak; “Böylece Yûsuf’a, dilediği yerde oturmak üzere ülkede imkân ve iktidar verdik. Biz kime dilersek rahmetimizi nasip ederiz ve iyilik yapanların ecrini kayba uğratmayız.”¹⁷⁶ ayeti örnek gösterilebilir. Bu ayetin bağlamından anlaşıldığı üzere hayır olarak nasip edilen rahmet örneği olarak, Hz. Yusuf’un çektiği tüm çilelere karşı doğru duruşunu bozmayışı karşılığında üzerine atılan bir iftiradan dolayı bulunduğu zindandan çıkarılıp Mısır’a sultan edilmesi anlatılmaktadır. Hz. Yusuf’un ülkenin hazine işleriyle ilgili görevde çalışması, onun makam ve mevki hırslarının neticesi olarak değil, Allah’ın ona rüyasında bildirdiği üzere sıkıntılara çözüm bulabileceği yetenek ve zekayı lütfetmesinin bir neticesi olarak bu becerisini hizmete dönüştürmek istemesi şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim Hz. Yusuf’u hayırlı nasibiyle buluşturan unsur onun hırslı ve ısrarcı olmamasının bir sonucudur.¹⁷⁷ Allah Hz. Yusuf’u geçirdiği badirelerle ona lütfettiği makama hazırlamıştır. Zira Hz. Yusuf bulunduğu yerler ve gördüğü insanlar sayesinde mazlumu ve zalimi, adaleti ve idareyi öğrenmiştir.¹⁷⁸ Bu husustaki başka bir ayette de hem dünyada hem de ahirette iyilik ve güzellik isteyen kulların kazanımlarına göre nasip ve pay alacakları bildirilmiştir.¹⁷⁹

Nasibin hayır olarak verilmesine örnek olarak başka bir ayette geçen, “Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi?...”¹⁸⁰ ifadesi verilebilir. Ayetin konusuyla ilgili tefsirlere göre, Medine Yahudilerinden bir grubun Mekkeli müşriklerle yaptığı antlaşma neticesinde Mekkeli müşrikler, Yahudilerden okur yazar ve Ehl-i Kitap olmaları sebebiyle Hz. Peygamber’in getirdiği din ile kendi din ve geleneklerini

¹⁷⁵ Parlatır, “Nasib”, 567-568.

¹⁷⁶ Yûsuf 12/56.

¹⁷⁷ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3:241.

¹⁷⁸ Ali Küçük, *Besâirü’l-Kur’ân* (Konya: Adım Yayınları, 2003), 8:517-519.

¹⁷⁹ Ebü’l-Berekât Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1419/1998), 2:119.

¹⁸⁰ en-Nisâ’ 4/51.

değerlendirmelerini istemişlerdir. Yahudiler kendi kutsal kitaplarına da ters düşen bir tarafta yer alarak şirkin İslâm'dan daha hayırlı olduğunu söylemişlerdir. Nasip kelimesi bu ayette Yahudilere verilen kutsal kitabı ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁸¹ Nitekim Yahudilerin kutsal kitabı onlar için kendilerini kurtuluşa ulaştıracak, Allah'tan gönderilmiş ilahi bir mesaj, uyarı ve emirlerden bir pay anlamını taşır.

Nasibin şer olarak kullara verilmesine örnek olarak “(Kâfirler) Ateşin içinde birbirleriyle tartışırken, zayıf olanlar, büyüklük taslayanlara, “Biz size uymuş kimselerdik. Şimdi şu ateşin bir kısmını üzerimizden kaldırabilir misiniz? derler.”¹⁸² ayeti zikredilebilir. Bu ayette nasip kelimesi “(ateşin) bir kısmı” olarak kullanılmıştır. Ayette cehennemde kâfirlerden zayıf olanların, üstünlük taslayıp şirke çağıranlara, “Bu ateşin bir kısmını, azabını bir parçasını üzerimizden kaldırabilir misiniz veya yüklenebilir misiniz?” diye talepte bulunacakları anlatılmıştır. Dolayısıyla nasip kavramı bu ayette kâfirler için ahirette karşılaşacakları azaptan veya ateşten bir parça, kısım anlamında gelmiştir.¹⁸³

Kur’ân’dan anlaşıldığına göre, yalnızca dünya hayatına düşkün ve dünya hayatını her şeyin önünde tutan kullara sadece dünyadan nasip verilir. “...Bazı insanlar: “Rabbimiz, bize nasibimizi dünyada ver!” der. Öyle kimselerin ahirette hiçbir nasibi yoktur.”¹⁸⁴ ayeti buna örnek verilebilir. Dünyadan nasiplenmeyi isteyen bu kimselerin zaten ahiretlerine yatırım sağlayacak iyi işler yapmadıkları için ahirette elde edecekleri hiçbir hayırlı nasipleri olmayacaktır. Bu konudaki açıklamalara göre bu durumda olanlar nasip olarak şerri kazanmış olacaklardır. Çünkü böyle kimselerin derdi sadece dünyalık şeylerdir. Ahiret inançları olmadığı için isteklerinde sevap ve günah gibi ayrımlar da olmayacaktır.¹⁸⁵

Nasibin iyi veya kötü çabanın neticesi olarak mükâfat ve ceza mahiyetinde kula ulaşmasına örnek olarak “Allah’ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var,

¹⁸¹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:80.

¹⁸² el-Mu’min 40/47.

¹⁸³ el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 275, 276.

¹⁸⁴ el-Bakara 2/200.

¹⁸⁵ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, 1:172.

kadınların da kazandıklarından nasipleri var.”¹⁸⁶ ayeti gösterilebilir. Rivayetlere göre bu ayet, Kur’ân’ın nazil olduğu dönemde Ümmü Seleme’nin erkeklerin cihada gidip kadınların gidememesi ve miras konusunda kadınların erkeklerden daha az hak sahibi olmaları gibi meseleleri dillendirmesi üzerine nazil olmuştur. Ayette her iki cinsin de kendine özel yaratılış ve özelliklerinin olmasında hikmetlerin olduğu, buna teslimiyet ve tevekkül ile boyun eğmenin gerekliliği buyrulmaktadır. Bu farklılıkların kullara bir kazanım sağlamayacağı, kadın ve erkeğin kendi bulundukları konumda yapacakları iyi ve kötü ameller sayesinde hem dünyalık hem de ahiretlik kazançlar elde edebilecekleri bildirilmektedir. Muhammed b. Cerîr et-Taberî’ye (ö. 923) göre ayette geçen nasip ifadesi erkeklerin de kadınların da yaptıkları iyilik ve kötülüklere karşılık alacakları sevap veya cezaları ifade etmektedir.¹⁸⁷

Nasip, dünyalık ve ahiretlik olarak iki şekilde insana verilir. “Kim ahiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz; ama onun ahirette hiçbir nasibi olmaz.”¹⁸⁸ ayetinde bu durum ifade edilmektedir. Ayetin tefsirine göre; Allah kulların dünya hayatını idame ettirebilecekleri şeyleri elde edebilmelerini kulların dini inançlarına bağımlı kılmamıştır. Bu Allah’ın mahlukatına lütfudur. Buna rağmen yalnızca dünya için çalışıp çabalayan insanların, dünyadayken onlara taksim edilmiş rızıkları için bile hırs ve gereksiz bir çaba ile çalışmaları kınanmaktadır. Onların çabalarının çoğu dünyalık ve geçici olduğu gibi ahirette de onların hiçbir naşibi olmayacaktır. Çünkü onlar dünyadayken Allah’ın rızasını gözetmeyen ve yaptıkları işlerin karşılığını yalnızca dünyada alacaklarmış gibi plan ve program yapan kimselerdir. Dünyadayken ahiretlerini de düşünüp ona göre bir hayat planı ile amel edenlerin ise ahirette nasiplerine kavuşacaklarından bahsedilmektedir.¹⁸⁹

Kur’ân’da hem dünya hem ahiret için iyilik isteyenlerin duaları insanlara bir örnek olarak şu şekilde zikredilmiştir: Onlardan, “Rabbimiz” Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru” diyenler de vardır. İşte yaptıkları iyiliklerin

¹⁸⁶ en-Nisâ’ 4/32.

¹⁸⁷ Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Taberî Tefsirî Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsîn et-Türkî vd., (Kahire: Dâru’l-Hicr li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzîi ve’l-İlân, 2001), 6:429.

¹⁸⁸ eş-Şûrâ 42/20; bkz. el-İsrâ’ 17/18-20.

¹⁸⁹ Küçük, *Besâirü’l-Kur’ân*, 14:375-376.

ahirette karşılığını alacak olanlar bunlardır.”¹⁹⁰ Bu ayetlerin tefsirinde Ömer Nasuhi Bilmen, hayatlarını dünyaya adanmış olarak yaşayanların yalnızca dünyalık şeylerden hisse sahibi olacakları ve ahirette hiçbir hisselerinin olmayacağı, ancak dünya hayatını Allah’ın meşru kıldığı şekilde imar edip tanzim edenlerin ve ahiret nimetlerine kavuşmayı niyaz ederek amel edenlerin ise ahirette azaptan korunarak ve cennet nimetlerine erişerek karşılık bulacakları açıklamalarını yapmıştır.¹⁹¹

2.1.3. Tâir (طائر)

“Tâir (طائر)” kelimesi sözlükte “havada yüzer gibi uçan, ya da yolculuk eden bütün kanatlılar” anlamına gelip çoğulu “طَیْر” kelimesidir.¹⁹² Tâir kelimesinin kaderle ilgili kullanımının aslı ise şöyle açıklanabilir: Câhiliye döneminde Araplar, bir iş yapacakları zaman öncesinde o işin hayır mı şer mi olduğunu anlamak için bir kuş salıp sağa doğru uçarsa hayır, sola doğru uçarsa şer olacağına inanıyorlardı. Zamanla bu uygulama kuşa yani tâir kelimesine talih, şans, uğur anlamlarının yüklenerek bu şekilde kullanımının yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Tâir kelimesi Kur’ân’da İsrâ Sûresi 13. ayetteki “Her insanın kuşunu (yükümlülüğünü, amelini) kendi boynuna doladık...” ifadesinde geçmektedir. Tefsirlerde buradaki tâir yani kuş kelimesine yükümlülük, hayır ve şer, amel, rızık, mutluluk ve mutsuzluk gibi manalar verilmiştir. Bu ayetten önceki ayetlerde, ayrıntılarıyla bildirilen ilahi emir ve hakikatlere uyanların müjdelendiği, uymayanların ise azap ile uyarıldığı anlatılmaktadır.¹⁹³ Sonrasında ise mevzu bahis ayet gelmektedir. Ayetin bu bağlamına göre yapılan bir tefsirine göre de ayetten, insanların inanıp doğru işler yapmak konusunda bir mazeretlerinin olamayacağı ve mahşer günü hesap vaktinde herkesin kendi amellerinin boyundaki gerdanlık gibi olacağı anlaşılmaktadır. İyi amellere sahip olanların amel gerdanlığı ziynet gibi değerli ve güzel görünürken kötü amellere sahip olanlarınkı ise ateşten bir halka veya tasma olarak çirkin bir halde

¹⁹⁰ el-Bakara 2/201; el-Bakara 2/201-202.

¹⁹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Basın Yayın, 1997), 1:203.

¹⁹² el-İsfahânî, “tyr” md., 938-939; İbn-i Manzûr, “tyr” md., 4:511.

¹⁹³ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3:469-470.

görünecektir.¹⁹⁴ “Her insanın amelini ayrılmayacak şekilde kendi boynuna doladık.” ayetindeki dolamaktan kastedilen bir diğer şeyin ise kulların şeriat emirlerinden mükellef olması olduğu da düşünülmüştür.¹⁹⁵

2.1.4. Kısm/Kısmet (قسم - قسمة)

Masterları “قِسْمَة” ve “قَسْم” olan “قَسَم” fiilinin sözlükteki anlamları “payı, hisseyi bölmek ya da dağıtmak”tır. Fiilin “if’âl” vezninden olan “أَقْسَم” şeklinde kullanımı ise “yemin etti” anlamına gelip bu da “قَسَامَة” yani “maktulün velileri üzerine taksim edilen yeminleri” sözcüğünden türemiş ve zamanla her türlü yemini ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁹⁶

Nasip kavramının kısmet ve baht kavramlarıyla yakından ilişkisi olduğu için kısmet kavramını açıklarken bu üçü arasındaki farkı iyi anlamak gereklidir. Bu bağlamda kısmet, “Allah’ın daha çok geçim açısından önceden (ezelde) herkesin elde edeceği şeyleri belirlemesi, rızkını taksim etmesi”, nasip ise “bu taksimde herkese ayrılan pay” iken baht ise “ilahi iradenin insanlar için çizdiği hayat programı” manasına gelmektedir.¹⁹⁷

Kur’ân’da yenmesi haram olan şeylerin bildirildiği el-Mâ’ide 5/3. ayette, dikili putlar adına kesilen kurbanlar haram kılındıktan sonra (kurban keserken) fal oklarıyla kısmet aramak da yasaklanmıştır. Burada “kısmet aramak, payını istemek” anlamındaki “إِسْتَقْسَمَ” kelimesi kullanılmıştır. Fal oku çekmek, câhiliye dönemindeki bozuk inançlardan birisidir. O dönemdeki müşrikler, putlarına kurban kesmek için kurbanı kimin satın alıp dağıtacağını fal oku çekerek seçiyorlardı. Bu uygulama kumar anlamını taşıdığı için aralarındaki bu tür paylaşım ve bölüşme de kumar sayıldığından haram kabul edilmiştir.¹⁹⁸ Zira yalnızca Allah’ın adıyla kesilen hayvanlar helal sayılmaktadır. Allah’tan başkası adına hayvan kesmek, Allah’ın hakkını gasp ve buna sınır koymak

¹⁹⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 14:418-419.

¹⁹⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 10:350.

¹⁹⁶ el-İsfahânî, “qsm” md., 1207.

¹⁹⁷ Bekir Topaloğlu, “Baht”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4:521.

¹⁹⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:208-217.

demektir. Bu da zulüm ve şıktır.¹⁹⁹ “Allah’ın dışında başkasının adına kesilen hayvanı yemek haram sayılmıştır. Çünkü bu davranış imanın başlangıcına ters düşmektedir.”²⁰⁰ Dolayısıyla kurbanlık hayvanlar kullara Allah’ın adı anılarak taksim edilmiş rızıklardır denilebilir.

Kısmet kelimesi, “Onun (cehennemin) yedi kapısı vardır ve her kapıya onlardan (o tabakanın ehli olacak azgınlardan) ayrılmış bir grup vardır.”²⁰¹ ayetinde “مَقْسُومٌ” (ayrılmış) şeklinde sıfat olarak gelmiştir. “Bir de onlara, suyun (deveyle onların aralarında kısmet olacağını bildir. Her hissenin sahibi (suyun) başına gelsin.”²⁰² ayetinde de kelime “bölünmüş pay” anlamındadır.

2.1.5. **Ḥaz (حظ)**

Sözlükte “miktarı belirlenmiş nasip, pay ya da hisse” anlamlarına gelen “حَظٌّ” kelimesinin çoğulu “أَحْظَ, أَحَظَّ” şeklinde gelmektedir. Ḥaz sahibi olan kişiye ise “مَحْظُوظٌ” denir.²⁰³

Kelimenin geçtiği ayetlerin birinde; “Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın ḥazzı (payı) kadar (vermenizi) emreder...”²⁰⁴ buyrulmaktadır. Bu ayette “حَظٌّ” ifadesi ile mirastan hisse ve pay anlamı kastedilmiştir. Ayette, mümin kadın ve erkeklere mirası aralarında nasıl pay etmeleri gerektiğine dair tavsiye ve açıklamaya yer verilmiştir. Bir erkek için iki kadın hissesinin (pay) verilmesi gerektiği emredilmiştir.²⁰⁵ Bu ayetteki pay dünyalık mal anlamına gelen pay anlamında kullanılmıştır.

Kur’ân’da dünyalık mal anlamında ḥaz kelimesinin geçtiği diğer bir ayet bağlamında, Kârun kıssasından bahsedilmektedir. Bu kıssada Kârun’a verilen mal ve zenginliğin onu şımarttığı, kibirlendirdiği ve onun sahip olduklarını insanlara haksızlık etmek için kullandığı anlatılmaktadır. Kıssaya göre Kârun’un bu şatafatlı hayatını gören, dünya ve mal düşkünü bazı kimseler, bu kadar çok mal ve zenginliği şans olarak

¹⁹⁹ Küçük, *Besâirü’l-Kur’ân*, 1:1816.

²⁰⁰ İbn-i Kesîr, *Hadislerle Kur’ân’ı Kerîm Tefsiri*, 4:26.

²⁰¹ el-Ḥicr 15/44.

²⁰² el-Ḳamer 54/28.

²⁰³ el-İsfahânî, “ḥzz” md., 411-412, İbn Manzûr, “ḥzz” md., içinde *Lisânü’l-Arab*, 9-10:318.

²⁰⁴ en-Nisâ’ 4/11.

²⁰⁵ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh, el-Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, çev. Şadi Eren, (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011), 1:488.

görüp “...doğrusu o büyük bir hâz sahibi (çok şanslı, varlıklı)!”²⁰⁶ demişler, ardından Allah Kârun’un servetiyle birlikte helâk edildiğini ibret alsınlar diye onlara göstermiş ve onlar da Kârun için söylediklerine pişman olmuşlardır. Yani bu ayetteki hâz kavramı, Kârun’a verilen dünya malı ve zenginliği anlamındadır. Ancak sonraki ayette ilim adamlarından nakille, asıl zengin ve üstün dereceli kimselerin dünya malı ve zevkinin çekiciliğine aldanmamak için sabreden kimseler olduğu da bildirilmiştir.²⁰⁷ Yine bazı tefsirciler de Kârun’un hâz sahibi olduğuna dair söylentiye; Kârun’un ve yanındakilerin giymiş oldukları ipek ve altınlarla süslenmiş elbiseleriyle, altın ziynetlerle dolu atlara binerek bütün gösteriş ve şatafatla dolaşırlarken, onları gören dünya ve mal düşkün kimselerin bu kadar çok mal ve zenginliği şans olarak görmeleri ve “Kârun kadar zengin olsaydık” diye iç geçirmeleri şeklinde yorumlamaktadırlar.²⁰⁸

Hâz kelimesinin geçtiği ayetlerden bir diğerinde, Hristiyanlardan alınan sağlam ahitten bahsedildikten sonra, onların bunu unutmak suretiyle bu ahdin sağlayacağı nasipten de mahrum kalmış oldukları şu şekilde ifade edilmiştir: “...onlar kendilerine hatırlatılan şeyden (yararlanıp) hâz (pay) almayı unuttular.”²⁰⁹ buyrulmaktadır. Bu ayette hâz kelimesi, pay, nasip anlamında kullanılmıştır. Tefsirlere göre ayette, Hristiyanlardan bazılarının, kendilerinden Hz. Muhammed’e tabi olup ona destek olacaklarına dair söz alınmışken Yahudiler gibi verdikleri sözden caydıkları ve böylece en çok hâz ve nasip alacakları önemli meseleleri terk ettikleri için onlara öğretilenlerin faydasından da pay alamayacakları bildirilmektedir.²¹⁰ Bazı müfessirler hâz kelimesini, Allah’ın onlar için indirdiği kitap şeklinde yorumlamışlardır.²¹¹

Yukarıdaki ayette bahsi geçen Hristiyanların verdikleri söz ile ilgili diğer açıklamalara göre bu söz, Allah’ı birlemek ve Hz. Muhammed’e tabi olmaktır. Çünkü

²⁰⁶ el-Ğaşâş 28/79.

²⁰⁷ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4:246-247

²⁰⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş vd., (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 4:429.

²⁰⁹ el-Mâ’ide 5/14.

²¹⁰ Elmalılı Muhammed Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, sad. Hamdi Döndüren (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017), 3:234; İbn-i Kesîr, *Hadislerle Kur’ân’ı Kerîm Tefsiri*, çev. Savaş Kocabaş vd., (İstanbul: Polen Yayınları, 2022), 4:95.

²¹¹ Hüseyin Taşçı, *Kur’ân-ı Kerîm’in Dirayet ve Rivayet Tefsiri* (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2015), 2:34.

bu, İncil’de yazılı olan bir emirdi. Ancak onlar İncil’deki Hz. Muhammed’e uyma konusundaki emri tahrif ederek tahrif edilmiş lafızların aslını inkâr etmeye sebep kılmışlardır. Ayette geçen h  z almayı unutmak ifadesi İncil’de bildirilen ve öğretilen emirlerden bir kısmını kabul etmeyip o bilgiye ve emre iman etmedikleri için payını almamak anlamında kullanılmıştır.²¹² Zira h  z kavramı burada kişiyi kurtuluşa ve huzura ulaştıracak nitelikteki manevi bir nasiptir. Ayette bahsedilen de Allah’ın emirlerini ink  r edenlerin, bu manevi hızdan mahrum kalmış olmalarıdır. Onlar sözlerinde durmayıp Allah’ın emirlerini i  şlerine geldiği gibi yorumlamakla me  şgul oldukları için Hristiyanlık içinde çeşitli mezhepler ortaya çıkmıştır. Kendilerine emredilen buyruklardaki huzuru, kıyamete kadar devam edecek olan kin ve düşmanlık duygusuna de  i  mi  şlerdir. Nitekim mezhepler arası asırlar süren savaşlar da bunun göstergesi olmuştur. Dolayısıyla h  z kavramı burada kişiyi kurtuluşa ve huzura ulaştıracak nitelikteki manevi bir nasiptir. Ayette bahsedilen de Allah’ın emirlerini ink  r edenlerin, bu manevi hızdan mahrum kalmış olmalarıdır.²¹³ Bu ayetten önceki ayetlerde Allah’ın, İsrailoğullarından alınan ahdin yerine getirilmesi şartıyla “...sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım...”²¹⁴ şeklinde müjde verdiği görülmektedir. Yani diğer bir hız, pay ise cenneti ifade eder.²¹⁵

H  z kavramının geçtiği diğer bir ayetin sibakında iyilikle k  t  l    n bir olmadığı, k  t  l    n güzel şekilde önlenmesinin düşmanı dost yapacağı belirtildikten sonra “Buna ancak hayırdan büyük bir hız (pay) sahibi olan kavuşturulur.”²¹⁶ buyrulur. Bu ayette Peygamber’in şahsında bütün davet  ilere sesleniş olduğu ve buradaki davetten kastın Allah’a iman edip Peygamber’ine tabi olmak olduğu söylenir. Bir davet  çinin, davetini gerçekleştirirken kötü bir karşılık g  rd    nde dahi ona karşılık takınacağı tavrın yumu  sak üslup ve güzel söz olması gerektiği bildirilir. Çünkü kötülüğe karşı iyilik, karşı tarafta güven hissi oluşturur ve onu yatıştırıp serke  li  ini alır, gönülleri yumu  satır. Ancak kötülük karşısında sakın kalabilmek ve tüm öfkeye rağmen

²¹² Taşçı, Kur’  n-ı Ker  m’in Dirayet ve Rivayet Tefsiri, 2:33-34.

²¹³ Karaman vd., *Kur’  n Yolu Türkçe Me  l ve Tefsir*, 2:231-232.

²¹⁴ el-M  ’ide 5/13.

²¹⁵ er-R  z  , *Mef  t  hu’l-Gayb*, 8:543.

²¹⁶ Fu   ilet 41/35.

iyilikle karşılık verebilmek sabır konusunda kendisini eğitmiş ve ileri düzeye taşımış kimselerin üstesinden gelebileceği bir haslettir. Ayette böyle kişilerin gösterdiği ahlaki duruşa fazilet, erdem ve üstün ahlak gibi nitelemeler yapılır. Dolayısıyla bu yüce ahlak ve bu ahlakın vereceği manevi hâz yani huzur, kötülüğe karşı iyilikle sabredenlere verilecek olan bir hâz yani paydır.²¹⁷

Hâz lafzının uhrevi kazanç ifade ettiği diğer bir ayette “(Resulüm! küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar, Allah’a hiçbir şekilde zarar veremezler. Allah, onlara ahirette bir hâz (pay, nasip) vermemek istiyor. Onlar için büyük azap vardır.”²¹⁸ buyrulur. Bu ayette kafirlerin Hz. Muhammed’e türlü zararlar vermek için hazırlanmaları ve bu yolda her şeyi yapma çabaları sebebiyle bu durumun peygamberi üzdüğü, bunun üzerine Allah’ın bu ayet ile Hz. Muhammed’i moral bulması için desteklediği ve kafirlere ahirette hiçbir nasip vermeyeceği hususları haber verilmektedir. Razi’ye göre ayette nasip verilmeyecek olan kimseler, önceden iman etmiş ve bir nasibe hak kazanmışlarken sonradan dinden dönmeleri sebebiyle bu nasipleri boşa gitmiştir.²¹⁹ Allah kafirlere, kafirlikleri sebebiyle ahiret sevabını vermek istemeyeceği için kafirler ahirette sevapsız kalacaklarından elem verici bir azaba uğrayacaklardır.²²⁰

Yukarıdaki bütün ayetlerde hâz kavramı, hayırdan yana düşen hisse, pay, nasip anlamlarında kullanılmıştır. Bu pay, dünyevi olabildiği gibi uhrevî de olabilmektedir.

2.1.6. Hâlak (خالق)

Hâlâl kelimesinin kökü “خَلَقَ (ḥ-l-l)” sözcüğüdür. Sözlükte “doğru bir biçimde oranlamak ve ölçümlemek” manasındadır. “خالق (alâl) kelimesi ise “insanın kendi “خُلُقٍ (ḥulq)”u sayesinde kazandığı fazilet, kemal veya yüksek derece” anlamlarına gelmektedir. Buradaki “خُلُقٍ” kelimesi ise ahlak anlamına gelmektedir.²²¹

Hâlāk her ne kadar insanın yaratılışı, ahlakı sayesinde elde ettiği bir pay olsa da bu yaratılışın yaratana yani “hâlik”i Allah’tır. Kur’ân’daki ilgili ayetlerden, Allah’ın bu

²¹⁷ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 9:34.

²¹⁸ Âl-i ‘İmrân 3/176.

²¹⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 7:220-221.

²²⁰ İsmâil Hakkı İbn-i Mustafa el-İstanbulî el-Hanefî el-Halvetî, Ebü’l-Fedâ, *Rûhu’l-Beyân* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1127) 2:123.

²²¹ İsfahânî, “hlk” md., 511, 513; İbn-i Manzûr, “hlk” md., 1-2:373.

isinin göklerin ve yerlerin, yeryüzündeki her şeyin yaratılışında tecelli ettiği anlaşılmaktadır.²²² Dolayısıyla hâlâk kavramının insanın kaderine etkisini Allah'ın Hâlik ismiyle beraber düşünerek anlamak gerekir. Çünkü hâlâk kavramı Yaratıcı'nın alemde koyduğu düzen ve kanunun bir tezahürüdür. Bununla birlikte Allah'ın her şeyin Hâlik'i oluşu insanın ve varlığın yaratılışındaki cebri değil, yaratılıştaki düşünen ve akleden kimseler için imanlarını artıracak nice delillerin varlığını,²²³ yeryüzünün derinliklerinden gökyüzünün ufuklarına kadar Allah'ın vahdaniyetine işaret eden delilleri göstermektedir.²²⁴

Kur'ân'da hâlâk kelimesinin bir türevinin kullanıldığı başka bir ayetin bağlamında, Hz. Mûsâ'nın kardeşi Harun ile Firavun'a giderek onu Allah'a iman etmeye davet etmeleri üzerine Firavun'un "Sizin Rabbiniz de kimmiş?"²²⁵ diye sormasının ardından Hz. Mûsâ'nın "Rabbimiz, her şeye halkını (hilkatini, yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol gösterendir."²²⁶ şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir. Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310), tefsirinde bu yaratılışı, Allah'ın yarattığı her şeye onun için gereken, menfaatine uygun şekli, uygun sureti vermesi yani gözün görebilmesi, burnun koku alabilmesi ve diğer uzuvlar için onlara gerekli şekil ve özelliğin verilmiş olmasıyla ifade eder.²²⁷ Yani Allah'ın bu yaratması, kulun iradesiyle kaderini yönlendirmesinde yardımcı olan bir yaratılıştır.

Halâk kelimesi bu formuyla Kur'ân'da insanın kendi kaderindeki etkisi bağlamında, kendi elde ettiği bir pay anlamıyla el-Bakara 2/102. ayette geçmektedir. Ayette Hz. Süleyman'a hükümranlılığı hakkında atılan bir iftiradan, insanlara sihri Hârût'la Mârût isimli iki meleğin küfre karşı uyarmak suretiyle öğrettiğinden, buna rağmen insanların onlardan faydalı değil zararlı şeyleri öğrendiğinden bahsedildikten sonra; "Andolsun onlar, bunu (sihri) satın alan kimsenin ahiretten hâlâkı (nasibi)

²²² Bknz. el-A'râf 7/54; el-Bakara 2/21, 29, 164, 228; el-A'râf 7/185; en-Nahl 16/3, 4, 5, 81; Âl-i 'İmrân 3/190, 191; el-En'âm 6/1,73; en-Nisâ' 4/119; el-Mâ'ide 5/18; et-Tevbe 9/36; Yûnus 10/3,5,6; er-Ra'd 13/5; İbrâhîm 14/19, 32; el-İsrâ' 17/99; el-Kehf 18/51.

²²³ el-Bakara 2/164.

²²⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1:248-250.

²²⁵ Tâhâ 20/49.

²²⁶ Tâhâ 20/50.

²²⁷ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 2:367.

olmadığını çok iyi biliyorlardı...”²²⁸ buyrulmaktadır. Tefsirlere göre ayette Yahudilerin, şeytanlaşmış insan ve cinlerin uydurduğu kitap ve sözlerle, Hz. Süleyman’ın hükümdarlığı hakkında, onun putlara taptığına ve hayvanların dilini bilmesi, rüzgâra, bitkilere ve cinlere hükmedebilmesi gibi özellikleri sebebiyle sihirle uğraştığına dair ona iftiralar atması ve bu iftiraların asılsız olduğundan bahsedilmektedir. Yine ayette, Allah’ın Hârut ve Mârut denilen melekler vasıtasıyla – bu ikisinin çok günahsız iki insan ismi olduğu da söylenilir- sihri kulları arasında imtihan vesilesi kıldığından ve mucize ile sihrin birbirinden ayırt edilebilmesi için Hârût ve Mârût’un insanlara sihri öğrettiğinden bahsedildiği, sihri onlardan öğrenip uygulamaya çalışanların ise şeytanın ve kâfirin ta kendileri olduğunun vurgulandığı belirtilmiştir.²²⁹ Nihayetinde böyle kimselerin işledikleri haram sebebiyle ahirette hâlâk yani nasip sahibi olamayacakları ifade edilmiştir ki bu da onların ahirette mükâfatla değil azapla karşılık bulacakları ve iyilikten yana hiçbir nasiplerinin olmayacağı şeklinde izah edilmiştir.²³⁰ Dolayısıyla bu ayette hâlâk kavramı, kafirlerin kötü ahlaklarının neticesi olarak, sapkınlıkları sebebiyle kaybettikleri ahiretteki nasip yani cennet ve oradaki mükâfatlar olmaktadır.

2.1.7. Kifl (كفل)

Kelimenin aslı “كَفَالَةٌ - kefil olmak”tan gelir. “كفل” kelimesi ise “yeterliliğe sahip nasip, pay veya hisse” demektir.²³¹ Arap dili ve ensâb alimi olan Müerric es-Sedûsî’ye göre kifl; Hüzeyl lehçesinde nasip ve pay anlamına gelmektedir. Mufaddîl b. Seleme ise kifl kelimesinin devenin hörgücüne oturabilmek için hörgüce geçirilen örtü olduğunu söylemiştir.²³²

İsfahânî nasip, hisse anlamına gelen kifl kelimesinin sanki bu kullanımında sözü edilen nasip, pay ya da hissenin o kişiye kefil olduğunun ifade edilmek istendiğini belirtir.²³³ Buna örnek olarak da kifl kelimesinin, ifâl vezninden gelen emir formuyla geçtiği Şâd 38/23. ayeti verir. Ayette Hz. Davud’a (a.s.) gelen bir davada, iki davalıdan

²²⁸ el-Bakara 2/102.

²²⁹ İbn-i Kesîr, *Hadislerle Kur’ân’ı Kerîm Tefsiri*, 1:519-520.

²³⁰ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1:166-174

²³¹ İsfahânî, “kfl” md., 1289-1290.

²³² el-Hadîd 57/28.

²³³ el-İsfahânî, “kfl” md., 1289-1290.

doksan dokuz koyunu olan bir kardeşin diğerindeki tek koyunu istediğini bildiren ifade; “أَكْفُلْنِيهَا” yani “beni ona bir kıl yap, onu da benim nasibime bırak” şeklinde geçmektedir. Burada kardeşinin sahip olduklarını isteyen kardeş, “Elimin altındakilere baktığım gibi ona da bakayım.” demek istemiştir. Bir tefsire göre de bu kardeş “Bana kıl yani hisse ver!”²³⁴ demek istemiştir.²³⁵

Kıl kelimesi el-Ḥadīd 57/28. ayette, tesniye (ikil) formuyla, “iki kat nasip” anlamında geçmektedir. Ayetin sibakında Hz. İsa’ya (a.s.) iman edenlerin mükâfatlandırıldığı bildirildikten sonra Allah’a saygısızlıktan sakınan ve resulüne iman edenlere “كَفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِي” ifadesiyle Allah’ın rahmetinden iki pay, hisse, nasip vadedilmiştir. Ayetin tefsirine göre müminler, Hz. İsa’ya (a.s.) ve ondan önceki peygamberlere iman ettikleri için bir pay ve Hz. Muhammed’e iman ettikleri için bir pay daha hak etmişlerdir.²³⁶ Bu iki payın birinin dünyada diğerinin ahirette müminlere verilecek mükâfatları ifade ettiği tefsiri de vardır.²³⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezher’î (ö. 370/980), buradaki kıl kelimesinin, devenin hörgücüne konulan örtünün bineni düşmekten koruması gibi kulları da günahlardan koruyacak iki nasip payı şeklinde bir anlama geldiğini belirtmiştir.²³⁸

Kıl kelimesinin müfret (tekil) formuyla geldiği diğer bir ayette “Kim güzel bir şefaatte bulunursa ona ondan bir nasip vardır. Kim de kötü bir şefaatte bulunursa ona da ondan bir kıl (pay, hisse) vardır...”²³⁹ buyrulmuştur. Ayette diğer insanlara Allah rızası için iyilik şefaatiyle yaklaşan kimselerin şefaatchi yani aracı oldukları iyiliğe karşılık sevap ve hayırdan bir nasiplerinin olacağı, kötülüğe ve harama şefaatchi olanların da günahı kadar ceza payı alacağı haber verilmiştir.²⁴⁰ Yani buradaki kıl kelimesi bu defa şer türünden olan kötü bir payı ifade etmektedir. Kıl, Kur’ân’da hem hayır hem de şerden olan pay anlamına gelen bu kullanım alanıyla, nasip kelimesiyle aynı kullanım

²³⁴ Şād 38/23.

²³⁵ el-Beydavî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3:749.

²³⁶ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 8:191.

²³⁷ Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesir Fi İlmi’t-Tefsir*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 6:133-134.

²³⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 17:116.

²³⁹ en-Nisâ’ 4/85.

²⁴⁰ el-Beydavî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1:399; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:106-107.

alanına sahip olmuştur. Ancak bu kelimenin kullanımlarında kulun kesp ettiği, yani kendi iradesiyle yapıp ettikleri karşılığında hak ettiği pay anlamı dikkat çekmektedir.

2.2. Allah'ın İnsana Takdir Ettiği Bahtsızlık Anlamındaki Kavramlar

Bu kısımda Kur'an'da insanın kaderiyle ilgili olarak olumsuz anlam içeren, nasipsizlik, kadersizlik, bahtsızlık ifade eden kavramlar lügatler, bu kavramlarla ilgili ayetlerin tefsirleri ve yapılmış bazı çalışmalar çerçevesinde ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda Kur'an'da birçok kavram bulunmakla birlikte burada yalnızca kader ve kaderle ilgili insana bahtsızlık anlamında takdir edilen pay anlamındaki kavramlardan bahsedilecektir. Bu çerçevede tespit edilen helâk, lâerçevesü', durr, farERLINK \l "_Toc761kavramları açıklandıktan sonra Allah'ın ve insan iradesinin, insanın bu kavramlarla ilgili yaşadığı kadere etkisi incelenecektir.

2.2.1. Helâk (هَلَاك)

Kaderle ilgili olduğu yönüyle bir musibeti ifade eden kavramlardan olan helâk kelimesi “هَلَاك (h-l-k)” fiilinin mastarı olup Kur'an'da dört anlama gelmektedir. Bunlar, “bir nesnenin kişiden kaybolmuş olduğu halde başkasında var olabilmesi,”²⁴¹ “bir nesnenin dönüşmesi, fesat ve bozulmaya uğraması,”²⁴² “ölüm,”²⁴³ “bir nesnenin dünyadaki varlığının kökten yok olması,”²⁴⁴ şeklindedir.²⁴⁵ İslam inancına göre helâk birey veya toplumların yok edilmesiyle cezalandırılması anlamına gelmektedir.²⁴⁶

Helâk kelimesi sülâsi kalıp (هَلَاك) ile kullanıldığında kendini perişan etmek, hüznü ve kederli olmak, belâ ve musibetlere uğramak, kaybolmak veya yok olmak, bir şeyin faydalı halinden çıkıp işe yaramaz hale gelmesi, kendi kendini tehlikeye sevk etmek, kırma ve düşme eylemini yapmak gibi manalara gelmektedir. Bunun yanında bir de rubâî kalıptan (تَهْلُك) türemiş anlamları vardır. Bu anlamlar; herhangi bir şeyi veya kimseyi tehlikeye atmak, bir şeyi mahvetmek, perişan etmek ve tehlikeye düşürmek,

²⁴¹ el-Hâkka 69/29.

²⁴² el-Bakara 2/205; el-Câsiye 45/24.

²⁴³ en-Nisâ' 4/176.

²⁴⁴ el-Kaşş 28/88.

²⁴⁵ el-İsfahânî, “hlk” md., 1519-1520; bkzn. Mukâtil b. Süleyman, “hlk” md., içinde *Kur'an Terimleri Sözlüğü (el-Eşbah ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 301-302.

²⁴⁶ Parlatur, “Helâk”, 312.

malı satmak ve öldürmektir. H-l-k kökünün temel manası kişinin kendini veya başkasını mahvedip perişan etmesi demektir.²⁴⁷

Helâk kelimesi Kur'ân'da altmış sekiz ayette dokuz çeşit kalıp ile on ikisi isim olmakla birlikte diğerleri fiil olarak geçmektedir.²⁴⁸ Helâk kelimesi fiil formuyla, Kur'ân'da hesap günü kitabı soldan verilen kişinin sergileyeceği serzenişlerinden bahseden bir bağlamda bu kişiden gelecek olan “Saltanatım da helâk oldu.” ifadesinde geçmektedir.²⁴⁹ Ayette helâk lafzının kaybolmaya delalet eden bir anlamı vardır. Ayetin sıbakında amel defteri solundan verilen kişinin cezasını çekeceğini anladığında “Keşke ölümümle birlikte her şey bitseydi.” diyerek düştüğü hali görmemeyi temenni edeceği, ancak kişinin bu temennisinin işe yaramayacağı gibi dünyadayken biriktirmiş olduğu mal, güç, saltanat gibi her şeyini de kaybetmiş olacağı ve geriye sadece iyi ve kötü amellerinin kalacağı bildirilir.²⁵⁰ Buradaki helâk, vaktiyle sahip olunan dünyevi nimetlerin yok olup gidişini ifade eder.

Kelime “if’âl” ‘vezninden fiil formuyla “ihlâk (helâk etmek)” anlamında; el-Bakara 205. ayette fesada delalet edecek şekilde geçmektedir. Ayetin öncesinde Hz. Muhammed’in, dünya hayatına dair sözlerinden hoşlandığı birinden bahsedilir ve ardından bu kişinin arkasını dönüp gidince ekin ve nesli helâk etmek yani fesat edip bozmak için²⁵¹ çalıştığı haber verilir. Ayetin tefsirine göre burada bir münafığın Hz. Muhammed’e geldiğinde tatlı dillilikle iman ettiğini söyleyip onun yanından gidince bozgunculuk yapmasından bahsedilmektedir. Rivayetlere göre bu kişinin Müslümanlara ait olan bir tarlayı ve içindeki develeri görünce tarlayı yakıp develeri de keserek öldürmesinden bahsedilmektedir. Bu yaptıkları o bozguncunun yeryüzünde çıkardığı

²⁴⁷ Abdullah Emin Çimen, “Helâk, Devam Eden Bir Süreç midir?”, *Usul İslâm Araştırmaları*, 4/4, (2005): 40; bkz. Halîl İbn Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4:318-319.

²⁴⁸ Mahmud Çanga, *Kur'ân-ı Kerîm Lügati İlavelerle Mu'cemü'l-Müfehres* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 537.

²⁴⁹ el-Hâkkâ 69/29.

²⁵⁰ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5:447.

²⁵¹ el-İsfahânî, “hlk” md., 1519-1520.

fesattan ve Müslümanların ekin ve zürriyetlerini helâk etmeye yani yok etmeye çalışmasındandır.²⁵²

Helâk yine “if’âl” vezninden fiil formuyla müşriklerin kader ve ahiret konusundaki bir inançlarını yansıtan el-Câsiye 45/24. ayetteki “Bizi ancak dehir helâk eder.”²⁵³ ifadesinde, “Bizi ancak zaman öldürür.” anlamında kullanılmıştır. Dehrin helâk etmesi, ahiret hayatını inkâr edip dünya hayatındaki her kazancı kâr görenlerin dehre yani geçip giden zamana yükledikleri anlamdır. Yani dehrin geçmesiyle insanların helâk olup ölmeleridir. Ölüm onlar için bir son anlamını taşır. Ölümün Allah’ın takdiriyle olduğuna inanmamaları, meydana gelen her olayı zamana izafe etmelerine sebep olmuştur. Bu da onlar için derin bir azap duygusu oluşturmuştur.²⁵⁴ İsfahânî kelimenin sadece burada yerme anlamı olmadan kullanıldığını belirtmiştir.²⁵⁵ Yani helâk kavramı kader bağlamında genel itibariyle kişi ya da toplulukların kendi iradeleriyle yaptıkları kötülüklerin akıbeti olan bir yok oluşu, cezayı ifade eder. Ancak burada olağan, takdiri ilahi sonucu herkesin yaşayacağı bir ölümden bahsedilmektedir.

Helâk kelimesinin bir şeyin alemden tamamen zâil olması anlamıyla ilgili olarak, “...O’nun (Allah’ın) vechinden başka her şey helâktedir...”²⁵⁶ ayeti örnek gösterilebilir. Ayette her şeyin helâk olup yok olacağı zaman tek bâki olanın Allah’ın zâtı olacağı ve her şeyin O’na döndürüleceği bildirilmiştir. Dolayısıyla buradaki helâk kavramı bütün mahlukatın kökten ölüm ile yok oluşu demektir.²⁵⁷

Kur’ân’dan anlaşıldığına göre insanları bir ceza olan helâke götüren şey, kendi yaptıkları, yani kendi edimleriyle kaderlerini yönlendirmeleridir. el-Bakara 2/195. ayette bu durum, “Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.” ifadesiyle geçmektedir. Ayetteki helâk kökünden türemiş olan “التَّهْلُكَةُ” tehlikeye atmak” kavramıyla; “israf ederek, kazancı boşa sarf ederek, vatan müdafaasında mali

²⁵² Celâlüddîn es-Süyûtî, Celâleddin el-Mahallî, *Celâleyn Tefsiri Kelime Açıklamalı Tercüme*, çev. Talha Alp vd., (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012), 1:194.

²⁵³ el-Câsiye 45/24.

²⁵⁴ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, 3:304.

²⁵⁵ el-İsfahânî, “hlk” md., 1519-1520.

²⁵⁶ el-Kaşaş 28/88; bkz. Kâf 50/36; el-En’âm 6/6; Tâhâ 20/128; el-Kaşaş 28/58; es-Secde 32/28; el-Kehf 18/59.

²⁵⁷ Ebü’l-Leys Nasr İbn Muhammed es-Semerkandî, *Bahrü’l-Ulûm* (Beyrut: 373), 2:623.

fedakârlıktan kaçınarak -ki bu düşmanı kuvvetlendirir ve bütün cemiyetin mukadderatını tehlikeye düşürür- veya cimrilikle”²⁵⁸ tehlikeye girmek kastedilmiş ve bu yasaklanmıştır. Çünkü bunlar insanın hayatında bozulmalara ve iyi hali kaybetmeye neden olur. Allah Müslümanlara infak etmelerinin gerekliliğini, infak etmekten geri durmanın Müslümanların hayatlarındaki bazı konularda birtakım bozulmalara sebep olacağını bildirmiştir.

İnsanın kendi edimiyle kendini tehlikeye atması durumu, Kur’ân’da yine infakla ilgili bir konuda, Allah’ın malını iyi yerlere harcamayanları bildiğini ve cezalandıracağını anlatan “İnsanoğlu, kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? Yığınla mal harcadım diyor.”²⁵⁹ ayetlerinde ifade edilmektedir. Buradaki “Yığınla mal harcadım.” ifadesinde “harcadım” şeklinde tercüme edilen ibare; “أَهْلَكْتُ” yani “helâk ettim” ibaresidir ki burada sahip olunan bir nesnenin kaybolması anlamında kullanılmıştır. Bununla câhiliye ehlinin cömertlik ve övgü sebebi gördüğü işlerde yapılan harcama kastedilmektedir. Ayetin devamında Allah’ın, bu harcamaların nerden gelip nereye gittiğinin hesabını soracağını bildirmektedir.²⁶⁰ Bu ayetlerde “Yığınla servet tükettim.” diyen kimsenin, boşa harcadığı malı sebebiyle ne dünyada ne de ahirette bir karşılığını bulamayacağından ve harcadığı malın tükenmiş olmasından dolayı yaşadığı fakirliğin vermiş olduğu korku hali ve sıkıntıdan bahsedilmiştir. Sonuç olarak kulların mallarını israf ederek veya doğru şekilde kullanmamaları onları, kendi elleriyle tehlikeye atmaktadır.

Kur’ân’dan anlaşıldığı üzere “helâk” insanların imtihan edildikleri hususlarda sergiledikleri amellerin bir sonucu olmakla birlikte takdiri ilahiyle gerçekleşen bir cezadır ve Allah dilerse bu cezayı vermeyebilir ya da erteleyebilir. Bu konuyla alakalı olarak el-A‘râf 7/148-155. ayetlerde; Hz. Mûsâ’nın kavminin Allah’a iman etmelerinin ardından tekrar buzağıya taptıkları, Hz. Mûsâ’nın bu günahından dolayı Allah’tan af dilemek için kavminden seçtiği yetmiş kişiyi yanına alıp Tûrisînâ’ya gittiği ve orada

²⁵⁸ Mehmet b. Hamza ed-Debbağ, *Tibyân Tefsîri* (Şirket-i Sahafiye-i Osmaniyye: el-Amer Basımevi, 1698), 142.

²⁵⁹ el-Beled 90/6.

²⁶⁰ Vehbe ez-Zühaylî, *et-Tefsîrü’l-Münîr*, çev. Ahmet Efe vd., (İstanbul: Risale Yayınları, 2020), 15:510.

şiddetli sarsıntıya yakalandıklarında -muhtemelen helâk olacaklarını düşünüp- şöyle dua ettiği anlatılır: “Ey Rabbim! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir...”²⁶¹ Bu duadaki imtihan olayında iman eden kimselerin imanlarındaki samimiyetin ölçülmesi murat edilmiştir. Bu sebeple imtihana tutulmuşlar ve bu imtihan sayesinde içlerindeki sapkınlık ortaya çıkarılmıştır.²⁶² Tûrisînâ’daki depremde ve Hz. Mûsâ’nın duasından anlaşıldığı üzere bu sapkınlık helâkı getirebilirdi. Ancak Allah Hz. Mûsâ’nın duasını kabul etmiş ve Allah tarafından duasına “Azabıma dilediğim kimseyi uğrattırım, rahmetim her şeyi kaplamıştır...”²⁶³ sözleriyle icabet edilmiştir.

Kur’ân’da helâk kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılan bir kelime; “تَعْص – te’s” mastarıdır. “...İnkâr edenlere gelince onların sonu (te’s) felâkettir.”²⁶⁴ ayetinde geçen bu kavram, inkâr edenlerin başlarına, yapıp ettikleri yüzünden gelecek olan felaketi ve bu felaket sebebiyle ölümlerinin ve dünyadaki varlıklarının yok olmasını ifade etmektedir.²⁶⁵

2.2.2. Hüsra/Hüsrân (خُسْر - خُسْرَان)

“خُسْرَان - خُسْر” kelimeleri sözlükte “sermayenin veya ana malın eksilmesi, zarara uğraması, ziyan ve zarar”²⁶⁶ manalarına gelir. Bununla birlikte ayetlerde teraziye eksik tutmak, eksik ölçmek, noksanlaştırmak ve eksiltmek, kendini ziyana sokmak, kaybetmek, ziyan etmek²⁶⁷ manalarında kullanılmıştır. Ayetlerde geçen hüsrân kelimesi beş anlamda tefsir edilmiştir. Bunlar “aciz kimseler; aldatanlar-aldananlar-aldatılanlar; dalalet, eksiklik-eksiltmek, noksanlık ve yoksunlaştırmak; ukubet” şeklinde

²⁶¹ el-A’râf 7/155.

²⁶² Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:598-599.

²⁶³ el-A’râf 7/156.

²⁶⁴ Muhammed 47/8.

²⁶⁵ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 9:248.

²⁶⁶ el-İsfahânî, “hsr” md., 481.

²⁶⁷ Bknz. er-Raḥmân 55/9; el-Muṭaffifîn 83/3; Hüd 11/47; el-A’râf 7/23.

bildirilmiştir. “Hüsrân; hüsr ve hasar sonunda hasret, pişmanlık ve perişanlık içine düşmektir.”²⁶⁸ şeklinde tanım da yapılmıştır.

Hüsrân kelimesi Kur’ân’da çeşitli formlarıyla geçmektedir. Sıfat olarak “خاسرة” formuyla geçtiği “O zaman bu, (bizim için) hüsranlı bir dönüş olur!”²⁶⁹ ayetinin sibakından anlaşıldığına göre öldükten sonra diriltileceklerine inanmayan müşriklerin bunun olması durumunda kendilerinin zararına olan bir diriliş olacağını itiraf ederler. Böylece inkâr ve günahları sebebiyle bu dönüşün kendileri için yıkım ve ceza olduğunu dile getirmiş olacaktırlar.²⁷⁰ Dolayısıyla buradaki hüsrân müşrikler için büyük bir ziyan ve zarardır. Kelimenin bu formuna örnek olarak yine “...bu yüzden de kaybedenlerden oldu.”²⁷¹ ayetinde insandan insana kalıtım yoluyla geçen haset duygusunun cinayetin ilk başlangıç noktası olan, Kâbil’in kardeşi Hâbil’i öldürmesi olayından bahsetmektedir.²⁷² Kâbil kardeşinin uyarılarına ve kendisini kötülükten sakındıracak şeyler söylemesine rağmen nefsi ona cinayeti süslü gösterip kardeş katili olmasına ve işlediği bu hata sonucunda dünyasıyla birlikte ahiretinin de perişan olmasına sebep olmuştur. Hem önceki günahları hem de son işlediği günahlarla birlikte ziyana uğrayanlardan olurken dünyası için en yakın dost ve yardımcı olacak kişiyi kendi elleriyle yok etmiştir. Dolayısıyla Kâbil’in, kardeşini katli onu iki yönlü bir hüsrâna uğratmış olmaktadır.²⁷³

Hüsrân kelimesi bu formuyla ez-Zumer Sûresi 15. ayette de geçmektedir. Ayette putperestlerden bahsedilen bir bağlamda asıl kaybedenlerin, kıyamet gününde hem kendilerini hem de yakınlarını kaybeden yani ziyan edenler olduğu beyan edildikten sonra “Bilesiniz ki kesin hüsrân işte budur.”²⁷⁴ buyrulmaktadır. Bir tefsire göre ayette müşriklerin akıl, ömür ve diğer nimetleri, olması gerektiği gibi kullanmayıp boş yere heba etmeleri sonucu hüsrâna uğrayacaklarından bahsedilmektedir.²⁷⁵ Ayrıca ayette Allah’tan başkasına tapanlara uyarı yapılmakta, onların akıbetinin “hüsrân” (zarar,

²⁶⁸ Mukâtil b. Süleyman, “el-hüsrân” md., 199-201.

²⁶⁹ en-Nâzi’ât 79/12.

²⁷⁰ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 10:352.

²⁷¹ el-En’âm 6/30.

²⁷² er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 9:34-35.

²⁷³ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 3:543.

²⁷⁴ ez-Zumer 39/15.

²⁷⁵ el-Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 5:101-102.

ziyan, kayıp) olacağı hatırlatılmaktadır. Ayette kaybedenler hakkında geçen “الْخَسْرِينَ” ifadesi de tefsirler de “ahirette öz benliklerini kaybetmeleri, cehennemde hak ettikleri cezaya çarptırılmaları” anlamlarında açıklanırken, bu kaybedenlerin yakınlarını kaybetmeleri ise “içinde bulundukları cehennem ortamında akraba ve dostlarıyla buluşup görüşme ve yardımlaşma imkanından yoksun kalmaları” şeklinde açıklanmıştır.²⁷⁶ Dolayısıyla burada da hem uhrevî hem de dünyevî olarak çift yönlü bir hüsrân söz konusudur.

Hüsrâna uğrayacak kimselerle ilgili olan başka bir ayette, bu hüsrânın sebebi, Allah tarafından indirilen kitaba inanıp onu hakkıyla okumanın aksine onu inkâr etmek olarak geçmekte ve onlardan “...her kim onu inkâr ederse işte asıl kaybedenler onlardır.”²⁷⁷ şeklinde bahsedilmektedir. Yaygın bir tefsire göre ayette Yahudi alimlerinden kutsal kitapları Tevrat’a, sadık kalabilenlerin Hz. Peygamber ve Müslümanlar hakkında hakkı gözetebildikleri, Tevrat’ın aslını bozup hükümlerini değiştirenlerin ise ahirette hüsrân ve ziyana uğrayacakları anlatılmaktadır.²⁷⁸ Bir tefsire göre de ayette kendilerine indirilen Kur’ân’ı hakkıyla okuyanlar övülmekte ve aksini yapanlar hüsrânla uyarılmaktadır.²⁷⁹

Sonuç olarak Kur’ân’da hüsrân kelimesi ve türevleri, insanın kaderi bağlamında, kendi inanıp ettikleri kötülöklere karşılık hak ettiğı ilahi cezayı, azabı, dünya ve ahiret sıkıntısını, kendi elleriyle kendini ziyana sokmayı ifade eder.

2.2.3. Sū’/Seyyie (سوء - سَيِّئَة)

“سوء - sū’” kelimesi sözlükte insanın iradesi ve gücü dışında gerçekleşen olayları, dünyevî ve uhrevî, ruhsal veya bedensel insana üzüntü veren, malını veya bir yakını kaybetmesi gibi şeyleri ifade eder. “سوء” kelimesi ayetlerde “سَوَاءٌ، سَيِّئَةٌ، سوء” gibi farklı şekillerde de kullanılmıştır.²⁸⁰

²⁷⁶ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4:607-608

²⁷⁷ el-Bakara 2/121; bkz. el-Bakara 2/27; el-Mâ’ide 5/30; er-Rahmân 55/9; el-A’raf 7/9.

²⁷⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1:201-202; ed-Debbâğ, *Tibyan Tefsiri*, 94-

²⁷⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1:201-202

²⁸⁰ el-İsfahânî, “sū’ ” md., 779; bkz. en-Nahl 16/27; el-Câsiye 45/21; Hüd 11/54.

Kur'ân'da farklı yerlerde geçen sū' kavramının tefsirlerde on bir manada kullanıldığı görülmektedir. Bunlar, “şiddet”,²⁸¹ “devenin bacaklarının kesilmesi”,²⁸² “zina ve tecavüz”,²⁸³ “baras hastalığı”,²⁸⁴ “azap”,²⁸⁵ “şirk”,²⁸⁶ “sövmek ve kötü söz söylemek”,²⁸⁷ “bir şeyin en kötüsü”,²⁸⁸ “müminin işlediği günah ile cahillik etmesi”,²⁸⁹ “zarar, darlık ve sıkıntı”,²⁹⁰ “belâ ve hezimet”²⁹¹ tir.²⁹²

Sū' kavramının genel anlamı olan kötülük, bir problem olarak kader konusu bağlamında çok konuşulan bir konudur. Bu bağlamda kulun başına gelen kötülüklerin Kur'ân'da hem Allah'tan hem de kulun kendi ettiklerinden kaynaklandığına işaret eden ayetler vardır. Örneğin en-Nisâ' 4/77-79. ayetlerde Yahudilerin iyilik ve kötülüğe dair inançlarından bahsedilir. Buna göre onlar, başlarına bir iyilik geldiği zaman kendilerini seçkin ve üstün olarak görmeleri sebebiyle o iyiliğin Allah'tan, kötülükle karşılaştıklarında ise onun da Peygamber'in uğursuzluğundan başlarına geldiğine inanmaktaydılar. Bu sebeple Yahudilerin bu bozuk inançlarına karşılık bu ayetlerde geçen “Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir.”²⁹³ ifadesiyle hakikatte olması gereken açıklanmıştır. Bu ayetlerde geçen kötülüğün yani “seyyie” kavramının kaderle ilgisi Kur'ân Yolu tefsirinde şöyle açıklanmıştır: İnsanların başlarına gelen iyilik ve kötülük ile hayır ve şerr Allah'ın izniyle gerçekleşir. Ancak kul iyi şeyler yapmayı irade ederse bunun sonucunda başına gelen şeylerin sonucu da iyi ve güzel olacağı için “Bu Allah'tandır.” denir. Çünkü Allah insanlara irade, akıl ve diğer kabiliyetleri iyilik yolunda kullanılsın diye verdiği için kulun iyi işler yapması bu kabiliyetlerin doğru yerde yani Allah'ın istediği yerde kullanımı demektir. Bu sebeple iyi işler Allah'a izafe edilir. Kulun başına gelen kötülükte ise Allah'ın rızası olmadığı

²⁸¹ Bknz. el-Bakara 2/49; el-A'raf 7/141; İbrâhîm 14/6.

²⁸² Bknz. el-A'raf 7/73; Hüd 11/64.

²⁸³ Yûsuf 12/25; Meryem 19/28.

²⁸⁴ en-Neml 27/12.

²⁸⁵ en-Nahl 16/27; ez-Zümer 39/61; er-Ra'd 13/11.

²⁸⁶ en-Nahl 16/28; er-Rûm 30/10; en-Nahl 16/119.

²⁸⁷ el-Mumtehine 60/2; en-Nisâ' 4/148.

²⁸⁸ er-Ra'd 13/25; el-Mu'min 40/52.

²⁸⁹ en-Nisâ' 4/17; el-En'âm 6/54.

²⁹⁰ el-A'raf 7/188; en-Neml 27/62.

²⁹¹ el-Ahzâb 33/17.

²⁹² İbn Süleyman, “el-hasene ve's-seyyie” md., *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, 40-42.

²⁹³ en-Nisâ' 4/79.

için bu kendi nefsendendir. Allah kula iyi ile kötüyü irade etme kabiliyetini verdiği için kötü sonucun sebebi olarak kulun kendi kötülüğü sebep görülmüştür.²⁹⁴ Çünkü insan aklı sayesinde güzel ve çirkin olan şeyleri birbirinden ayırmakta ve diğer varlıklardan üstünlüğünü yine aklı sayesinde kavramaktadır.²⁹⁵

İnsanın başına gelen kötülüklerden kendi dışındakileri sorumlu tutmasına bir örnek de el-A'raf 7/131. ayette geçmektedir. Ayette Hz. Mûsâ zamanındaki müşriklerin başlarına bir iyilik geldiğinde o iyiliği kendi davranışlarının neticesi ve kendilerine hâk olarak gördükleri, başlarına kötü bir şey geldiğinde ise bu kötülüğün ve uğursuzluğun sebebi olarak Hz. Mûsâ ve onun yanındakileri gösterdikleri anlatılmaktadır. Ayetin sonundaki “İyi bilin ki, onların uğursuzluk sebebi ancak Allah katında (yazılı) dır. Fakat çocukları bilmezler.” ifadesiyle yine insan kaderindeki her türlü musibet ve iyiliğin Allah'ın kazası, dilemesi ve takdiriyle olduğu haber verilmiş ve onların bunu bilmedikleri için ziyanda oldukları mesajı verilmiştir.²⁹⁶ Bununla birlikte Kur'an'da kötülüğün kulların başına kendi yapıp ettikleri günahlar sebebiyle değil de imtihan olarak gelmesine işaret eden ayetler de mevcuttur. Örneğin el-A'raf 7/188. ayette Hz. Peygamber'e, kendine faydalı olanı elde edip zararlı olandan korunmasının sadece Allah'ın dilemesine bağlı olduğu gerçeğini kıyametin ne zaman geleceğini soran muhataplarına söylemesi buyrulmaktadır. Böylece zararlı olandan korunmanın ve iyi olanı elde etmenin Allah'ın verdiği kabiliyetler ve dileği sayesinde mümkün olduğu ve insanın gücü ve bilgisi dışında da kötülüklerin olabileceği mesajı verilmiştir.²⁹⁷ Ayet, Hz. Peygamber'den, gaybı bilseydi bundan faydalanacağını ve başına da kötülük gelmeyeceğini, ancak kendisinin sadece bir uyarıcı ve müjdeci olduğunu ifade etmesini emrederek biter. Hz. Peygamber'in de başına engelleyemediği kötülüklerin geldiğini gösteren bu kısımda geçen “سوء - sū” kelimesi; kötülüğün veya zararın elde olmayarak

²⁹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:98-99; bkznz. Esra Demirel, “İnsan Hürriyeti Bağlamında Mâtürîdî'de Kötülük Problemi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 68.

²⁹⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: TDV İsam Yayınları, 2017), 208.

²⁹⁶ İsmail Hakkı İbn-i Mustafa el-İstanbulî el-Hanefî el-Halvetî, *Rûhu'l-Utân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr: 1127), 3:217.

²⁹⁷ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 2:1135-1136.

kulun başına gelişini ifade eder. Bu sebeple “sû” burada imtihan olan kötülük anlamını taşımaktadır.

Kur’ân’da “seyyie” kavramının geçtiği başka bir bağlamda, bu defa ceza olarak karşılaştıkları kötülüğü sonraki iyi zamanlarda kader icabı, olağan bir durum olarak gören günahkârlar yerilmektedir. Bu bağlamdaki el-A‘râf Sûresi 94. ayette, kendilerine peygamber gönderilen inkârcıların ıslah olsunlar diye Allah tarafından dert ve sıkıntılara uğratıldıklarından bahsedilmiş sonraki 95. ayette ise Allah yaşadıkları kötülüğün (seyyie) yerine iyiliği getirince, onların bundan ders almayıp iyilik gibi kötülüğü de kaderin bir cilvesi, olağan bir durum olarak yad ettikleri anlatılmıştır. Bu son ayette geçen “سَيِّئَةً- sey-yie” kavramı, ceza olarak gelen sıkıntı ve musibet anlamını ifade etmektedir. Tefsirlerde, uyarıcı gönderilen bazı toplulukların sıkıntı ve belalarla imtihan edilmesinden bahsedilmekte olup bunun sebebinin inkârcıların acizliklerini anlayıp Allah’a iman noktasında kendilerine çeki düzen vermelerini sağlamak olduğu bildirilmektedir. Ayetten anlaşıldığına göre Allah onlardan bu sıkıntı ve musibeti giderince onlardan bazıları başlarına gelen şeyin hayatın olağan bir durumu gibi olduğunu düşünüp ders almayarak tekrar eski inkâr ve şirklerine dönerler. Bu durumda iman edenlerle etmeyenler de ayırt edilmiş olmaktadır.²⁹⁸

2.2.4. Durr/Darr (ضَرَّ)

Sözlükte zarar vermek anlamına gelen “ضَرَّ - d-r-r” kökünün mastarı olan “durr” ve “darr” kelimeleri üç halden birinin eksikliğinden kaynaklı olan kötü hali, zararı ifade eder. Bunlar mal ve itibar, makam ve mevki azlığından kaynaklı olan; ilim, bilgi, fazilet, iffet azlığından kaynaklı olan ve organ, uzuv eksikliği gibi bedenden kaynaklı olan eksikliklerin kötü halidir.²⁹⁹ Aynı kökten bir isim olan “ضَرَر - darr” bir şeye ait olan noksanlık, “ضَرَاء - darrā” ise yine “darr” gibi zarar ve sıkıntı veren durumu ifade eder. Ancak “darr” kelimesi, fayda anlamındaki “نَفْع” kelimesinin karşıtı olarak kullanılırken,

²⁹⁸ Küçük, *Besâirü'l-Kur’ân*, 6:602; bkznz. Toshikoko İzutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 209-301.

²⁹⁹ el-İsfahânî, “drr” md., 893.

“ḍarrā” kelimesi refah ve bolluk anlamlarındaki “سَرَاء - نَعْمَاء” kelimelerinin karşıtı olarak kullanılır.³⁰⁰

Ḍurr kelimesi de sū’ kelimesi gibi Kur’ân’da hem kulun iradesinin etkili olduğu fiillerinin sonucu hem de kendi ediminin etkili olmadığı kadersel durumların sonucu olarak geçmektedir. Ḍurr kavramının geçtiği ayetlere bakıldığında birçok ayette insana dokunan herhangi bir zararı, Allah’tan başka kimsenin kaldıramayacağına işaret eden ayetlerin olduğu görülmektedir. Örneğin el-Enbiyâ’ Sûresi 84. ayette geçen, Hz. Eyyûb’un başına gelen hastalıktan kurtulmak için yaptığı duada, bu hastalığı “ḍurr (dert, sıkıntı)” olarak nitelediği görülür. Sonraki ayette bu duanın üzerine Allah’ın ona şifa vermesi de yine bu “ḍurr (dert)”u keşfetmesi yani kaldırması olarak ifade edilmiştir.³⁰¹ Ayetin tefsirine göre ayette, Hz. Eyyûb’un afet ve düşman kavimler tarafından malına ve çocuklarına verilen zararları kaybetmiş olmasından, daha sonra yakalandığı ağır hastalık sebebiyle çok sıkıntılı bir hal içerisinde kalmasından ve ardından Allah’ın onu üstün sabrı ve tevekkülü sebebiyle sıkıntılarından kurtarması ve kaybettiği nimetleri iki misliyle tekrar lütfetmesinden bahsedilir. Ayette geçen “ضَرَّ” kelimesi maldan, evlattan ve sağlıktan gelen eksikliğin vermiş olduğu zarar hali olarak ifade edilir.³⁰² Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirinde, Hz. Eyyûb’un başına gelen bu sıkıntılara sebep olarak, onun mal varlığı ve çocuk nimetleri açısından zengin bir kimse olmasından dolayı Allah’ın verdiği bu bol ihsan ve lütfuna karşılık onun minnet duygusunu, istemenin yoksulluğunu ve dilencinin muhtaçlığını anlaması ve öğrenmesi için imtihan edilmesini göstermiştir.³⁰³ Yani Hz. Eyyûb’un başına gelen sıkıntılar eğitici bir imtihan olarak Allah tarafından yazılmış, kulun gözünde şer olarak görülse de kul için hikmetler taşıyan bir durumdur.³⁰⁴

Hasbelkader kulun başına gelen sıkıntıların kişiye Rabbini hatırlatıcı yönü, Kur’ân’da çeşitli şekillerde beyan edilen bir husustur. Örneğin Yûnus 10/12. ayette, insanların sıkıntıya (ḍurr) uğradığı zaman hangi halde olurlarsa olsunlar otururken

³⁰⁰ Mehmet Yaşar Soyalan, “Darar-darra”, içinde *Elmalılı Tefsirinde Kur’ânî Deyimler ve Terimler*, (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2003), 96-97; el-İsfahânî, “drr” md., 894.

³⁰¹ el-Enbiyâ’ 21/83,84.

³⁰² Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3:695-697.

³⁰³ el-Kurtubî, *el-Câmi ‘li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 11:542-543.

³⁰⁴ Bknz. el-İsrâ’ 17/56; el-En‘âm 6/17.

yatarken veya ayaktaiken Allah'tan yardım dileyip yakardıkları; ancak sıkıntıları onlardan giderildikten sonra inkârcılığa dönüp yine yollarına devam ettikleri anlatılmaktadır. Kelimenin buradaki kullanımında insanın karşılaştığı sıkıntı, darlık ve zorluklar kastedilmiştir.³⁰⁵ Buna benzer şekilde insan hakkında; “Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak mutlaka, “Kötülükler benden gitti” diyecektir...”³⁰⁶ ayetinde, insanların başlarına bir sıkıntı geldiğinde Allah'tan yardım isterken o sıkıntıdan kurtulduklarında bir daha o sıkıntıları yaşamayacaklarını sanarak, kibirlenip şımararak üstünlük taslamalarından bahsedilmektedir.³⁰⁷ Dolayısıyla bu ayetten anlaşıldığı üzere zarar, kulların iyisi ile kötüsünü birbirinden ayırt edici bir işlev görmesi için kula verilebilir diyebiliriz.

Đurr kelimesinin müzari fiil formuyla geçtiği en-Nisâ' 4/113. ayette de Allah'ın izni olmadan kimsenin Hz. Peygamber'e zarar veremeyeceği bildirilmiştir. Ayette inkârcılardan Hz. Peygamber'i yanıltmaya çalışan bir grup olduğu ancak Allah'ın buna izin vermediği; “...hâlbuki onlar ancak kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler...” ifadesiyle beyan edilmiştir.³⁰⁸ Ayetin tefsirine göre burada münafıklardan bazılarının Yahudi asıllı bir kimseye attıkları iftirayı Hz. Muhammed'e de anlatıp onu inandırmaya ve saptırmaya çalışmalarından bahsedilmektedir. Bu olaydan sonra bu ayet inmiş ve ayetin başında geçtiği üzere, Allah'ın Hz. Muhammed'e verdiği lütuf ve esirgeme sayesinde Peygamber'in onların tuzaklarından korunduğu ifade edilmiştir. Buradaki lütuf ve esirgemenin kastın Hz. Muhammed'e peygamberlik verilip korunması olduğu yorumu yapılmıştır.³⁰⁹ Dolayısıyla ayette Allah'tan başkasının kimseye zarar veremeyeceğine işaret vardır. Zarar (đurr) kavramı burada kulun iradesinin, bir çaba ortaya koysa da etkili olamadığı, Allah'ın takdirinde olan bir işleve sahip olarak kullanılmıştır. Aynı konudaki “Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur...”³¹⁰ ve “Ey iman edenler! “Siz doğru gittiğiniz

³⁰⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 4:401.

³⁰⁶ Hüd 11/10.

³⁰⁷ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 2:49.

³⁰⁸ Bknz. el-Mâ'ide 5/42.

³⁰⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 6:233.

³¹⁰ el-En'âm 6/17.

takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez...”³¹¹ ayetlerinde de bu durum ifade edilmektedir. Bu ayetlerde Allah, fayda ve zarar verme gücünün malikinin kendisi olduğunu, mahlukatında istediği gibi tasarrufta bulunduğunu, O’nun hükmünü kimsenin geri çeviremeyeceğini haber vermektedir.³¹² Buradaki zarar (ḍurr) kavramının anlamı da kulun gayri iradi yaşadığı bir durumu ifade etmektedir.

Zararın takdiri ilahi yönüne işaret eden el-A’rāf 7/188. ayette “De ki: “Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı biliyor olsaydım, daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı...” buyrulur. “Sū” başlığında da ele alınan bu ayette Hz. Muhammed’e kıyametin ne zaman kopacağı bilgisini soran kafirlere, vermesi gereken cevap bildirilmiştir. Ayette geçen gaybla ilgili husustaki bir tefsire göre, gaybı bilmek mümkün olsaydı insanlar başlarına gelecek olan iyi veya kötü olayların bilgisine de sahip olup bunu faydalarına kullanabilirlerdi. Bu sebeple Allah ayette Peygamber’e zarar ve fayda vermenin Allah’ın dilemesine bağlı bulunduğunu açıkça ifade etmesini buyurmaktadır.”³¹³

Kur’ân’dan, insanların topluluk halinde uğradıkları zararların da ceza veya imtihan olabileceği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda el-En’ām 6/42. ayette elçiler gönderilen önceki ümmetlerden inanmayanlar Allah’a yalvarıp yakarsınlar diye, onların darlık ve hastalıkla sınıdıkları ifade edilmiştir. Burada darlık diye ifade edilen kelime “ضَرَاء - ḍarrā” olup daha önce belirtildiği üzere refah ve bolluğun zıddı olarak kullanıldığından daha ziyade yoksulluk anlamında tefsir edilmiştir. Bu ayetten önceki ayette, kafirlerin sıkıntılarla karşılaşmaları durumunda belayı gidermesi için Allah’a yalvaracaklarının belirtilmesi, hastalık ve darlığın insan için birer uyarıcı olduğunu gösterir.³¹⁴ Dolayısıyla buradaki zarar (ḍarrā) kelimesi inanmayanlara Allah’ı hatırlatması için verilen yoksulluk türü bir sıkıntı, darlık anlamındadır. Bu sıkıntıda kulun işlediği kötü amellerin etkisi vardır. Yani kulun iradesinin ve fiillerinin kaderine cüzî bir etkisi olmaktadır.

³¹¹ el-Mā’ide 5/105.

³¹² ez-Zühaylî, *et-Tefsirü’l- Münîr*, 4:158-159.

³¹³ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:641.

³¹⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 9:430-431.

Kur'ân'da zararın nihai yaratıcısının Allah olduğu belirtilirken Hz. Peygamber'e O'ndan başka insana ne fayda ne de zarar verecek şeylere kulluk etmemesi emredilmiştir.³¹⁵ İlgili ayette Hz. Peygamber şahsında diğer insanlara uyarı vardır.³¹⁶

Kur'ân'da zarar-amel ilişkisinde, kulun kötü amellerinin zarara yol açabileceği gibi, iyi amellerinin de onu başkalarından gelecek zararlardan korunmasına vesile olabileceğine işaret edilmektedir. Bu konuda el-Mā'ide 5/105. ayette “Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez...” buyrulur. Tefsirlere göre ayet müminlerin kafirler adına üzülp onların iman etmelerini temenni etmeleri sebebiyle inmiştir. Ayette kulların amelleriyle zarar arasındaki ilişkiden ve böylece hidayet yolunda olanlara sapıkların zarar veremeyeceğinden bahsedilmiştir. Hidayet yolunda olabilmek için gereken amel ise Hz. Peygamber'in şu öğüdüyle gerçekleştirilmelidir: “Kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin.”³¹⁷

Sonuç olarak Kur'ân'da genel anlamda Allah'tan başka tapılan şeylerin kula zarar veya fayda veremeyeceği, insanların başına gelen zararın Allah'tan olduğu ve insanların da bu durumda zarara uğrayınca Allah'a sığındığı, Allah o zararı kaldırdığında ise tekrar eski günahlarına dönmüş oldukları, diğer yandan kulun iyi yolda olması durumunda başkasının ona zarar veremeyeceği hususlarına işaret edilmiştir.

2.2.5. Fakr (فقر)

Sözlükte “فقر (f-k-r)” kelimesi insanın yaşam ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olması ve kendisini Allah'a muhtaç hissetmesi anlamına gelir.³¹⁸ Fakr kelimesi ayet ve hadislerde dört şekilde kullanılmıştır. Birincisi, zorunluluk taşıyan bir ihtiyacın olması,³¹⁹ ikincisi, biriktirilmiş servet ve kazançtan yoksun olmak,³²⁰ üçüncüsü, nefsin fakirlik taşıması yani aşırı hırslı olma ve kanaatkâr olmamak -ki bu sonuncu anlam

³¹⁵ Yûnus 10/106; bkznz. el-En'âm 6/71.

³¹⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 4:462.

³¹⁷ el-Beydavî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1:680-681.

³¹⁸ Parlatur, “Fakr”, 2017, 226.

³¹⁹ Fâtır 35/15.

³²⁰ el-Bakara 2/273; en-Nûr 24/32; et-Tevbe 9/60.

hadislerden çıkarılmıştır-, dördüncüsü Allah’a olan muhtaçlıktır.³²¹ Aynı kökten bir isim olan “فَاقِرَة - fākıra” da büyük musibet ve meşakkat, fakirin belini kırıp parçalayan şiddet demektir.³²²

Fakr kavramının ayetlerdeki birinci anlamına işaret eden bir ayette “Ey insanlar! Allah’a muhtaç olan sizlersiniz...”³²³ buyrulur. Fakr kavramı bu ayette “el-fuḳarā” formuyla kullanılıp muhtaç olmak anlamında gelmiştir. Ayetin devamında Allah’ın hiçbir şeye muhtaç olmadığı ve hamd edilmeye daima layık olanın Allah olduğu bildirilmiştir. Ayette insanlara muhtaç olduklarının hatırlatılmasından; insanın ibadete ihtiyacı olduğu, dolayısıyla din duygusunun ve Allah’a ibadet etme eğiliminin fitrî olduğu ve baskı yöntemleriyle yok edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.”³²⁴ Başka bir ayette de insanın zayıf yaratıldığı hatırlatılmıştır.³²⁵ Dolayısıyla buradaki fakirlik insanın zayıflığına sebep olan özelliklerdendir. Bir kimse ne kadar zayıf ise o kadar fakir olmaktadır.³²⁶ Bu fakirlik kula verilen cebri bir kader anlamı taşır diyebiliriz. Zira bu muhtaçlıkta kulun herhangi bir iradesi söz konusu değildir. Allah’ın kulun kaderine etkisi söz konusudur.

Fakr kavramının ayetlerdeki ikinci anlamı olan kazanç ve servetten yoksunluk anlamına örnek olarak et-Tevbe 9/60. ayet verilebilir. Zekâtın sarf edilebileceği yerleri belirleyen bu ayette, bu sarf yerlerinden biri olarak fakr kökünden gelen “فَقِير - fakir” isminin çoğulu olan “فُقَرَاء - fakirler” zikredilmiştir. Ayetin sibakında Resûlullah’ın zekât gelirlerini gelişigüzel dağıtmadığı belirtilmiş ve bu ayette de zekâtın dağıtılacağı yerler sıralanmıştır.³²⁷ İlk sırada da fakirler zikredilmiştir. Bir tefsire göre, buradaki fuḳarā – fakirler diye nitelenen kesimin yoksunluk duyduğu şey mal-mülk gibi görünse de asıl yoksun oldukları şey, malın insana kazandırdığı kudret ve güçtür. Nitekim “Kudret, zâtı gereği sevilen bir şeydir. Mal, insan için bir kudret ve mükemmellik

³²¹ el-Ḳaşaş 28/24; bkz. en-Nisâ’ 4/6, 135; Muḥammed 47/38; el-Ḥaşr 59/8; Âl-i ‘İmrân 3/181; el-Ḥacc 22/28.

³²² Soyalan, “Fākıra”, 120.

³²³ Fâtır 35/15.

³²⁴ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4:458-459

³²⁵ en-Nisa, 4/28

³²⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-aḥkâmi ‘l-Kur’ân*, 5:142.

³²⁷ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3:23-27.

vasıtasıdır. Dolayısıyla mal, insan için güç ve kudret sebeplerinin en kuvvetlilerindendir.”³²⁸ Buradaki yoksulluk konusunda kulun iradesinin etkili olduğu yerler olmakla birlikte imtihan olarak kulun iradesini kullanamadığı yerler de bulunabilmektedir. Kulun bu güç ve kudreti elde etmek için çabası kendi kaderine etkisidir. Ayrıca Kur’ân’da fakir olarak nitelendirilen yoksul ve ihtiyaç sahibi kimseleri Allah, zekât ve sadaka gibi uygulamaları maddi gücü yerinde olan Müslümanlara emrederek koruma altına almıştır. Dolayısıyla buradan Allah’ın kendi iradesini kuldan beklediği çıkarımında bulunulabilir. Bu sebeple Allah’ın kulun kaderine hem yönlendirici hem de yaratıcı bir etkisi söz konusudur.

Kur’ân’da zenginlik ve fakirlikten bir imtihan aracı olarak bahsedilmektedir. Kur’ân’ın bu yönde Müslümanlardan beklentisine bakıldığında ise zenginliği elinde bulunduran ve inanmayan zalim kimselerin zulmüne mâni olmanın yolunun Müslümanlar olarak her anlamda kalkınmak ve zenginleşmek olduğu söylenebilir. Bu sebeple Kur’ân bazı ayetlerde iyi zenginlerden bahsetmekle birlikte varlıklı peygamberleri isimleriyle zikretmiştir. Örneğin Hz. Yusuf’un zindanda çıkıp Mısır’a sultan olması ile ilgili olan Yûsuf 12/56. ayette “Böylece Yûsuf’a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz. Güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz.”³²⁹ buyrulur. Yine en-Neml 36. ve 44. ayetlerde Hz. Süleyman’ın mal varlığından bahsedilmektedir. Ancak bu ayetlerde anlaşılması gereken önemli nokta peygamberlerin sahip oldukları bu mal varlığını Allah’ın rızasını kazanmak ve insanlara yardım etmek için adaletli bir şekilde hayra kullanmalarındır.³³⁰

Fakr kavramının ayetlerdeki “Allah’a muhtaçlık” anlamıyla ilgili olarak el-Ğaşş 28/24. ayet örnek gösterilebilir. Bu ayetteki Hz. Mûsâ’nın duası olan; “Rabbim! Bana lütfedeceğin her türlü hayra (yemeğe) muhtacım!”³³¹ ifadesinde “muhtaç” olarak tercüme edilen kelime, fakr kökünden olan “فَقِيرٌ” kelimesidir. Ayetin bağlamından da anlaşıldığı üzere bu dua, Hz. Mûsâ’nın Firavun’un işkencelerinden kurtulmak için

³²⁸ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 12:37.

³²⁹ Yûsuf 12/56; bkz. el-Bakara 2/251; Şâd 38/20; en-Neml 27/16.

³³⁰ Mustafa Şen, “Kur’ân’da Övülen Zenginler”, *Humanities Sciences*, 7/4 (2012): 258-261.

³³¹ el-Ğaşş 28/24.

geldiği Medyen’de hayvanların su içirildiği bir yerde, iki kızın zorlandığını görüp hayvanlarının su içmeleri için yardım etmesinin ardından, yani biri iyiliğin ardından yapılmıştır. Bu duada Hz. Mûsâ’nın itiraf ettiği muhtaçlık hali, yemek yedikten sonra ortadan kalkabilecek bir durumdur. Kulun yemeği elde etmenin çabasını/iradesini göstermesi gerekir ki bu ayette Hz. Mûsâ elinden gelen çaba, dua etmek olduğu için dua ile ihtiyacını giderecek şeyi istemiştir. Dolayısıyla kulun dua etmek suretiyle de kendi kaderine etkisi söz konusudur.³³² Ayrıca ayetin bağlamından anlaşıldığı üzere aslında Hz. Mûsâ dua etmeden önce kendisi gibi yardıma muhtaç iki insana yardım etmiş ve bu iyiliği, duasının makbul olmasına sebep olmuştur. Çünkü duasının ardından yardım ettiği insanlar da ona yardım etmiştir.

2.2.6. Belâ’ ve İmtihân (بَلَاءٌ - إِمْتِحَانٌ)

“بَلَاءٌ - belâ’” ve “إِمْتِحَانٌ - imtiḥān” kelimeleri birbirleriyle aynı anlamı ifade etmektedirler. İkisi de yıpratmak, eskitmek, denemek, yapmak, sınamak, imtihan etmek ve bitkin hale getirmek anlamlarına gelirler.³³³ Bir cismi veya insanı denemek ve sınamak için başa gelen üzüntü verici durumlar, o şeyi veya kimseyi yıprattığından dolayı başa gelen şeylere de üzüntü ve keder anlamında “بَلَاءٌ” denilmiştir.³³⁴

Bu iki kavram ayetler bağlamında ele alınacağı için burada bu çerçevedeki kullanım alanlarından bahsedilecektir. Kur’ân’da Allah’a kulluk edebilmenin yolu sınanmak ve imtihana tabi tutulmak olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda Kur’ân’da belâ kelimesinin geçtiği ayetlerde sınama ve denemenin anlam ve gayesi; dinin bazı emirlerinde bedene zorluk veren şeylerin olması ve bundan dolayı insanların bu emirlerle imtihan edilmesi, insanların hayırlısının şerlisinden, iyisinin kötüsünden ayrılması gayesi ile imtihan edilmesi, insanların şükretmesi için sevinç ve nimetle, sabretmesi için de zorluk ve sıkıntılarla denenmesi şeklindedir.³³⁵

³³² Celalettin es-Suyûtî vd., *Celâleyn Tefsiri Kelime Açıklamalı Tercüme* (2011), 4:126.

³³³ Kalkan, “İmtihan ve Belâ”, 6:174.

³³⁴ el-İsfahânî, “bly” md., 235-236.

³³⁵ Kalkan, “İmtihan ve Belâ”, 6:174; bkznz. Yusuf Çelik, “Kur’ân ve Hadislerde Belâ Kavramının Anlam Alanı Üzerine Semantik Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2007): 162-166.

İslâm inanç ve düşüncesinde alemin yaratılışı, insanın yaratılması ve doğumdan ölüme kadar olan ömründe yaşadığı her şey imtihana girer ve varlığının en önemli nedeni imtihandır.³³⁶ Bu bağlamda belâ' kelimesinin kullanıldığı; “Arşı, su üzerinde iken hanginizi daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O’dur...”³³⁷ ve “Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur...”³³⁸ ayetleri bu durumu sergilemektedir. Kulların bu imtahanları geçebilmesi, Allah’ın buyruklarına uymakla mümkün olacaktır. Bela’ yani imtahanlar, denenme ve sınanmalar cennete ulaşmayı hâk etmek için kendini ispatlama aracı konumundadırlar. Bu konudaki “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız...”³³⁹ ayetinde imtahanın çeşitli yönleri örneklendirilmiş ve sabredenleri müjdeleyici bir mükâfatın beklediği haber verilmiştir. Bunun gibi başka pek çok ayette imtahanın birçok şekli olduğundan bahsedilir. Bunlar mal ve çocuklar, yeryüzündeki her şey, dünyalık nimetler, kötü ve iyi durumlar, makam ve mevki gibi akla gelebilecek her haldir denebilir.³⁴⁰

Kur’ân’da belâ ve imtahan kavramlarının geçtiği ayetler genel anlamda şu konularla ilgilidir: Peygamberlerin denenmesi,³⁴¹ tüm insanların ve müminlerin denenmesi,³⁴² kafir toplumların imihani,³⁴³ Müslüman cemaatin imihani,³⁴⁴ nimet veya külfetle imihani,³⁴⁵ mal ve evlatla imihandır.³⁴⁶

Kur’ân’da insanlara örnek olması için, peygamber ve ümmetlerinin karşılaştığı imtahanlar anlatılmaktadır. Bu bağlamda belâ' kavramının geçtiği “Hani Firavun’un adamlarından sizi kurtarmıştık. Onlar sizlere işkencenin en kötüsünü yapıyorlardı;

³³⁶ Mehmet Sarı, *Kur’ân Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 65.

³³⁷ Hüd 11/7.

³³⁸ el-Mulk 67/2.

³³⁹ el-Bakara 2/155; bkz. Âl-i ‘İmrân 3/186; el-Mu’minün 23/30; el-‘Ankebût 29/2-3.

³⁴⁰ Bknz. el-Enfâl 8/28; el-Kehf 18/7; Tâhâ 20/131; el-Enbiyâ’ 21/35; et-Tegâbun 64/15; el-En‘âm 6/165; el-A‘râf 7/168; el-Mu‘minün 23/55-56; el-Fecr 89/15-16; Kalkan, “İmtihan ve Belâ”, 6:176.

³⁴¹ Bknz. el-A‘râf 7/141.

³⁴² Bknz. el-Kehf 18/7

³⁴³ Bknz. el-A‘râf 7/94- 95.

³⁴⁴ Bknz. Tâhâ 20/131.

³⁴⁵ Bknz. ez-Zumer 39/49.

³⁴⁶ Bknz. el-Enfâl 8/28; et-Tegâbun 64/14-15; Belâ' kelimesini ifade eden ayetler için bkz. Âl-i ‘İmrân 3/186; el-Mâ’ide 5/48; el-En‘âm 6/165.

oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda rabbinizden büyük bir imtihan vardır.”³⁴⁷ ayeti örnek olarak verilebilir. Tefsirlere göre, ayette İsrailoğullarından çıkacak bir erkek çocuğunun Firavun’un saltanatını elinden alacağı korkusundan dolayı Firavun bütün erkek çocuklarını öldürme emriyle birlikte halka zulüm yapıyordu. Allah İsrailoğullarını bu zulümden, Hz. Mûsâ’nın peygamberliği vesilesiyle Mısır’dan çıkararak kurtarmıştır. İlgili ayette de Allah İsrailoğullarına verdiği bu nimeti hatırlatıp yaşadıkları durumların imtihan olduğunu bildirmektedir.³⁴⁸ Ayette inananları ve inkâr edenleri birbirinden ayırt etmek için kullanılan bir imtihan söz konusudur. İnsanların Hz. Mûsâ’ya inanıp onunla yola çıkmaları kendi kaderlerine etkisi, Allah’ın peygamberiyle zulüm gören inananları kurtarması ise Allah’ın kulların kaderine etkisi demektir.

Tüm insanların ve mümin kimselerin imtihanıyla ilgili olarak bir ayette “İnsanların hangisinin daha güzel amel yaptığını deneyelim diye şüphesiz biz yeryüzündeki şeyleri ona bir ziynet yaptık.”³⁴⁹ buyrulmaktadır. Ayette yeryüzünü süsleyen her şeyin yani bitkilerin, madenlerin, bütün canlı varlıkların Allah’ın varlığına şahitlik ettiğine işaret edilir. Kullar yeryüzündeki bu ziynetlerden istifade ederken gaflet gözüyle bakıp sapıklık içinde mi yaşayacaklar yoksa Yaratıcı’yı tasdik edip emirlerine mi uyacaklar diye ikisi arasındaki tercih kabiliyetini Allah kullarına vermiş ve yeryüzündeki ziynetlerle onları imtihan etmiştir.³⁵⁰ Dolayısıyla imtihanlar konusunda Allah’ın kulun kaderine etkisi olduğu gibi kulun kendi kaderine etkisini de kendisine verilen kabiliyeti kullandığı taraf etkileyecektir.

Kur’ân’da Allah’ın insanlar için yasaklar ve sınırlar koymasının da imtihan olduğu bildirilmektedir. Örneğin el-A‘râf 7/163. ayette, Yahudilerin, kutsal günleri olan cumartesi günü için konan dünya işini bırakma yasağına uymayarak balık avlamaları ve böylece Allah’ın buyruklarından birini çiğnemiş olmaları sebebiyle imtihanlarını geçemedikleri bildirilir. Balıkların diğer günlerde korkup gelmemeleri cumartesi günü ise sudaki sakinlik sebebiyle akın akın suyun üzerine çıkmaları Allah’ın takdiriyle

³⁴⁷ el-A‘râf 7/141; bkzn. İbrâhîm 14/6.

³⁴⁸ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 4:110.

³⁴⁹ el-Kehf 18/7.

³⁵⁰ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 4:1934.

olup³⁵¹ bu durum çıkarlarına düşkün kimseleri Allah'ın emirlerine sadık olan kimselerden ayırt etmeyi amaçlayan bir imtihan vazifesi görmüştür.³⁵² Bu ayetin konusuyla benzer olarak sadık ve takvalı müminleri sapkın ve gevşek olanlarından ayırt etmek için söz konusu olan bir imtihandan bahseden başka bir ayette; “Allah resulünün yanında seslerini alçaltanlar var ya işte onlar Allah'ın kalplerini takva hususunda sınadığı kimselerdir.”³⁵³ buyrulur. Ayette sınamak diye tercüme edilen kelime; “imtiḥān” kavramının mâzî fiil halindeki formudur. İlgili rivayetlere göre, ayetin konusu Temimoğullarından bir heyetin mescide girip Hz. Peygamber'i orada göremeyince onu uykusundan uyandırana kadar bağırması hakkındadır. Ayette Hz. Peygamber'in şahsına karşı gösterilmesi gereken saygı ve onun huzurundayken takınılması gereken edep ve terbiye Müslümanlara öğretilmek istenilmiştir.³⁵⁴ Çünkü bazı müminler işin önemini idrak edemeyip İslâm öncesi alışkanlıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak bu uyarıdan sonra içlerindeki takva ve iyi niyet sebebiyle kendilerine derhal çeki düzen vererek Hz. Peygamber'in huzurunda bulundukları zaman seslerini duyulması zor bir şekilde kısımaya başlamışlardır. Onlar Allah'ın rızasını öfkelerinin önüne geçirerek takvalarını korumayı başarmış ve bu imtihanlarını geçmişlerdir.³⁵⁵

Kur'ân'dan anlaşıldığı üzere Müslümanlar iman ettikten sonra da imtihan edilmişlerdir ve edileceklerdir. Çünkü Allah imanlarının daha sağlamlaşmasını istemekte ve gevşeklik gösterenlerle samimi olanları birbirinden ayırt etmeyi murat etmektedir. Müminlerin imtihan edilmesiyle ilgili olarak el-‘Ankebût Sûresi 2. ayette Hz. Peygamber'in ashabından bazılarının Mekke'li müşriklerin zulmünden bunalarak Allah'ın kafirlere, kendilerine zulmedebilecek gücü vermesine tepki göstermeleri üzerine “İnsanlar, sadece "İman ettik" demekle bırakılıp imtihan edilmeyeceklerini mi sanıyorlar?” ayeti nazil olmuştur.³⁵⁶ Yine bu konuda müminlerin imtihan edilmesi ile ilgili olarak, “Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihad edenleri, zorluklara göğüs gerenleri

³⁵¹ İbn-i Kesîr, Hadislerle Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri, 7:166.

³⁵² Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:613

³⁵³ el-Hucurât 49/3.

³⁵⁴ M. İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, çev. Mustafa Altınkaya vd., (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 6:417-419.

³⁵⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5:88.

³⁵⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 13:370.

ortaya çıkaralım...”³⁵⁷ buyrulmaktadır. Ayette, bağlamdan anlaşılacağı üzere kastedilen imtihan, iman eden kimselerin Allah düşmanlarına karşı cihad etmekle ve bu yolda sabır göstermekle emrolunmalarıdır. Buradaki imtihanın hikmeti, iman sahiplerinin münafık kimseleri tanımaları samimi olanların da dostları olduklarını anlamaları içindir.³⁵⁸

Belā’ ve imtiḥān kavramlarından başka Kur’ân’da geçen bir de fitne kavramı vardır. Bu kavram da imtihan anlamında kullanılır. Örneğin; el-Enbiyâ’ Sûresi 35. ayetteki “Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz.” ifadesinde “imtihan etmek” anlamında belā’ kelimesinin fiil kökünün müzârî formu kullanılmış ve bu fiil mef’ûl olarak fitne kelimesi ile yer almıştır. Ayetten anlaşıldığı üzere Allah kullarını bazen de iyilik, rahatlık, zafer ve varlıkla imtihan eder. Tefsirlere göre kafirler, normal insanlar gibi yaşaması sebebiyle Hz. Muhammed’e peygamberliği yakıştıramıyorlar ve bu yaşam özelliklerinden dolayı onun da bir gün ölecek olmasıyla birlikte peygamberlik iddiasının son bulacağına inanıyorlardı. Bunun üzerine Allah bir önceki ayette ölümün herkes için yazılı olduğunu ve peygamber ölse bile onların da sonsuza kadar yaşamayacağını haber verip ardından bu ayette kullarını bazen kötü şeylerle denediği gibi bazen de iyi şeylerle imtihan ettiğini bildirmektedir. Kurtubî tefsirinde, iyi şeylerle imtihan edilmenin daha kolay olduğu gibi bir algı oluşsa bile rahatlıkla ve bollukla imtihanın, sıkıntılarla ve zorluklarla imtihandan daha zorlayıcı bir etkisi olduğundan bahseder. Zorlukların ve sıkıntıların kulu bir yerde geliştirdiği, direncini artırdığı, eğittiği ve geleceğe yönelik uyanık kıldığı ortadayken rahatlık hali kişinin direncini azaltır, hissizleştirir ve uyanıklık halini ortadan kaldırır. Bu sebeple “Kişinin iyilikle sınanırken kötülükle sınandığı zamandan daha çok uyanık olması gerekir. Her iki durumda da başarılı olmanın garantisi Allah’a bağlılıktır.”³⁵⁹

Fitneyle ilgili diğer bir ayette “Bilemem; belki bu (hesap ve cezanın zamanını açıklanmaması), sizin için bir (fitne) denemedir, (belki de) belli bir vakte kadar yararlanmadır.”³⁶⁰ buyrulur. Kurtubî, tefsirinde bu ayeti “Belki de size o sürenin verilmesi sizin için bir imtihandır. Kendisi (Allah) her şeyi en iyi bilen olduğu halde

³⁵⁷ Muhammed 47/31; bkzn. el-Enfâl 8/17; Âl-i ‘İmrân 3/152; el-Aḥzâb 33/11.

³⁵⁸ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 7:444-445.

³⁵⁹ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 7:276.

³⁶⁰ el-Enbiyâ’ 21/111.

sizin ne şekilde amel edeceğinizi ortaya çıkarmak için bir sınamadır.”³⁶¹ şeklinde yorumlar. Dolayısıyla ayette geçen fitne kavramı, kafirlere süre vermek suretindeki bir denemeyi ifade eder.

İmtihanların genel anlamda gayesi el-Enfâl Sûresi 37. ayette buyrulduğu üzere kulların amellerinin işlediklerinin neticesi olarak Allah’ın temizi pis olandan ayırması ve pis olanların tamamının cehennemde hüsrana uğrayacakları bir azap ile karşılık bulmalarını sağlaması içindir. Bu sebeple belâ’, imtiḥān ve fitne kavramlarının geçtiği ayetlerde genel anlamda takvalı ve samimi kullarla sapkın ve samimi olmayan kulları birbirinden ayıştırmak ve ortaya çıkarmak için verilen imtihanlardan bahsedildiği görülür. Ayetlerdeki bu imtihanların; inkârcıların azabının geciktirilmesi suretiyle şüpheye düşürülerek denenmesi, insanların başka insanlar tarafından maruz kaldığı olumlu ve olumsuz davranışlarla denenerek, iman noktasında çeşitli işkencelere maruz kalarak ailelerine duydukları sevgi ile Allah’ın emirleri arasında denenmesi ve bazen de iki topluluğun aralarındaki bir antlaşma vesilesiyle sadakatlerinin denenmesi suretindeki imtihanlar olduğu bildirilmektedir.³⁶²

Sonuç olarak bu kavramları birbirlerinden ayıran yönleri mevcut olmakla birlikte imtiḥān kavramı, kalplerinde samimiyet taşıyan kulların içtenliğini ve samimiyetini daha kalıcı hale getirmek ve artırmak için verilen bir deneme hali iken belâ’ kavramı, samimi ve samimi olmayan Müslümanları birbirinden ayırt etme işlevi görmektedir. Fitne kavramında ise kulu denemenin bazen de iyi şeylerle olduğu, kafirlere verilen bazı nimetlerin de fitne olduğu ve bu nimetlerin verilme gayesinin de onların azaplarını artırmak olduğu haber verilmektedir.

³⁶¹ el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 11:585.

³⁶² Sarı, *Kur’ân Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi*, 70.

SONUÇ

Kader kavramı Müslümanların inanç sisteminin temelinde bulunan bir yaşam dinamiğidir. Bu yönüyle İslâm inanç ve esaslarıyla ilişki içerisinde. Kader konusunun doğru bir şekilde anlaşılması, kadere imanın yolunu açacağı gibi kaderle ilişkili diğer inançların doğru anlaşılması da daha sağlıklı bir inanç akidesinin ortaya çıkmasına vesile olacaktır.

Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, İslâm düşüncesinde tartışmalı bir konu olan kader, bazılarının göre cebri kaderi yani insanın hür olmadığını ve alınyazısını yaşadığını ifade ederken bazılarının göre de ihtiyari kaderi yani insanın seçimlerinde hür olduğunu ifade etmektedir. Kader konusuyla ilgili bu karmaşıklığın sebeplerinden birisi, Kur'ân'da kader konusunda birbiriyle uzlaştırılıp bütüncül bir bakışla okunmadıkları takdirde iki ayrı uçtaki anlayışa da yol açabilecek ayet gruplarının olmasıdır. Kadercilik fikrini savunan kimseler bu ayet gruplarından Allah'ın kudretini ve mutlak iradesini bildiren nassları esas almışlardır. Diğer taraftan Allah'ın hikmetine ve adaletine değil insanın iradesine ve ihtiyarına işaret eden nassları ise dikkate almamışlardır. Ancak Kur'ân'da geçen kaderle ilgili kavramlar kaderin doğru anlaşılması yönünde gereken açıklamayı sağlamaktadır.

Kur'ân'da geçen kaderle ilgili kavramlar genel anlamda değerlendirildiğinde Cebriye ve Kaderiye ekollerinin bakış açılarıyla benzer yönler taşımakla birlikte daha mutedil ve makul bir anlam ortaya çıkarmaktadır.

Kur'ân'da, kaderin ilâhi ilim, irade ve takdirle ilgili olan yönü kapsamında geçen kavramlardan olan Levh-i Mahfûz, sünnetullah ve ölçülülük kavramları Allah'ın evrene koyduğu ölçü, nizam ve olacak olanın ezeli bilgisi gibi konuları ilgilendirir. Dolayısıyla bu kavramlar kâinatın ve içindeki tüm varlıkların kader bilgisini oluşturmaktadır. Her gün güneşin doğması ve batması, gezegenlerin hareketleri, doğum, ölüm, cinsiyet, Allah'ın kulların cennetlik veya cehennemlik olduklarını ezeli ilmiyle bilmesi vb. konular bu sınıfa girmektedir. Bu konular kulun mecbur bırakıldığı cebri kaderinin alanı içerisine girmektedir.

Kur'ân'da Allah'ın kulun kaderine zorunlu etkisinin yanında kulun kendi kaderine etkisini ortaya koyan ayetler de bulunmaktadır. Bir kısım ayette, Allah'ın dilemesi, meşiet, kazası, ilmi, takdiri ve yaratması gibi konuların kulun kaderine etki

etmesinden bahsedilirken diğerk bir kısım ayette insanın iradesi, meşiet, kesbi, tedbir, tevekkül ve duası gibi konuların kulun kendi kaderine etkisinden bahsedilir. Bu iki kısım ayet birbiriyle çelişmez. Nitekim kaderle ilgili olarak insanın seçim hakkının olduğu konularda Allah buna zaten izin verdiği için, kul neyi seçerse seçsin Allah'ın tüm iradeleri kuşatan iradesi dışında bir iş yapmamış olur.

Kur'ân'da insanın kaderiyle ilgili olarak kaderden yana bir pay sahibi olmak ile bahtsız olmayı ifade eden kavramlar birer hâk, lütuf, mükâfat, ceza veya imtihan olmaları itibariyle Allah'ın iradesi ve yaratmasıyla bağlantılıdır. Diğer taraftan bu kavramların genel anlamda insanın iradesiyle şekillenen bir yönü vardır. Bunlardan Allah'ın insana takdir ettiği hayırdan düşen pay anlamındaki “rızık, tâir, kısmet, haz, halâk” ve hem hayırdan hem de şerden düşen pay anlamındaki “naşib ve kifl” kavramları Allah'ın lütfu ve lütfunu esirgemesiyle alakalı oldukları gibi kulun iradesini iyi ve güzelden yana kullanması ve çalışıp çabalayarak kendine düşen payı hâk etmesiyle de ilgilidir. İnsana düşen bu paylar, dünyadayken verilebileceği gibi ahirette de verilebilecektir. Bazı şeylerden düşen pay ise iki dünyaya yöneliktir. Ancak kötü işler yapanların dünyadayken iyi bir payı, nasib ve rızkı olsa bile bu durum ahirette söz konusu olmayacak, bunlar orada ancak azaptan yana bir pay sahibi olacaktır.

Allah'ın kula takdir ettiği bahtsızlık anlamındaki “helâk, hüs, sũ, durr, faqr, belâ ve imtihan” kavramlarında da kulun yaptığı kötü işler neticesinde maddi veya manevi olarak uğradığı sıkıntı, keder, bir şeyin yokluğu sebebiyle duyduğu üzüntü ve helâk anlamları vardır. Ancak bazen de bu bahtsızlık anlamındaki pay Allah tarafından kulun mertebesini artırmak, onu samimiyezsiz kullardan ayırt etmek veya denemek için de kula verilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adam, Hüdaverdi. *İbn Arabî- Kazâ ve Kader*. İstanbul: Alem Yayıncılık, 2009.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslâm Dini; İtikât, İbâdet ve Ahlâk*. Ankara: TDV Yayınları, 1969.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân'da Allah-İnsan ve İslâm Düşüncesinde Islah*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011.
- Aydın, Ali Arslan. *İslâm'da İman ve Esasları*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Nesa Basın Yayın, 1997.
- Cilacı, Osman. "Dua". *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9:529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çanga, Mahmud. *Kur'ân-ı Kerîm Lügati İlavelerle Mu'cemü'l-Müfrehes*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Çelebi, İlyas. "Sünnetullah". *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:159-160. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çelik, Yusuf. "Kur'ân ve Hadislerde Belâ Kavramının Anlam Alanı Üzerine Semantik Bir İnceleme". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 27 (2007): 161-177.
- Çimen, Abdullah Emin. "Helâk, Devam Eden Bir Süreç midir?", *Usul İslâm Araştırmaları*. 4/4 (2005): 39-71.
- Çinkılıç, Recep. "Lebîd b. Rabîa ve Divanındaki Dinî Şiir Örnekleri". *Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arapça Mütercim ve Tercümanlık Araştırma Dergisi*. 21/53 (2021): 213-242.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân'ın Ana Konuları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Demirogluk, Esra. "İnsan Hürriyeti Bağlamında Mâturîdî'de Kötülük Problemi". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Derveze, M. İzzet. *et-Tefsiru'l-Hadis*. Çeviren Mustafa Altınkaya vd., İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.
- Dinçer, İsmail. *Kader Nedir?*. İstanbul: Okumuşlar Yayıncılık, 2022.
- Ebû Akîl, Lebîd b. Rebîa. *Dîvân-ı Lebîd İbn-i Rabîa el-Âmirî, Dâru'l-Mâ'rife*, 1425/2004.
- ed-Debbâğ, Mehmet b. Hamza. *Tibyân Tefsîri*. Şirket-i Sahafiye-i Osmaniyye: el-Amer Basımevi, 1698.
- el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Çeviren Şadi Eren, İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011.

- el-Ferâhîdî, Halîl İbn Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 505.
- el-İstânbûlî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-Beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1127.
- el-Kurtubî, Muhammed İbn Ahmed. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, Çeviren M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları, 1997/2006.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*, Çeviren Bekir Topaloğlu, Ankara: TDV İsam Yayınları, 2017.
- el-Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Cebir ve Kader Problemi*, Çeviren N. Ahmet Asrar, İstanbul: Hilal Yayınları, 2015.
- el-Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân- Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsir*, Çeviren Nazife Şişman, Yusuf Karaca, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed İbn Mahmud Hâfızüddîn. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl- Nesefî Tefsiri*, Çeviren Harun Ünal, İstanbul: Ravza Yayınları, 2003.
- er-Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Müfredât- Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, Çeviren Yusuf Türker, İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- er-Râzî, Fahrüddîn. *Tefsîr-i Kebîr- Mefâtiḥu'l-Gayb*, Çeviren Suat Yıldırım vd., Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*, Çeviren Sadreddin Gümüş vd., İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- es-Semerkindî, Ebû'l-Leys Nasr İbn Muhammed. *Bahrü'l-Ulûm*. Beyrut: 373.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn, Celâleddin el-Mahallî. *Celâleyn Tefsiri Kelime Açıklamalı Tercüme*, Çeviren Talha Alp vd., İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr. *Taberî Tefsirî Câmîu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Tahkik eden Abdullah b. Abdülmuhsîn et-Türkî vd., Kahire: Dâru'l-Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzîi ve'l-İlân, 2001.
- ez-Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Şerh-u Muallekâti's-Seb'a*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: 1423/2002.
- ez-Zühaylî, Vehbe. *et-Tefsirü'l-Münîr*, Çeviren Ahmet Efe vd., İstanbul: Risale Yayınları, 2020.
- Garip, Hale. “Kur'ân'da Kudret Kavramı ve Allah'ın Kudreti”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Göçer, Halil İbrahim. “İslâm Kelam Ekollerinin Rızık ve Fiyat Görüşlerinin Değerlendirilmesi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Gölcük, Şerafettin. “Rızık”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Güler, İlhami, vd.. *Konularına Göre Kur'ân*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2015.
- İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri*, Çeviren Savaş Kocabaş vd., İstanbul: Polen Yayınları, 2022.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü'l-Arab*. Mısır: el Matbaatu'l-Âmira, 1883.
- İbn Süleyman, Mukâtil. *Kur'ân Terimleri Sözlüğü (el-Eşbah ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, Çeviren M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- İbn-i Kamîe, Amr. *Dîvânü Amr b. Kamîe*. thk. Halil İbrahim Atiye. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-Mesir fî 'İlmi't-Tefsir*, Çeviren Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- İzutsu, Toshikoko. *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Çeviren Selâhattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- Kalkan, Ahmet. “Rızık”. İçinde *Ansiklopedik Kur'ân Kavramları ve Güncel Yansımaları*. İstanbul: Step Ajans Matbaacılık, 2014.
- Kanğı, Hamit. “Kur'ân-ı Kerim'e Göre İnsan Hayatında Ölçü”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. Çeviren Salih Uçan vd., İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Küçük, Ali. *Besâirü'l-Kur'ân*. Konya: Adım Yayınları, 2003.
- Küskü, Davut. “Kur'ân'ın Kader Konusuna Bakışı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Marulcu, Hasan Tevfik. *Ehl-i Sünnet Kelamında İrâde ve Meşiet*. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 32 (2014): 7-22.
- Mavil, Hikmet Yağlı. “Kelam İlminde İlahî İrade Tartışmaları”, *Diyanet İlmî Dergi*, 57/1 (2021): 277-316.
- Namlı, Abdullah. “Kur'ân'ın Işığında Kader Konusuna Bakış”. *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, 1/1 (2018): 65-87.
- Özdemir, Abdurrahman. *Eski Arap Şiirinin İsimlerinden Biri Lebîd b. Rabîa el-Âmirî ve Divanı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2007.
- Parladır, Selahattin. “Dua”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Parlatır, İsmail. *Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Peker, Hüseyin vd. *Din Psikolojisi*, Çeviren Hayati Hökelekli, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2010.

- Saltan, Nizamettin. *Usûl-i Fıkıh Derslerinde İrâde Kazâ ve Kader*. İstanbul: Moralite Yayınları, 2012.
- Sarı, Mehmet. *Kur'ân Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Sarmış, İbrahim. *Kur'ân'da Kader- Takdirin Anlamı ve Sünnetullah*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Soyalan, Mehmet Yaşar. *Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Deyimler ve Terimler*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2003.
- Sümer, İbrahim Cumhur. *Özgür İrade ve Kader*. Ankara: Elpis Yayınları, 2019.
- Şahin, Hanifi. “İlk Dönem Tartışmalarında Siyasetin Rolü”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (2011): 47-70.
- Şen, Mustafa. “Kur'ân'da Övülen Zenginler”. *Humanities Sciences*, 7/4 (2012): 255-268.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Kur'ân'ın Ana Konuları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Taşçı, Hüseyin. *Kur'ân-ı Kerîm'in Dirayet ve Rivayet Tefsiri*. İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2015.
- Topaloğlu, Bekir. “Baht”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Toy, Kadir. “Kur'ân'da Gayb Kavramı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Turan, Maşallah. *Kur'ân'a Göre Özgürlükler ve Kader*. Konya: Hüner Yayınevi, 2016.
- Tülücü, Süleyman. “Mu'allaka Şairlerinden Amr. b. Kulsûm”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2001): 81-96.
- Ünal, Ali. *Kur'ân'da Temel Kavramlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1986.
- Yalsızuçanlar, Sadık. *Muallahât-ı Seb'a*. İstanbul: Timaş Yayınevi, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Levh-i Mahfûz”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yazıcı, Muhammet. *Kader Sorunu mu? Kadere İman mı?* İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*, Sadeleştiren İsmail Karaçam vd., İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, 1992.
- Yeşilyurt, Temel. “Gazalî'ye göre Allah'ın İradesi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1998): 187-200.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1986.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Mehtap OKTAY	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	